

1974

10

Բարձր

ԵՍՍՀԻԲ

Գրական-թերթ
Երևան

ՃԳ. ՏՄԻԻ

ԹԻԻ 7

ՅՈՒԼԻՍ 1974

digitised

ABR@

մ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ե. ՊՈՅԱՃԵԱՆ	Պատուհանին աստղը
Բ. ՍԷԹԵԱՆ	Գարնանամուտ՝ Փարիզ, 1968
» »	Չերոկ տարեդարձիդ
» »	Ծիածան
Ս. ՓԱՆՈՍԵԱՆ	Անձն իմ փառալուրիս
Ե. ԷՂԻՆՆԱԿ	Ազօթք՝ մեհեանի մը մէջ
» » »	Ճամբորդութիւնը
ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ	«... Ձեմ կատակեր»
ՕԻԱՔԱՐ	Կիսկատար գեղօն յաղագս երգիչներուն նանամահայ
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ	Հորիզոնէ հորիզոն
Ա. ՍՈՂԺԵՆԻՅԻՆ	Գուլագ Արշիպիլագ
* * *	100ամեակի մը նախօրէին
Գ. ՊԸԼՏԵԱՆ	Անդրատառը, Ինտրա եւ Տ. Չրաքեան
Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	Լիբանանցի յառաջապահ բանաստեղծներ — Էռուէֆ Էլ Խալ
Ն. ՉԱՐԻՈՒՏԵԱՆ	Ֆրանսական ժամանակակից բանաստեղծութիւնը
* * *	«Սոցիալիզմի բուն էութիւնից» բխած բաներ
* * *	«Կրկնում եմ»...

Բազմը

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԳԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Վ. Գ. ԵԱՐԻ. ԹԻՒՆ 7

Յ Ո Ւ Լ Ի Ս 1974

ՊԵՐՈՒՐ

Ե. Պ Օ Յ Ա Ճ Ե Ա Ն

ՊԱՏՈՒՅԱՆԻՆ ԱՍՏՂԸ

*Ճիշդ եթե ասիք սուտ, այս օրերս էր, որ սարսափառ ծղուարը
Պոլանանի մարմնին մէջ յայտնուեցաւ անողոք հիւսնգութիւնը, որ եր-
կուցուէն ամբա տեսող մեայուն տառապանք մը պատճառէն ետք անոր,
բայցայնչ Լոզիզէն անօթը:*

*Սրտտուռ է այն Լոզիզանքը, որ այդ անօթի կայութեան մէջ
անզամ Պոլանանի կրցաւ կրքեմն ձեռք առնել զրիչը եւ օրազրիչ էր աս-
տապանքները՝ զբազինքի ընթերցողներուն արգէն խանթ շարք մը էջերու
մէջ, որոնց վերջինն է ըստ երեւոյթի անաւարտ Վատուանին տասլըք:*

*Անկարգ է լինել անշուշտ, որ է զէմ-Հոյկազ Սարգիսեանի՝ զրտա-
թեան մէջ պէտք է անտեղի ծղուարը Պոլանանը...*

Կը ճայի արեւմտեան պատուեանը աստղին. — Վար, բարի, չար բարիք:

Ձի խաղար: Ապրումներն են, որոնք արեւմտեան դարձած, իրենք զի-րենք կ'արտասանեն, կ'եզրիչներն են, ժամը մէկին, երկուսին, երեքին, ի՞նչ գիտնայ Հայկազ:

Ո՛րն ճայի:

Խանգարուած է ամէն ինչ. որիւէ յարաբերութեան համար կանոնա-ւորութիւնը իբրեւ է իր նուագազայն աստիճանին: Ձիերն ու մկանները գեռ իրենց օրէնքը կը փնտռեն մարմնին մէջ, քսկորները կը փնտռեն իրենց յե-նարանային ճախիկն ուժը:

162-2000

Digitised by A.R.A.R.

2022.3-6%

— Վերջին քան փլած է այս անգամ...

Ու միտքը ետ կ'երթայ վեց ամիս առաջ:

Վիրաբուժական առաջին գործողութիւնը: —

Հիւանդ մը, պայթելու եւ մարգու մը վերջին ազէտը բերելու պատրաստ թշնամի մագճապարկ մը, բարեկամ բժիշկ մը, որ ժամ մը ետք պիտի մեծամարտի մարդերու կուրծքին տակ բնակող եւ անոնց ծառայելու կոչւած աշխարհի ամենալեզի պաշտօնեային դէմ: Յետոյ, ժամ մը ետք թէ աւելի՞ գարշելի արթնութիւն մը, անորոշ կէտերու եւ անորոշ վայրկեաններու վրայ: Դանդաղօրէն կոպերուց ծայրէն ու քթիդ սահմաններէն ծնունդ առնող սենեակ մը, որուն մէջ գգուելի, անկարելի հեղուկներ փչած են կարծես ու մեկնած:

Առաջին գործողութիւնը. — Վերջ մը եւ ամէն ցաւ գերազանցող *պէն-ճէ* մը ահաւոր գոյութիւնը՝ կուրծքէն մինչեւ կակորդ կեղրոնացած: Հայկազ լեզի ծով մըն է, լեզի փոքորիկ մը, լեզի մակընթացութիւն մը: Զուրի անվերջ պաղատամբ, ապա մշուշ, կնոջ եւ բարեկամուհիի անբրակամ կիսասուտեր:

— «Հանելի չէ ինձմով գրադիլ. վազը, վազը»:

Կուզէ, որ կին, բարեկամուհի, ուրիշ ներկաներ՝ մեկնին: Անախորժ գոյութիւն մըն է ինք, բարձր մահեակալին վրայ, պժգացող, պժգալի:

Եւ նորէն ցաւ եւ ցաւէն վեր նորէն *պէնճ*:

Առաջին օրը ո՛չ պատ կար շարքը. ո՛չ հիւանդանոց, ոչ հիւանդպահարան. կար Հայկազ Սարգիսեանին համար *պէնճ*ի եւ կրակի ազտու բառու մը. բառսին վրայ հազիւ հաստատուած բարձր մահեակալ մը:

Յաջորդ օրն էր, որ Հայկազին ջիզերուն մէջ եկաւ տեղաւորուեցաւ Սաբրէ Գէօրի ամբողջ խոշոր հիւանդանոցը, իր բոլոր կարգուսարքով, բարեկամ եւ անծանօթ բժիշկներով, իր տեսակ-տեսակ հիւանդներով, հիւանդպահարան ազդիկներով, *փէնթիսի* սարսափելի սանդղակով, գոյն-գոյն դեղահատներով եւ իր ամէնէն գէշ բանովը՝ ժամ ու ժամանակ ըսուածով:

Հիւանդանոցէ մը չարչարանքի տեսակետով կարելի է թերեւս ամէն բան մտնալ: Բոլոր սարսափելի տեսիլները, բոլոր դեղահատները, բոլոր չարչարանքները: Կարելի չէ մտնալ Երկու բան, կը խորհի Հայկազ Սարգիսեան. — Ժամանակը եւ *պէնճ*:

Չէր վախցած գործողութիւնէն: Լաւատես էր, կամ այդ մարդին մէջ երեւակայութիւն չունեցող մը: Կը խնդար կարգ մը բարեկամներու եւ ծանօթներու վրայ, որոնք մեծ ատիքով մը կը մտահոգուէին, հաւանական անախորժութիւններ երեւակայելով: Վախնալիքը իրեն համար ցաւն էր, մարիլը չէր: Ատենին պզտիկ գործողութիւն մը անցուցած էր. մարեցուցած էին զինք. բան մըն ալ չէր պատահած. պատահելու պարագային ալ, ոչինչ, առանց ցաւի մահ մը պիտի ըլլար, ինչ որ բազաւտած չարչարուելով մեռնելուն հետ, բարեբախտութիւն մըն է, ոպ ըլլալ մը գրեթէ:

— Լեզուցի գործողութիւնը մէկ երկու աստիճան աւելի դժուար է, քան առաջուան եղածը, — ըսեր էր բարեկամ բժիշկ մը, — բայց աս ալ շատ մեծ բան մը չէ, չվախնաս:

Ինչո՞ւ վախնար քանգարանի պաշտօնեայ Հայկազ Սարգիսեանը. ամէն ինչ նոր չէ արդէն, ամէն ինչ սարսափելիօրէն շատ ապրած է արդէն, գացած, հեռացած, հինցած: Երկան ներկայ չէ, պէտք է հիմնայ, որ ներկայ ըլլայ, երեւի, տեսնեմ զինք: Անցեալն է միշտ որ ներկայ է: Տասըմէկ տարի է որ քանգա-

բանին մէջ է. գիտէ հիմը, նորը, մեռածը, ողջը: Բայց զգեմք հիմա փիլի-
սոսփայութիւնները. որիւէ ասնն առաջին մարդը չէ, որ գայրացած լեզուց
մը ունի, եւ ոչ ալ գործադութեան ենթարկուող առաջին անձն է աշխարհի
մէջ, նոյնիսկ սա հիւանդանոցին մէջ: Կի՞ն, գաւակնե՞ր, ապրուստի եւ ուս-
ման հարցե՞ր.

— Աստուած մեծ է...

Փրցուցին նետեցին լեարդին վրայ նստած պզտիկ ծաւալով հակայ լե-
զի գոյութիւնը եւ իր խնամքով հաւաքած քարերը: «Ապուշը կը կարծէր ե-
րևի գլխուխտ քար է հաւաքածը», գուարթօրէն մտածեց Հայկազ: Բժշկու-
թիւնը եւ հիւանդանոցը անոր հաշիւը փակեցին ճիշդ ատենին:

Եւ Հայկազ Սարգիսեանին առաջին գործողութիւնը եղաւ անկէ ետք՝
չորս մահնակալնոց սենեակ մը հիւանդանոցին մէջ, մագի տոպրակի գոր-
ծողութիւն անցուցած գիւղացի բարեկամ մը, բաւական հին եւ բաւական
անյայտ կերպով պատկած բարակ ձերուկ մը, պարտոյ անկողին մը, որ հա-
զիւ չորս ժամ պարապ մնաց, եւ, սենեակին պատուհանէն դուրս, լիբանան-
ցի նշանաւոր երգչուհիի մը գեղեցիկ վիլլամ, առողջներու գեղեցիկ մէկ
շէմքը, խորհուրդ խորին լուսաւորութեամբ մը: Հիւանդանոց եւ վիլլա:

**

Գիւղի իր տան մէջ է ընտանիքին հետ, — կին, աղջիկ, մանչ մը: Ամէն
մարդ ծանօթ է, հեռու կամ մօտ ազգական, հեռու կամ մօտ բարեկամ: Լը-
ման սասնամեակ մըն է, որ այդտեղ չի մնար եւ հետեւաբար նոյնիսկ հին
քշնամանքներ վերածուած կ'ըլլան բարեկամութեան պէս բանի մը:

Ուրեմն՝ ամէն անձ մօտ, ամէն առարկայ մօտ, օդը, արեւն ու երկին-
քը մօտ: Այդտեղ Հայկազին համար հեռու բան չկար: Հողը մտերիւմ, քարը
մտերիւմ, Աստուած մտերիւմ: Որուն հետ կ'ուզէ Հայկազ կը խօսի նոյն ա-
րիւնը կրողի մտերմութեամբ, նոյն տարիքը ունեցողի մը պէս: Ամէն ինչ
հին է, բայց տեւաբար ապրող, ամէն ինչ քանգարանային է, բայց շնչող եւ
առանց բարբոսի:

Այստեհանդերձ, առաջին գիշերը անցուց մտավայտութիւններու գոր-
ծողութեան եղբրական բեմի մը վերածուած: Յաւեր եւ անհեռութիւն: Չփայտող
ծամեր, չփայտող վայրկեաններ: Քաց դուռ մը, քաց պատուհան մը եւ երկու-
սին մէջտեղ հիւանդի նեղ մահնակալ մը, որուն վրայ հիւանդը գովութիւն
կը փնտռէ մտքնէն աւելի ջիւղերն ու հոգին, մա՛նուանդ հոգին կշտացնելու
համար: Հայկազ պազ բան մը կ'ուզէ ուղեղին վրայ, հոն հանդարտութիւն
գոյացնելու համար: Պազ բան մը մտքին վրայ՝ որ ամուհէ, որ մեղմացնէ
ջիւղերուն սա շփոթը: Անոնք ահա կը վախնան ու վախը կ'ընդհանրացնեն
ամբողջ մարմնին եւ մտքող գիտակցութեան վրայ: Անոնք կը շուարին ու
կը շուարեցնեն Հայկազին դիմադրական կամքը. չար տկարութիւն մը կը տա-
րածեն անոր բոլոր մկաններուն մէջ, թաւութիւններ, աւելորդ եւ չափազանց
առատ ձայներ, պատկերներ, հոտեր եւ ապուշ գգայութիւններ: Կը վտան-
գեն տեսողութիւնը, անոր բուն աչիւն մէջ ուրիշ բան լեցնելով. լսողութեան
մէջ ուրիշ, կոկորդին մէջ ուրիշ, թոքերուն մէջ ուրիշ: Միշտ գէ՛շ բան մը
սակայն: Միշտ թմրութիւն մը կարծես: Միշտ հրաժարում մը կարծես: Գրծ-
գրծութիւն մը, շփոթ մը:

Երկար է գիշերը գիւղի տան մէջ: Լուս: Լուրջ: Սպաննե՛ս այս երկին-
քը՝ ձայն չի հասեր: Սպաննե՛ս այս տուներն ու նամբաները, կը մնան խա-
ղազ, կը մնան յոգնած, պարզ, տգէտ, հաստ: Հայկազ կ'արթնցնէ կիներ: Կը

զղչայ: — Եփանի գիշեր անժուհի մնաց խեղճը: Եւ յետոյ այս այնքան տառապած կիճը ինչպէս կրճատէ գիւղի գիշեր բտուած ահաւոր պապաճճումը: Քոչ է, հրեշտակի մը պէս գոհուող, բայց հրեշտակը ո՛ր, հիւանդի մը վախ առ վախ, կասկած առ կասկած հրէշացած հոգին ուր:

Կ'երթեւեկէ հեղ տենեակին մէջ, հարիւր անգամ կ'ելլէ-կը մտնէ տենեակէն պարտեզ, պարտեզէն տենեակ: Մտերը չեն շարժիր, աստղերը չեն փայլը: Միակ ոչընէ եւ միակ վիբաւորը ինքն է ամբողջ քաղին մէջ: Հողը կարծես մեռած է, ա՛լ ոչինչ պիտի չբուսցնէ: Աստղերը անգուք են. ա՛լ այդ երկինքին վրայ ոչ արեւ պիտի ընդունին, ոչ առաւօտ:

Հայկազ կը կարծէ, որ վիբաւորին նշտրակը մարմնին չէ, որ դըպտծ է եւ զայն խորապէս վիբաւորած: Այդ նշտրակը այս անգամ ճեղքած է հոգիին մերթը, խորունկ վերք բացած հոգիին վրայ: Թէ ոչ, ինչո՞ւ այսօր քուլուքիւն, ուրկէ՞ այսօր յոռետեսութիւն, տկարութիւն, ընդհանուր ծուլութիւն մը:

— Եվեց ամսուան մէջ երկու անգամ...
Յետոյ.

— «Այն ալ ի՛նչ հուժկու մարմնի մը վրայ»:

Յիսուսը երեք թէ չորս քիլօ էր գործողութեան չենքարկուած: Հիմա՞: Սկսաւ ժպտիլ Հայկազ, դառնութեան անկատելի սոգով մը: Հիմա՞:

— Մարդկային մարմնի շոցի մը: Եռացող, պղպջացող, իր հոգիին կրակին վրայ եփող եւ իր կարգին այդ հոգին հիւանդ գոյութեամբ մը եփող տեսակ արտառաց եւ խեղճ էակ, որ կարծես օրէ օր միայն որակ կը դառնայ. կ'ըլլայ հիւանդ խօսք, հիւանդ գգայութիւն:

— Երեղերը պիտի կառուցեն քեզ կրկին: Պիտի ստեղծէ քեզ մա՛նաւանդ Համբերութիւնը: Դուք ուրիշ բան ըլլալու պէտք չունիս: Պիտի հաւաքես ինքզինեզ եւ բոլոր անդամներդ, եւ բոլոր ոսկորներդ, եւ բոլոր մկաններդ, եւ բոլոր նեարդներդ պիտի կոչես համբերութիւն: Դուք համբերութեան ամբողջութիւն պէտք է որ ըլլաս, ինչպէս ամէն մարդ, որ հիւանդ է եւ գործողութեան ենթարկուած: Աստղերը ուրիշ ձեռով չեն շողար: Անոնք իրենք զիրենք կը հաստարակչոեն շարունակ եւ այդ ճիգը կը դառնայ իրենց համար շողալու եւ լոյս տալու տիեզերական ոճ մը: Երջաններ կան եւ բացառիկ ճիգի պահեր, երբ ամէնէն շնչին բանն անգամ պարտաւոր է իր տեղւոյն վրայ տիեզերական ըլլալու: Հաւաքէ ինքզինեզ համբերութեան մը մէջ եւ տիեզերական եղիր ու մի վախճար: Ա՛խ, մի վախճար մանաւանդ: Վախ կը բուրբաս:

Նայած էր շարքը, ճշդելու համար աղբիւրը այդ իմաստութեան, ծանր գիշերուան մէջ: Ոչ մէկ առարկայի վրայ կրցաւ կանգ առնլ: Իր ուզեզն ալ չէր այդ իմաստունը, կամ այդ փջը: Զովութիւն չկար, եւ ժամացոյցին ոլաքները դանդաղ էին՝ ինչպէս միշտ: Բաց դուռ մը, բաց պատուեան մը, մէջտեղը ինք: Դրան կողմէն սեւ պարտեզը կը նայէր տան մէջ, պատուեանէն...

Ու տեսաւ սպիտակ, մաքուր աստղը, որ անքարք, անքիթ իրեն կը նայէր, պայծառ հասկացողութիւններէ եկած տրամագրութեան մը պէս, հաւատքի մը պէս, քիտղ, չսպառող, վճիտ հոգիի մը պէս: Նայեցաւ Հայկազ աստղին մտերմագոյն բնակիչի մը պէս. գաւկի մը պէս, հօր մը պէս: Համագուեցաւ, ոչ ան էր վերի բաներուն յոտակ տէրը: Ինչպէ՞ս չէր տեսած այդ գեզեցիկ աստղը. մաքուր, վճիտ, երբ անիկա, միշտ հոն էր, պատուեանին մօտիկ: Լաւին եւ տիեզերքին այդ մէկ ժպիտը:

Ինչպէ՛ս չէր անդրադարձած . գիւղ փոխադրուելուն առաջին օրն իսկ կար այդ աստղը միւսներէն աւելի փայլուն, կարծես պատուհանին ամբողջ բացուածքը իր փայլով լեցնող : Այո, կը յիշէր հիմա : Հասած գիշերը ճակատը կ'այրէր ջերմի մէջ . շէն գառանցեիր», ըսաւ յաջորդ առաւօտ կինը, որ թարթիչ թարթիչի վրայ չէր գրած գիշերները, քանի Հայկազ հիւանդանոցէն եկած էր տուն :

Բայց հիմա կը յիշէ առաջին գիշերուան այդ աստղը, երկնքի արեւմտեան մէկ էջին վրայ : Ազուր բան մը չէր : Ժամեր ետք թէ վայրկեաններ, չի գիտեր, եղաւ միջակ մեծութեամբ այդ աստղը նայնիսկ զգուշի : Կարելի՞ էր սիրել գիւն, իր լոյսը, իր հոտան պայծառութիւնը : Անկարելի էր Հայկազին համար : Չյատաջիմազ, շլուսցող, գումարուող եւ գումարուող գիշերուան անգթութիւնն էր ան, որ կը շոգար երկնակամարին արեւմտեան կողմը, յամառութիւն ճառագայթելով հիւանդի մը պատուհանէն ներս : Հայկազին սկզբներուն եւ մկաններուն մէջ աստղի անգութ լոյս մը կը լստնուէր, արծարծելով կարծես հիւանդութեան բոցը : Կայնը եղաւ երեք թէ չորս գիշեր : Ամայութիւն, օդի սակաւութիւն, աստղի մը սարսափելի լոյսը պատուհանին մէջէն, եւ կուրծքի մը տակ շունչի պակաս, դժուարութիւն :

Պատուհանին աստղը կը ըզայնացներ գիւն, կ'աւտըր : Հայկազ միլիան աստղ տեսած էր, ի՞նչ պիտի ըներ աստղը, քան կ'ազէր . հանդարտութիւն, առանց ցաւի վիճակ մը գէթ : Թող կեանքը առատ չըլլար, նախ չըլլար, կը հրաժարէր անա մեծ բաներու հին բազմաբնէն . թող թոյն չըլլար, կրակ չըլլար, ջիւղերու խանգարում չըլլար կեանքը, — կը բաւէր : Գարշելի էր թերի մարմին մը՝ ցաւին հանդէպ իր անգորութեամբ : Եւ ամէնէն գարշելի քանն է ցաւը, գուտ հոգեկանէն մինչեւ գուտ մարմնականը . ա՛վ հնարած է գայն, մուծած տիեզերքէն ներս : Եւ յետոյ տիւնար չե՛ն բոլոր պետութիւններն ու բոլոր գիտունները, որ ծանօթութիւններու հարուստ պաշարով մը եւ միլիառաւոր տալարներ փնայնելով կը պատրաստուին լուսին երթալ մէկը միւսէն առաջ : Կախ թող իրենց մարդկային ամբողջ ծանօթութիւնն ու գիտելիքները, ինչպէս եւ զբամբ յատկացնեն ցաւին դէմ հսկայական գործունէութեան մը : Ոչ թէ լուսնին եւ աստղերուն, թող մղեն նախ Յաւին ճակատամարտը : Պէտք էր հինէն ի վեր մէկ կամք եւ յամառութիւն ունենային . մէկ նշանաբան : Լուծել մարդկային ցաւին հարցը : Չլուծած՝ չաճսիլ ուրիշ ոչ մէկ բանի : Մարդուն գոյութեան վերնագիրը թող աշխարհագրական բնայթով բան մը չըլլայ : Թող այդ խորագիրը Հակասաւ անունը կրէ : Երբ մարդ յաղթած է Յաւին, ան արդէն հասած է լուսին եւ անցած, հասած է հեռուորագոյն աստղերու եւ անցած, քալած գալիք ծամանակներուն ծայրը եւ անցած : Միշտ աւելի է այլեւս, միշտ գերազանց :

Ցաւը :

Եւ աստղերը : Ատուածները :

Ինչ օգուտ գիտնալ ամէն բան եւ ամբողջ էութեամբ ճաթուղի : Ամէն մարդ ճաթուղի հոգի մը եւ ճաթուղի մարմին մը ունի, այսուհանդերձ, ամէն մարդ իր գոյութիւնը յատկացուցած է ցաւը բազմապատկելու հին կամ նոր մասնագիտութեան մը, փառապանծ ապաշուքեան մը :

Բժշկութիւն :

Մարդը տկար է ի ծնէ, հիւանդ է ի ծնէ : Անկարելի է, որ որեւէ ցաւի դարման գոյութիւն չունենայ տիեզերքին մէջ, թերեւս ասի մը հողի մէջ,

թերեւս բուն մը բոյսի մէջ, ջուրի մէջ, օդի մէջ: Երբ ճաւը մուծուած է, մուծուած է նաեւ դարմանը: Պէտք է գտնել գայն: Ճաւը մեզ արեւէ ատեն կը գտնէ, ինչո՞ւ մենք պիտի չգտնենք այլեւս իր հակառակորդը, որ մենք ենք, մեր գիտակցութիւնն է: Մենք գմեզ ինչո՞ւ պիտի չգտնենք, այսօր հազարաւոր դարեր հաւ, այլ պիտի փութանք գտնել լուսին մը, աստղեր եւ նոր դժուարութիւն: Թող վերջը գտնուին այդ բոլորը, չեն փայտի, հոն են միշտ, հոն, գոյութիւն եւ տիեզերք ըսուած հիմ թանգարանին մէջ, որուն բարձր պաշտօնեան ըլլալու համար, նախ մէկը ինքզինք պէտք է ճանչնայ: Հոգին, Մարմինը:

Ուրիշ ամէն բան՝ վերջը: Ասիկա այս վայրկեանիս եւ կրճատ կրկնել յիսուն հազար անգամ: Մենք գմեզ գտնենք, եւ թող մեր գաւակները առանց ցաւի եւ որոշ հանգիստով մը ելլեն նամբայ՝ գտնելու համար ուրիշը, լուսինը, աստղերը, ովկիանօսը եւ ինչ որ կ'ուզեն, եւ ինչ որ կրնան:

Ամէն հիւանդի պէս եւ թերեւս բիշ մը արեւի Հայկազ դարձած էր ջը-դային: Առաջ ալ ջըային էր, բայց վեց ամսուայ ընթացքին երկու կարեւոր գործադարձութիւններու ենթարկուելէ ետք, ջըային դրութիւնը ենթարկուած էր ասկալի տակնուվրայութեան մը: Ոչինչ մանրամասնութիւններ՝ կը նետէին ռնօր էութիւնը իր հունէն դուրս: Մա՛նտանդ բան մը սկսած էր վախ ազդել իրեն: Դիրքի եւ վիճակի փոփոխութիւններն էին, մարմնին վերաբեր-նալ: Կը կարծէր թէ, օրինակ, տեւիլի պիտի ըլլայ՝ եթէ առտուայ մերկ ռոֆերուն վրայ գուլպայ հագուի, մաւնակը հանէ եւ կօշիկ հագուի: Եւ հա-կառակը: Նոյն վախը կը կրէր, եթէ ստիպուած ըլլար, գուլպաներն աւ կօ-շիկները հանելու: Եւ այսպէս, ամէն բանի մէջ, ամէն վայրկեան: Նստած է՝ կը վախճայ պառկելէ, պառկած է՝ կը վախճայ նստելէ: Միակ բանը, որմէ կ'ախարժի՝ քայլն է: Կուզէ անվերջ քայլի, շրջիլ, երթալ: Դժբախտաբար, սակայն, հարիւր քայլն իսկ կը յագնեցնէ զինք, երբեմն ալ՝ տասը քայլը:

ԵՒՈՒԱՐԴ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

Ր Ա Ֆ Յ Ի Ս Է Ք Ե Ա Ն

Գ Ա Ր Ն Ա Ն Ա Ս ՈՒ Տ՝ Փ Ա Ր Ի Ջ, 1968
(Jardin du Luxembourg)

Այդ երկու ծածանոց առաջաստները
արդէն զիս դիւքեցին
եւ այդ երկու սեւեռած աչքերդ
արդէն ինձի յաղթեցին
եւ այս զարնանային երկինքը,
այս սրբահամբայր ջրարեւտեղտութիւնը,
արդէն հալումաշեցին ուղեզս:

*Արմազան, շուա — վազէ՛ —
նաւակը բռնէ՛ —
(սիրտս կը տանի...)*

26ՐԴ Տ Ա Ր Ե Դ Ա Ր Ջ Ի Դ

Այո
քերես ժառանգական է
կ'ըսես որ մայրդ
սպիտակահեր էր
տասներեք տարեկանին
բայց այսօր 26րդ տարեդարձիդ
այդ ներմակ շիւղերը
սեւ քաւուտին մէջ
կշտամբանքի մեան
զլուխդ հանգչած
փռուած
բարձին վրայ:

Ծ Ի Ա Մ Ա Ն

*«Ննդրեցէ՛ք՝ տացցի ձեզ.
Բախեցէ՛ք՝ բացցի ձեզ»:*

Եօթը անգամ մեզը երկրպագեց
եւ վերջապէս
զիսախօսի քրմուհին
հառաչանքով մը
սրունքները բացաւ...

Բ. ՍԷՔԵԱՆ

Ս. Փ Ա Ն Ո Ս Ե Ա Ն

ԶԱՆՁՆ ԻՄ ՓԱՌԱԻՈՐԵԱԼ

(ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ)

Երկու տարի տեւող երկուերէ մը ետք՝ ծանօթ գրագէտ Սմբատ Փանոսեան ուարտեց իր նոր վէպը՝ «Ջաճճ իմ փոռաւորեալ»:

800 էջ կը հաշուէ «Ջաճճ իմ փոռաւորեալ»ը, որ կ'ընդգրկէ ժողովուրդի ամբողջական վրայ տարածուած շրջանի մը կեանքը: Իրենց զրաւան ու բացասական դիմելով հոն ներկայացուած են բազմաթիւ ու բազմազան տիպարներ, — նիւթաւալաւ, բարոյական ըմբռնումներու գերին, ի ծնէ վատը, սկզբունքի տէր տնայր, չքեր կիներ, հոմանուհին, աշիկ, հալածուած վարժուհին, անյարժար ամուսնութեան մը հետեւանքով տառապող կինը, կին շեղած աշխիզ եւ ուրիշ տիպարներ, ժանրա-ժանտիպ, իրենց հարազատ միջավայրին մէջ:

Փանոսեանի այս անտիպ վէպին ստորեւ կը ներկայացնենք երկու հատուածներ, որոնք որոշ գրագիտք մը կու տան ամբողջին մասին:

1.— ԽՈՊԱՆ ԱՐՏԸ ՍԵՐՄԻ ԿԱՐՕՏՈՎ...

Տիկին Էմիլի ինչ ըրաւ չըրաւ՝ չկրցաւ փոխել տալ ամուսինին վրան-ըլուխը՝ սրտնեղած էր, դժկամ թողուց մարդը այդ վիճակին, վրան նեւտեց ուրիշ ծածկոց մը, մարեց առաստաղին ջահը եւ ինք անցաւ իր ննջատնեակի: Հոն կը գիշերէր յաճախ, մարդուն խնկոցներէն դերձ մնալու համար գիշերը...: Ծնկոցնե՛ր, տարիքոտ ամուսին եւ... անդաւակութեան մնայուն մտալիւում՝ «ասա՛, իմ կեանքիս պատկերը», մտածեց, երբ կը նստէր զարգասեղանին առջեւ՝ հայելին դիմաց: Կապոյտ լուսամտիովին իր վրայ կը թափէր կապտերանդ լոյսին շողքը, անդրադարձնելով դէմքին ամէն մէկ մանրուքը հայելին՝ իրեն: Հարցումը, զոր տուած էր յաճախ ինք-զինքին, այսօր, այդ պահուն՝ կը մնար սեղմուած շրթունքներուն միջեւ, կալանաւոր իբրեւ: Կրկնած էր միշտ.

— Վե՛րջը...

Այժմ, երկրորդ բառ մը, հարցական եւ տառապեցնող՝ իր կամքէն անկախ՝ կարծէք, կը բռնանար կամքին վրայ, ստիպելով, որ շնչաւորուէր եւ վճիռի ձեւ առնէր: Եւ այդ բռնութիւնն էր, որ անա ելեւէջել եւ տրոփել կու տար կուրծքը, որ կիսամերկ էր...

Էմիլի ելաւ տեղէն. նետեց վրայէն շրջազգեստը: Ուտերը մերկացան եւ հայելին ամբողջացուց փարթամութիւնը մարմար կիսանդրիին: Էմիլին զղջաց ու տարեցաւ իր պատկերը գիտելով: Վրան առաւ շղարշանման վարդաղոյն գիշերազգեստը, պլլուեցաւ անով եւ... յանկարծ վախուորիկ, յեղակարծ, սպանական եւ ըմբոստ միտքը եղբայրացուց երկու բաւերը, ու-

բունք թողնէ առին միտսին անոր կիտարաց շրթունքներէն :

— Վե՞րջը... շփորձե՞մ...

Ու, սրբապղծութիւն գործած յանցաւորի պէտ, էմիլիին ինկաւ ծունկերուն վրայ, զարդախուցին մէկ անկիւնը դրուած Աստուածամօր պատկերին առջեւ :

— Տիրամայր, ո՞վ դու Աստուածածին. ո՞ւր կրնամ գտնել այն հըրեշտակը, որ երեցաւ թեղի եւ աւետեց յիկացու՞մ ոչ մարդկանէ : Գունեղսր մայր, տարիք կողերուդ մէջ ինն ամիս խայտանքն ու երկունքին ցաւերը. ապրեցար մօր մը երանութիւնն ու վիշտերը... Ո՞վ Աստուածածին, անցաւ պարմանութիւնս երազելով, կ'անցնի նաև երիտասարդութիւնս. կը թատումին յոյսերս... Պէ՞տք է որ անոնք խամբին բոյսրովին... Ո՞ւր է այն հրեշտակը... Ինչո՞ւ չեկաւ ինձի այցելութեան ու շաւետեց թերկրաւի լուրը... Ներէ՛ ինձի, երբ ես առնեմ քայլը դէպի սպասուած երանութիւնը, մեղք գործելով... Պիտի ներես ինձի, քանզի, ես արդար եմ իմ սպասման տասնը՛հինգ տարիներու անմեղութեամբս...

Մնաց պահ մը ծունկի, ձեռքերը իրարու միացուցած եւ վեր՝ աղօթարար, աղաչաւոր : Իր խօսքերը անլսելի էին. կը շարժէին շրթունքները միայն : Գուցէ կը կրկնէին գոյգ այդ բառերը, երբ քովի սենեակէն իրեն կու գային խոհրոցները ամուսինին, զոր կը սիրէր ատելու չափ : Մնաց ծունկի յաւիտենականութեան պատրանքն ունենալով, որ լուծուած մը չէր, այլ թաքուն թելադրանքի մը վախով՝ վարակում մը :

— Չփորձե՞մ... անգամ մը միայն...

Ելաւ ինկաւ փորին վրայ անկողինին եւ կը թուէր, թէ էմիլի ազատութիւն պիտի տար արցունքներուն. սակայն, լաց տեղի չունեցաւ, այլ թեթեւ մտափ մը գրկեց մարմինը, որ դողէ բռնուեցաւ : Այնուհետեւ, երազ եւ կրկնեցեալս պատահեցաւ... Տիկին էմիլի Ազմարի պտուղած էր մայրանոցին մէջ. քովը՝ խանձարուրի մէջ թխուրակ մանչուկ մը կը փնտռէր մայրական ստիկը. էմիլի կ'առնէ պզտիկը ու կը դիմեցնէ զայն, երանութեան ժպիտը դէմքին : Կը մտնէ Միշէլ Ազմարին, երկար կը դիտէ կնոջ վերկին մէջ խորտացող մտակոյտը :

— Ո՞վ տուաւ թեղի, էմիլի, թխամորձին այդ լակոտը... Մի՞թէ մերն է իսկապէս...

— Այո՛, — կ'ըսեն աչքերը էմիլիին :

— Հաւատա՞լս չի դար... տասնը՛հինգ տարի ետք, չքեր կիներ զուակ չ'ունենար :

— Բայց, ես ուզեցի եւ՝ եղաւ : Ես եմ անոր մայրը եւ դուն ես իմ ամուսինս, ուրիմն, ան մեր երկուքին է, հապկցա՞ր, պարոն Ազմարի...

Միշէլին դէմքը չի ժպտիր. ան ըմբռնած է կատարուած իրողութիւնը... Ու երազը չիք կը դառնայ եւ էմիլի ընդոտս կ'արթննայ եւ կը կանգնի սաղի :

— Այո՛, այդ պզտիկը մերը պիտի ըլլայ. բայց, մէկը մեզմէ պիտի կրէ յանցաւորը ըլլալու մեղքը... Մա՛րդ, դուն խակայ ո՞րքան կրնաս, ծանրը քունիդ մէջ եւ ձգէ գիտ ազատ...

Տիկին էմիլի, սաղին մատներուն վրայ կոխելով, ելաւ հիւրասրահ, ուր խեղճող խաւարն էր զինք դիմաւորողը : Վախ չունէր. խարխափելով դտաւ միջանցքը, որուն վրայ կը բացուէին Մարիամի եւ թաղուորի սենեակներուն դուռները : Սպասուէին սենակին լոյսը մաքած էր. թագուորին դրան այս կողմի նիզը չէր դրուած : Ինչո՞ւ Մարիամ չէր անցուցած նիզը...

կողմանքին ծակէն կը թափանցէր լոյսի շող մը, որ դիմացի պատին վրայ աչք կը դառնար:

Էմիլի շունչը բռնեց. սիրտին ձայնը կը լեցնէր ամբողջ միջանցքը հիմա. ձեռքը նետեց դրան. միթէ դեռ արթնուն էր տղան: Ո՛չ. ներսը քուն կար, սակայն լոյսը արթուն էր: Հրեց դուռը. ներսէն եւս փականքը չէր դրուած: Օձէ խայթուածի նման՝ ձեռքը ետ քաշեց եւ երկվայրկեան մը, զըջումի զգացումը տիրապետող եղաւ, երբ ամէն ինչ իր ցանկութիւններուն կը նպաստէր: Անիծեց Մարիամը, որ նիզը չէր դրած, եւ Թաղուոր Ռամիկեանը, որուն դուռը բաց էր ձգուած բախտով, թէ գիտակցօրէն... Կրնար ճակատագրին վերագրել ձախողութիւնը. մինչդեռ, ահա նախաբընամուտները առջեւը կը բանար բոլոր արգիլեալ դուռներն ու ճամբաները: Եւ Տիկին Էմիլի անցաւ շեմը, կամաց, զգուշաւոր ետ ընկելով՝ թեթեօրէն ճրտան դուռը, որ սովորական պահերուն երգել չէր դիտեր: Անդամ մը, որ ներսն էր եւ ողողուած լամբին լոյսով, Էմիլի ունեցաւ երկնի մը բընազգային վախն ու դողը, Հետաքրքրութիւնը, որ յառաջ կու գտն ցուրին ճտեղծումով...

Թաղուոր, իրենց խանութին ծառայողն ու տան զործերու օգնականը՝ կը քնանար դէմքը դարձուցած գէպի պատը: Ան կը քնանար կիսամերկ... այդպէս ընդունեց Էմիլի վերամակին մինչեւ մէջքը գոցած վիճակէն... Եւ մեքենական եղաւ լոյսը մարելը. արիւնը գլուխը խուժեց, երբ մուտքին մէջ զգաց, որ տղան բոլորովին մերկ էր:

Խաւարին մէջ կանգնած, ափը պահած կիսաբաց դրան եզրին, ոտալոպիկ, սարսազին, Էմիլի կրնար դեռ խորհիլ փախուտի մասին. սակայն ինչպէ՞ս փախչէր, երբ ինք ըրած էր հազար քայլ ճամբայ եւ իրեն կը մնար ընել վերջին քայլը, ճակատագրական, միակ, բայց ամենակարեւոր քայլը գէպի վնճի ու չփորձե՞մը: Երբ ետեւէն փակեց դուռը, Էմիլի չիռեց այլևս, որ ինք տասնըճինգ տարուան կին մըն էր եւ պատուով կրած էր Միշի Ազմարի անունը իրբեւ գլխաթաղ: Միշիլը չկար այժմ, ոչ ալ պատուախնդրութեան հարց կար. խղճմտանքը աղուէօքաքայլ հեռացած էր... Տիկին Էմիլի, որ ցանկութեանց կեդրոնն էր բոլոր արուններուն, դուրսը, այժմ ինքը եղաւ Համակ ցանկութիւն մէկ արուի հանդէպ եւ այդ արուն կը խոստանար իրեն նուիրել այն, որուն սպասած էր տասնըճինգ տարիներ շարունակ: Այնուհետեւ, Տիկին Ազմարի դգաց ու չզգաց նոյնիսկ, թէ մեղքը, զոր պիտի գործէր, կրնար խղճի խայթ պատճառել իրեն, թունաւորելով կեանքին մնացեալ մասը: Սեւեռուն ցանկութեանն Հրուած-բերուած մինչեւ հոգ, Էմիլի բռնկեցաւ կնոջական կերպէն... Ուրեմն, մէկդի նետեց ամուսնական բոլոր մանրուքները, վախն ու նախապաշարումները, պատուախնդրութիւնը: Իդնն ու կիրքը, Հրգեհէն յառաջացող կրակէ լեզուներու նման պլլուեցան զողողացող մարմինին... եւ առին նետեցին մեղքին մահիւն մէջ...

Թաղուոր Ռամիկեան, երազին մէջ գտնուելու պէս, զրկեց Հրեշտակ մը... որ կը ներկայանար կնոջ մը կերպարանքով:

2.— ԱՐՄԷՆ ՔԱՂԵԱՆԻ ՀԱՒԱՏԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆԸ

Եւ Արմէն Քաղեան սկսաւ ճամբորդութիւնը, ըստ մատնացոյց ուղեգրի:

Շուտով դուռ Ռամիկեանի վաճառատունը: Քաղեանին ծանօթ էր պողոտան: Ռամիկեան չկարդաց խնդրագիրը. կամ ինքն էր չիմացի եւ կամ

գիրքը: Դրաւ Արմէնին ձեռքերուն մէջ հասցէներու հաստափոք մատեանը եւ ըսաւ.

— Գրեցէ՛ք անուն ազգանուն, տարիք, սեռ, ընտանիք, հպատակութիւն եւ հեռագրային թիւը, եթէ կայ, որպէսզի շուտով գտնենք հետքը: Տնտեսական մի՞նակը նշելը կարեւոր է. մենք չքաւոր վարժապետներ չենք ճանչնար. սան ըլլալիք, տարբեր կանգամանք կը ստանայիք:

Արմէն Քաղեան պատրաստորան էր, ըսաւ.

— Պարո՛ն, ձեր հասցէատետրը շատ գիրցած է յղի կնոջ նման եօ՛թ, թէ ինն ամսական է. ե՛րբ է ծնունդը...

Թագուոր Ռամիկեան շեղ-շեղ նայեցաւ Քաղեանին.

— Տղա՛յ, երբ մենք թու տարիքդ ունէի՞նք, յղութեան մասին գաղափար իսկ չունէի՞նք... Եթէ գիտնայի, թէ ձեզ այդպէս կը դաստիարակեն, հասցէնիդ չէի աւննէր:

— Վնա՛ս չունի, չեռի՛. օր մը պիտի դաստիարակուէի՞նք...

— Ինձմէ՛ քեզի խրատ, պարո՛ն դաստիարակուած. քիթդ ամէն բանի մէջ շիտթես. որ խոթեցիր, քեզի գործ չկայ. հայտէ, զնա՛. ո՛չ, կեցի՛ր. մէկ ոսկի պիտի վճառես. թուղթը ձրի չենք առնէր ես...

Արմէն քաղեան ուսերը ներս քաշեց. ամէն մէկ հասցէն մէկ թուղթ, ըսէ՛ հազար հասցէ եւ ահա քեզի հազար ոսկի մուտք, վասն երկու տողի՝ այսինքն՝ 2000ի: Քաղեան վճարելով մէկ ոսկին Ռամիկեանին, վճարեց երկու ոսկի եւս Քաղեաններուն, մինչեւ որ յայտնարեց Տոքթոր Արամ Գլբաւորեանի տեղը: Տոքթոր Գրաւորեան քիմիքին մէջ չէր. ան նարդիէ մուրազով բռնուած էր Ծանօթ բարեկամի ծոռածածկ բակին մէկ անկիւնը զբրւած սեղանիկի մը առջեւ.

— Հը՞, երիտասարդ. ցաւդ ինչ է. ըսէ՛ ցաւդ բուժենք:

— Պարոն Ռամիկեանը զիս ձեր քով դրկեց...

— Հը՛մ. հասկնայի է, չքաւոր սան ես, — Տոքթոր Գրաւորեան պոռայ, զարթոր նետած էր եւ ստացաւ՝ շէշ-նէ:

— Կալա՛, — ճյաց խաղին ներկայ տղեկ մը, որ անեցի էր եւ խաղացող մարդուն ճիշդ քիթէն ինկած կը թուէր:

Քաղեան ինք եւս պահ մը տարուեցաւ խաղով, որ համեմուած էր երբեմն պատկերաւոր բռնելով, մանր ու մեծ հայհայտեցի կտորտուքներով, իրարու օձիք քաշքշելով... Քաղեան շուտով ձանձրացաւ. Տոքթորը իրմով զբաղելը մոռցած էր. անոր միակ հողը կը կազմէր առ-չէշի ձեռքերու մը: Քաղեան անօթութիւն դրաց. ժամը չորսն էր եւ դեռ տունը չէր հանդիպած առաւօտէն ի վեր: Տանտիրուհին հաստ բազուկները ցուցադրելով ահա երկու բաժակ սուրճ կը դնէր սեղանիկին վրայ. Քաղեանին ներկայութիւնը հետաքրքրեց զինք.

— Այս տղան ի՞նչ կ'ուզէ, Տոքթոր՛:

— Ամուսնութեան թուղթ, — պատասխանեց Տոքթորը ցրուած, — մարդը հոգիս հանեց. տու-չէշեր շատ ունի... Այդ տու-չէշերով ալ, կը խորհիմ ան քեզ դասած պէտք է ըլլայ, — եւ այս լաւ կատակաբանութեան վրայ բոլորը մէկ խնդալ սկսան եւ Քաղեանի աղիքները Փիդիքական ցաւ պատճառեցին, որովհետեւ պարսպ էին:

— Է՛հ, Տոքթոր՛ս. դուն ալ տու-բարա նետէ. խէր է տու-բարան. չի՛-չի՛-չի՛, — ինչու-բը համեմել ուզեց տանտիրիկինը:

Իսկ տանտէրը երբ նետեց տու-չէշ մը, պոռաց.

— Ահա՛, քեզի եւ Տոքթորին տու-չէշ կ'ընեն, — ըսողը չինդաց. բայց կինը աղուոր մը կաքաւեց եւ զնաց՝ ծիծաղի ծնծղան հետը տանելով:

Արմէն քաղեան Համբերութենէն ելաւ ու զարձաւ բարկութիւն՝ ըմբոսաւ, մաղձային: Բոունցըը իջաւ նարդիի սեղանին եւ զարեբը խուճապահար սուղիչ պարեցին:

— Դուք Տոքթոր էք, տաւարաճի, Հասկեանք...

Տանտէրը բարի մարդ էր. միջամտեց.

— Տոքթոր, պարոնին գործին նայեցէք. կ'աճապարէ գուցէ. ամուսնութիւնը խողալիք չէ. որ ուշացաւ՝ Հարեկով ալ կը պարտուի:

Տոքթոր Գրաւորեան զիջեցաւ. Հարեբուն մէջ կը զգացուէր բոունցըն մնացած դող մը.

— Ըսէք նայի՛մ. ի՞նչ է ցուերնիդ. ստամոքսի խիթեր կ'ունենա՞ք. ո՞չ. լա՛ւ է: Որ խիթ չէք ունենար, ուրե՛մն, խլրտացող ճիճի չկայ. լա՛ւ: Կիներէ խաբար էք, թէ՛ աղջիկ կը խողցնէք. երկու պարագային ալ վտանգած կ'ըլլաք ձեր գրպանը. տը՛մ՝ սեռային ախտեր չկա՞ն. ո՞չ. ինչ որ է. գլխապոտոյա շունիք, որովհետեւ ճիճի շունիք. սեռային ախտէ չէք տառապիր, եւայն... Ուրե՛մն, բոլորովին կոյս էք... Տուէք թուղթը ստորագրե՛մ, — եւ Տոքթոր Գրաւորեան զրաւ իր մանուածապատ ստորագրութիւնը թուղթին վրայ իրեն վերապահուած տեղը, — պարոնս, քիչ մը լղային կ'երեւիք. տէր կանգնեցէք ձեր շիդերուն. ամէն հիւանդութեանց մայրը լը՛ղայնտութիւնն է: Աս ալ բսեմ, թէ որ քիչ մը քաղաքավար գտնուիք, գործերնիդ յաջող կ'անցնի. գլխացաւանք չէք ունենար...

Արմէն Քաղեան շատ էր լսած դայի տւետարան. լուեիայն, առաւ խնդրագիրը եւ քաղաքավար՝ Հարցուց.

— Իրբեւ Հոնորար, ի՞նչ պիտի վճարեմ, Տոքթոր:

— Ես միշտ սիրած եմ երիտասարդները. անոնք մեր ժողովուրդին յոյն են. պէտք է որ շուտ-շուտ ամուսնանան, որպէսզի բազմանայ մեր ցեղը... Ձեզի Համար տասը թուղթ բաւական է:

— Տոքթոր, ես ստիպուած եմ Հարթել խոշոր թիւրիմացութիւն մը...

Իս վարժապետութեան թեկնածու եմ եւ ոչ թէ՛ փեսայանալու: Յետոյ, ասանկ բացօթեայ եւ բանաւոր բժշկական քննութեան սակ մը կարելի՞ է ճըշդել արգեօք:

— Ինչպէս ալ գառնաք, պարոնս, Հոնորարը կը ցցուի ձեր դէմ. փրիփիէս է...

— Խնդրանք մը. Տոքթոր, ո՛ւր կրնամ գտնել պարոն Բարձրիկեանը: Կրնա՞ք օրնել ինձի իր ճշգրիտ Հասցէն գտնելու:

— Տղա՛ս, ասիկա անլոյծ խնդիրի կը նմանի. ամէս մըն է զինք տեսած յունիք. ամանային եղանակ է. արջի ջուռն մտածներէն է պարոն Բարձրիկեան. եւ քէֆի մարդ է. քէֆ ընողը քէֆին տեղն ալ կը պառկի, կը քնանայ...

Քաղեան շնորհակալութիւն յայտնելով բարի մարդուն եւ Տոքթորին, միտքէն պինդ մը Հայհոյեց քէֆի մարդ Բարձրիկեանին, որ խնդրագիրին ուշացման մէջ կարեւոր աղբակ մըն էր:

— Պարոն Բարձրիկեան մնացուն տեղ եւ գործ չունի՞. ինչո՞վ կ'ապրի... մակարոյծները...

Տանտէրը ընդմիջեց Քաղեանին միտքերու վտանգաւոր բացուելուն.

— Միտակ գլուխ մարդ է. աշխատի՛ որո՞ւն կերցնէ, ուրիշներ կը կերցնեն զինք... Երիկ-կնիկ վէճեր կը կարգադրէ եւ կը հիւրասիրուի Հոն ալ...

— Մեծապատիւ մակարոյծ է, — չկրցաւ միտքին տիրապետել Քաղեան, որովհետեւ յուսահատութիւն եկած էր վրան:

...Արմէն Քաղեան, գաղտնի ոստիկանի պէս, հսկած էր անկիւնա-
դարձը բոլոր փողոցներուն այն թաղերուն, ուր Բարձրիկեան միջազգայնի
մարդ էր: Եւ տնա լման ամիս մը ետք, Քուրեան զինք գտաւ նոյն այդ ծա-
նօթ տան մէջ, երբ Տոքթորին այցելած էր: Բարձրիկեան կը խօսէր բարձրա-
ձայն:

— Տոքթոր, առանց կնիկէ, կերուխում կ'ըլլա՞յ. դուն ըսէ՛ չ'ըլլար, —
եւ Բարձրիկեան կը քշփորէր ատամնամէջ խորշերը, ուր հաւակերութեան
հետքերը խցկուած էին: Ստամոքսը տւրած էր շատակերութիւնով եւ պա-
ղառութեամբ: Սյր վտանգէն ազատելու համար, ան ստիպուած՝ վայր-
կեանը անպամ մը կ'այցելէր տնամէջ զուգարանը եւ յայտնի չէր, թէ ին-
չո՞ւ կը ժպտէր տանտիրուհիին, երբ զուգարանէն դուրս՝ քաշելու ատեն կը
կոճկէր տարատիւ կոճակները...

Քաղեանը նկատելով, տանտէրը ձայնեց.
— Տղաս, ազկ կ'սասար, Բարձրիկեանը հոս է, — եւ ան աշքացոյց
ըրաւ ասն ներքին դուռը, ուրկէ դուրս կ'ելլէր ան:

Քաղեան ընդառաջեց վերջին կոճակը յարդարող Բարձրիկեանին.

— Ամիսէ մը ի վեր ձեզ կը փնտռեմ, պարոն Բարձրիկեան:

— Հա՞. եւ ինչո՞ւ զիս փնտռելու կ'տո՞՞ւ ես, պղտիկ պարոնս. գաղտնի
ոստիկա՞ն ես դուն:

— Քաւ լիցի. խնդրազրոյց եկած մէկը միտքէն բնաւ զէջութիւն չ'ան-
ցընէր:

— Դէ՛ լաւ. կր նայինք: Ջըուոր սո՞ն ես, թէ շարքային նպաստըն-
կալ:

— Վարժապետական թեկնածու եմ...

— Օհ՞. գործը կ'ընտանցաւ. նման թեկնածու այժմ գոյութիւն չու-
նի մեզ մօտ:

Տոքթոր Գրուստրեան միջամտեց ի շահ Քաղեանի եւ Բարձրիկեան ըս-
կըսաւ հարցուփորձին.

— Երիտասարդ, անունդ ի՞նչ էր. Արմէ՞ն ըսիր. անձնանուն չէ Ար-
մէնը, այլ՝ ցեղանուն. մեզ, հայերուս եւրոպացիները Արմէն կը կոչեն, ո-
րովհետեւ արժէքաւոր ժողովուրդ ենք... Դարե՞րէ ի վեր, ազգերու բոլոր
տեսակները ուզած են իւրացնել մեզ. բայց մենք յամառ ազգ ենք եղած եւ
մեր յամառութեան փաստը տուած ենք, մենք մեզ կոչելով Հայ եւ ո՛չ թէ
Արմէն. ասիկա դուն գիտէի՞ր...

— Ես Հայազգիական կարգացեր եմ հակառակ ուզողութեամբ. այ-
սինքն՝ ուզած ենք միշտ Արմէն կոչեն մեզ, որպէսզի աշխարհածանօթ ժո-
ղովուրդ ճանչցուինք եւ մարդիկ խղճան մեր կրած տառապանքները տես-
նելով. ասկէ՛ արեւմտասէր բոլորած ախտէն վարակուած հիւանդ ենք ե-
ղած, դարերէ ի վեր...

Բարձրիկեան չունց աչքերը. արհամարհական էր չուած իր նայ-
ւածքը.

— Երիտասարդ, կարմիրը կը սիրե՞ս:

Քաղեան լըջացաւ.

— Ոչ:

— Դեղի՞նք:

— Ոչ:

— Կանաչը չե՞ս սիրեր:

— Ոչ:

— Սև՞.ը:

- Բնաւ սեւը սուզի նշան է :
- Հապա դուն ի՞նչը կը սիրես . ինչացո՞ւ ես , երբ ոչ մէկ գոյնի կը պատկանիս :
- Ես գոյներու խունուրդ եմ , որ սեւ չէ սակայն . . .
- Այսինքն՝ տիւմ-իւմն շունիս . հայ-քրիստոնեայ չես . հասկցուեցաւ . կասկածելի է . . .
- Ի՞նչը :
- Գոյնդ :
- Կը բաւէ , որ խալիս հայ եմ . . .
- Ծ'երեւիք :
- Երեւցաւ :

Տանտէրը զլուխը հակած էր նարդիի սեղանին վրայ եւ քիթին տակէն կը խնդար , միտքէն պոտուներ շարելով Քաղեանի պատասխաններուն ետեւ : Տոքթոր Գրաւորեան հմայուած էր երիտասարդին սրամտութեան . ուստի միջամտեց .

— Ես ալ տեսայ . խալիս հայ է , եթէ տէրտէրի տղայ իսկ չըլլայ : Այս պարունը լաւ հայերէն կը խօսի . լաւ կը դատէ , լաւ պատասխաններ կու տայ եւ բառերը չի ծամծմեր . . .

- Քիչ մը ծամծմող պէտք է ըլլար :
- Տարիքի բերումով առ ալ կ'ըլլայ : Իսկ հիմա դատենք , թէ ի՞նչ ստացուեցաւ . եթէ ըսէր՝ կարմիրը կը սիրեմ , դեղինը կը սիրեմ , եթէ ըսէր՝ կանաչը կը պաշտեմ , կամ սեւին հոգի կու տամ , ուրեմն , ոչ մէկ գոյնի արժէք կու տար : Յիդիքայի մէջ , մէկէ աւելի ժխտականներ , կատարեալ դրականի արդիւնք կու տան . . .

Բարձրիկեան մինչեւ հող , ոտքի վրայ էր ու կը սպասէր՝ անհամութեան պարագային վազել զուգարան : Քաղեանի համար բարեբախտութիւն եղաւ անոր որովայնային խիթերու առժամեայ դադարումը : Բարձրիկեան աթոռը քաշեց տակը , նստեցաւ վրան ու դրաւ ոտքը ոտքին , ժպտեցաւ .

- Տոքթոր , տուած էշմիթիյոնի հապերդ ազդել սկսան . հրաշալի հպեր են . մարդս արքայութիւն կը դրկեն . մեռայ՝ զուգարաններ վազելով ,
- եւ որովայնը շոյելով՝ այս անգամ ժպտեցաւ ուղղակի Արմէն Քաղեանին ,
- պզտիկ պարոնս , թէեւ լեզուդ շուտ կը դառնայ բերնիդ մէջ , բայց ոտքդ խէրով դուրս եկաւ . ես անձնապէս Տոքթորին կը դիմիմ , քեզ բարի վարուց վկայութիւն տալու խնդրին մէջ :

Եւ Բարձրիկեան Քաղեանի խնդրազիրին վրայ դրեց .

- Խիստ կարեւոր յանձնարարական — ենթական հայ է խալիս :
- Եւ ի դիտութիւն առ որ անկ է՝ ստորագրեց խալիսը : Ան իր միտքին մէջ ունէր Քաղեանի լեզուն , որ սուր էր եւ ըմբոստ նկարագիրը : Երկու ազգակներ , որոնք խնդրարկուին առջեւ կը ցցէին բազում արգելքներ . . .

Այնուհետեւ , Տոքթոր Գրաւորեան եւ Բարձրիկեան սկսան գիրքը գովարանել եւ Քաղեանի միակ շահը այն եղաւ , որ քաղաքական քննիչը ժողովուրդը հոնորարը պահանջել : Քաղեան վճռած էր չվճարել ոչ մէկ հոնորար , այն մարդուն , որ մակարոյժի կեանք կը վարէր . . .

Իսկ Քաղեան դեռ իր ճամբորդութեան կէսը չէր ըրած : Հեռուն , բարձրանիստ , կ'երեւէր Մեղայեանը , Ջանն իմ Փառաւորեայի աթոռակալ՝ մնայուն Քարտուզարը , որ վճռեալ թշնամի էր բոլոր տեսակի խալիս հայերու , քանզի Խաւարի մարդ էր . . .

ՍՄԲԱՏ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԵՈՒՍԷՖ ԷԼ ԽԱԼ

ԱՂՕԹՔ՝ ՄԵՆԵԱՆԻ ՄԸ ՄԵՋ

«Բագինքի անցեալ տարուան Օգոստոսի համարէն սկսեալ յաջորդական հինգ թիւերուն մէջ մեր երկտասարդ աշխատակիցին պատրաստած «Արարական անմիջական բանաստեղծութիւնը» յղուածաշարքին հետեւած ընթերցողը արդէն որոշ չափով մը ծանօթ է լիբանանցի անուանի բանաստեղծ Յուսէֆ Էլ Խալին, անոր գրական ձեռնարկներուն, պաշտօններուն, կատարած բարեշրջումներուն եւ իմացական գեղեցկերու վրայ բացած նոր ուղիներու պատմութեան: Արարական գրականութեան լատենդակ եւ արեւմտեան մշակոյթին հազարը բանաստեղծն է ան, եւ կուզք սերունդի մը, որ իր, Եուսէֆ Էլ Խալի յեղաշրջական պաշտօններէն ներշնչուած՝ լիբանանեան բանաստեղծութեան հազարէց նոր տակ մը, նոր ըմբռումներու բարեբար պատուաւաններով:

Արարական գրականութեան նորագոյն շարժումներուն մօտէն հետեւող մեր աշխատակիցը, Սարգիս Կիրակոսեան, «Բագինքի ներկայ համարին մէջ Յուսէֆ Էլ Խալի նախած է ընդարձակ էջեր, որոնք վստահարար հետաքրքրութեամբ պիտի կարդացուին»:

Ծաշակ մը տալու համար Խալի ստեղծագործութեան մասին, ստորեւ կը ներկայացնենք «Աղօթք» մեկնամի մը մէջ եւ շարժարդարութիւնը անուն իր բանաստեղծութիւնները: Յիշենք, որ առաջինը թարգմանուած է քանի մը լեզուներու եւ արժանացած լոնտոնեան «Modern poetry in translation»-ի մէջ Շրատտըրակուելու բախտին:

I

Քարը կը խօսի: Քարը կ'ըլլայ հաց, կ'ըլլայ գիմի, կ'ըլլայ: Քարը երկինք է. քարի վայելում անոր, ոյ ունի քեւեր:

Ա՛հ, որքան կը սիրեմ քեզ այս գիշեր:

Այս առաջին անգամն է, որ ես կը գրկեմ քեզ այսպէս, կը մերկանամ ես քու մէջ, կ'ըլլամ: Եւ առաջին անգամն է, որ այս քար-երկինքն ես եմ:

Աչքերը քու, մարմինդ ամբողջ մանուկ մըն է, որ կը լողայ ջուրին մէջ եւ ես կը սիրեմ մանուկն ու ջուրը, ջուրն ու մանուկը:

Ամայութեամ պահերում քարէն քացի ոչ մէկ բան մտերմութիւն կը հաստատէ եւ հակառակ իր կարծրութեան՝ մարդ կը յեճու անոր վրայ, կը խաղաղի:

Ու թող ըլլա՛յ մեզի համար ակնթարթն այս: Քարը երկինք է, իսկ թեւերը՝ մեճէ:

II

Երբ կ'արթննամ՝ գետը հետս կ'արթննայ ու կը հասի, ու կը լեզնէ սարածութիւնն ամայի: Պիտի բարձրացնեմ ես կաշմը օրում: Առանձին: Որովհետեւ բարեկամս իմ սպասեալ չժամանեց տակաւին:

Ելբ կ'արթննամ, լոյսն իմ առջեւ կը նստի: Ինչո՞ւ արդեօք չես արթննար, ով վերք ապուշ, ու մահինդ շալկելէ ետք չես քայեր:

Պատերն ահա կ'անհետանան: Օդն աչքերով իր կը ծափէ: Պողոտայի մէջքին ոտքը կը թնդայ: Ոչ մէկ շշուկ լոյսին մէջ: Հինն է միայն միակ բառը խորհուրդին:

Երբ կ'արթննամ, միասին սիրուիս ալ կ'արթննայ:

III

Ոտքերը իմ եղէգէ են, պիտի գտնեմ անթացուպեր ինձ համար:

Ահա գտայ. — թել մը դեղին մետաքսէ:

Պիտի քայեմ ես հիմա մինչեւ աւարտը երկրին: Դաշտին մէջ: Լեռան մէջ: Գիշերուան մէջ: Յերեկուան մէջ: Պիտի քայեմ արթնութեան մէջ մարմնաւորեալ ես երազի մը նման:

Ինձի հետ է սիրուիս: Հետս է մարմինն իմ հիմա: Հետս է նաեւ դիտուիս: Ե՛յ. ա՛յ ճակատագիր, ու տեղդ լայն բաց դուռն ինձի համար:

IV

Հեռուներէն իմ կազնիս ստուերներն իր կ'երկարէ, ու կը հսկէ իմ վըրաս: Թեւերն ինձի կ'երկարէ, որոնց մէջ կայ բոյն մը երկու ճննդուկով:

Ահաւասիկ ես կ'երգեմ: Մահացման մէջ մեհեանին խնձորենի մը իքրեւ, միրգերն որուն խրչափողիս համար ձէթ են:

Ես իմ կազնիս կը սիրեմ շատ: Իրեն համար է, որ հոս եմ: Իր սիրոյն է, որ կ'երգեմ:

Յերեկը ես կ'երգեմ շուֆին մասին. ու գիշերը շուֆն է, որ կ'աղչուցնեմ ու կ'ագատիմ:

Թեւերուս վրայ պիտ' բարձրացնեմ արեգակը եւ դարձնեմ գայն թխաթայր, մի՛ շարժիր: Իմ կազնիսն շուֆը միայն բարօրութիւն ու վայելիք է:

V

Մագլցեցայ այս գիշեր աշտարակներ վողսկրեայ: Սանդուխն է իմ վարսդ ծաւի:

Ա՛հ, իմ բագինիդ ընդառայ մատուցեցի ես գոհեր. — գայք մը վայրի աղաւնեակ, ու մարթուելու համար պտրարտացած մաքի մը գէր: Ահաւասիկ գագաթէն ցած կ'իջնեմ ես՝ մէկ հատիկս ինձի հետ: Նրջանկութեան վերջերն է, որ կը պտտան եւ օրերս լուռ են՝ ձեռքի մը նման:

Լուսաբացին պիտի ոչխարն իմ արածեմ ու գիշերը երգեմ իրեն դարձի երգերը ամէն:

Հիմա ձգէ, որ պտտամ:

Կը հեռանայ մարմինս արագ: Օտարական մը ինչպէս կը բաժնուի ան ինձմէ, ճիշդ ասպետի մը նման, որ ես երբեք ասկէ առաջ տեսած չեմ:

VI

Քրիստոսը քաղաքացի էր Երուսաղեմի քաղաքից: Նա քաղաքացի էր Երուսաղեմի քաղաքից:

Ա՛հ, ի՛նչ դիցուի ես դու: Գրեթե քաղաքացի էր Երուսաղեմի քաղաքից:

Մի քանի օր անց Երուսաղեմի քաղաքից: Առաջին մարդն էր Երուսաղեմի քաղաքից:

Ոչ ազատ էր, ո՛րքան քաղաքացի էր: Մարմնի վրայ իմ նախկին ճաշակից:

Թող որ փչե՛ք ծովափովն արևմտյան կողմից: Ազատական նախաձեռնություն էր Երուսաղեմի քաղաքից:

VII

Քրիստոսը այսպես մի ծայր: Թող ան մտնե՛ք: Թող բարձրացա՛յ: Մի ծայրից:

162-2000

Քաղաքացի էր մե՛կ վարդենի մը պիտի տնկեմ: Եւ եթէ ես միևնույն աշուն դեռ ապրիմ, պիտի յայնժամ ես բանգեմ փշամացառն ու փոխարինեմ գայն հովով, լոյսով:

Ձգե՛ք հրեւոյնի մե՛կ այսօր:

Վաղուց ի վեր լեզուս մեղր չէ՛ մաշակած: Եղունգներն իմ այլևս չեն վիրաւորեր:

Կանգնե՛ք դէմքս մերկամարմին եւ ես ճեղք ցոյց պիտի տամ բանալիները կեանքին:

Ա՛հ, ձգե՛ք, որ ներս անցնի...

Փռէր է նշույր կեանքին: Ներկայութիւնը անոր սերնդագործութիւն է մշտագոյ:

VIII

Ննջանքեակիդ լուսամուտը անպէ՛ մը կախուած է: Արդեօք այսպէ՛ս կը բանաս գայն ու կ'աներեւութանաս:

Ո՞վ պիտի պատրաստէ սեղանը այսօր, ո՞վ պիտի փռէ գորգն երջանկութեան, շուքին մէջ իմ մեծութեան պիտի փաթթուի, ու դէմքս իր ամօթէն ո՞վ պիտի մաքրէ:

Գոյութիւնը մէկ այիֆն է խորհուրդին, որ կը վճռէ մարմնը քու անծանօթ:

Նաւերուս մէջ չկայ ստրուկ, չկայ ճածիշտ, ոչ սնուպար, ոչ որդան կարմիր, ոչ գարդեղէն յախճապակիէ կամ բիրենգ ֆարէ:

Նաւերուս մէջ իմ կայ բառ մը միայն ու արարքին հատիկը մէկ: Եւ անաւասիկ ֆաղաֆն եղաւ անճանատու արշաւանքին ընդառաջ ու սկսան փլիլ պատերը անոք:

Ես Թամուզին նման եմ: Փրկութիւն է երաշտէն արիւնն իմ, իսկ մարմնս խրախճանք է սիրահարներուն:

Ինչո՞քս նօթի ենք մարմնին ու ծարաւ ենք էստարրին հոգիի:

ՃԱՄԲՈՐԴ ՈՒԹԻՒՆԸ

Առաւօտուն կ'իջնենք մենք քարափները անդորրութեամբ
 Եւ նաւերը կ'ըլլան պարզած առազաստներն իրենց արդէն:
 Մենք կը կանչենք. — ո՛վ ծով, ո՛վ ծով, մե՛ր սիրելի,
 Դուն՝ որ մօտ ես մեր օչքերուն՝ կողերն ինչպէս,
 Կու գտնէք ինչ մենք առանձին:
 Լերան ետին,
 Ընկերները մեր ուզեցին մնալ ընդմիջս
 Իրենց քանին մէջ խորախոր,
 Մինչ վնոցինք մենք համբարդել:
 Ասա աշտակ, հովիտները հաղորդեցին՝
 Կզգինքրու մասին, որոնք այնտեղ, հեռուն, սիրահար են վտանգներու
 Եւ որ կ'ատեն կայունութիւն, խռիւտութիւն.
 Կզգինքրու մասին, որոնք հակատարին դէմ կը կուռին
 Եւ տատմները կը ցանեն տնայատին մէջ քաղաքներ՝
 Աչքերը մեր հայեացքներով հարստացող,
 Տառեր յայտի կենդանագիր,
 Որով միայն, որուն զոյնին պէս կ'երագեն զարմանալի
 Մանկութեան մէջ մեծերն ամէն:

Եւ յայնժամ մենք կը քարճրանանք մեր նաւերը՝ բեռնաւորեալ
 Ապակիով, սնուարով ու մետաքսով,
 Մեր աշխարհի գինիներով բեռնաւորեալ, ու միրգերով,
 Եւ կը կանչենք. — ո՛վ նաւակներ,
 Ո՛վ սանդուխներ՝ ուրիշներուն մեզ քարճրացնող,
 Ուրիշներուն մեզ կամբող,
 Մեզմէ խլող՝ ի՛նչ որ քաղցր է,
 Մեզմէ բերող՝ ի՛նչ որ թանկ է,
 Դուք, ո՛վ նաւեր,
 Եկած ենք ձեզ մենք առանձին,

Ընկերները մեր վնասը մնալ այնտեղ,
 Որոշեցին անոնք ըլլալ գերի տօթին, ե՛լ կռիւնչին, ե՛լ ճանճարայթին,
 Մինչ մե՛նք ահա՛ ճամբորդութեան սիրահարներ:
 Հովիւները մեր լեռներուն հաղորդեցին
 Կղզիներու մասին, որոնք անձրեւներով կը ծածկուին,
 Կը ծածկուին ամպերու տակ ու ծոթրիմի,
 Կղզիներու մասին, ուրտեղ կը բնակին քաղաքացիք,
 Կղզիներու մասին, որ դեռ անձամբ են մեր ճանճարայթին
 Եւ անով լոկ, անոր գոյնին պէս կ'երագնն օտարական,
 Մանկութեան մէջ մեծերն ամէն:

Եւ նախքան մեր մեկնումովը մտանդակի՛նք,
 Մե՛նք կը գոհե՛նք գառնակները՝
 Աշխարհին համար հատ մը, Ատոնիսին համար հատ մը,
 Եւ գառնակ մը Պա՛րլին համար,
 Ապա ծովուն յատակներէն կը բարձրացնենք
 Խարիսխները երկաթակաւ,
 Ճամբորդութիւնը կը սկսինք.
 Ալէլուեա՛,
 Ալէլուեա՛...
 Ակնքարքի մը մէջ յանկարծ, մեր աչքերէն կը կորսուին
 Լեռները մեր, քաղաքները անդորութեան, եւ մարգերը՝
 Ափերն յորդուն ծաղիկներով.
 Ալէլուեա՛,
 Ալէլուեա՛,
 Ալէլուեա՛...
 Ճամբորդութիւնը կը սկսինք՝
 Կենսագրութիւնը ե՛լ դարձի, ե՛լ պայքարի, յաղթանակի:

Հայագուց Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ԵՈՒՍԷՑ ԷԼ ԽԱԼ

Մ Ա Հ Ա Ն Դ Ո Ւ Ե Տ

«...ՉԵՄ Կ Ա Տ Ա Կ Ե Ր»

Տղամարդու տիպար ժարմին մը քանդակելու համար՝ արձանագործ մը անպայման պիտի ցանկար նման ժարմին մը ունենալ իր աչքերուն առջեւ։ Տարատը դրկած էր սրունքներն ու աղբրերը, կաղապարային կանոնաւորութեամբ մը, որուն կարելի էր դժայիլ։ Պարտառ սառմաքտի կամ ճարպոտ փորի ոչ մէկ աւելցողք։ Հոսկէ՝ մէջքին կատարեալ գիծը։ Օ՛, մի ծիծաղիք, միայն կիները չեն, որ բարակ ու գեղեցիկ մէջք կ'ունենան։ Այր մարդուն մէջքին գեղեցկութիւնը բարակութեան կամ նրբութեան մէջ չէ՝ հասալուստութեան օրէնքը կը տիրէ հոն, թիկունքին հետ հաշտ յարաբերութեամբ։ Ու այդ կատարեալ ու ամբապինդ մէջքը չըջանակուած է դօտիով մը, սեւ կաշիէ, որուն հետ կը փափաքին խաղալ շատեր, կամ՝ քաշել հետուներ, ինչպէս ժանուկը՝ շնիկին վզնոցին հետ։

Չով հովիտի մը հանդարտութիւնը կայ իրանին վրայ։ Մտուի շուք մը կարծես, ուր դրուիդ հանգչեցնել կ'ուզես։ Ու շատեր հրապուրուած այդ գովութեանէն, հանդարտօրէն իրենց դրուինները դրած են հոն, բայց երբեմն հանդիպած են քարերու եւ ցաւցուցած ու արիւնած են դրուի կամ ճակատ...։

Թիկունքը, ուզիդ, համալուստութեամբ։ Ճիւղայիններու նուիրուած երգերուն մէջ սկսած եմ ես սորվիլ թիկունքի պաշտամունքը։ Այդ տարի, հպարտութեան մէջ ես գտած եմ արական ամբողջ հմայքը։ Արու ուժը խառցած է ինծի հա-

մար թիկունքին մէջ, եւ ոչ՝ մազերուն... Սամսոնին դարը վաղո՞ւց փլած է... Ինչո՞ւ կայնիլ չլսած ու բազուկներու օղակին մէջ չսեղմել թիկունք կոշուած այդ անսահման տարածութիւնը, որ պիտի մնայ անպարփակելի կնոջական զեղչուած սահմաններուն մէջ։

Ուժ մը պրկեց բազուկներս ու պոռոպ — զգո՞յլ...։

Կեղծիքին դաւադիր ձայնն էր...։

Բայց պէ՞տք է անցնիլ դէմքին, յարաբերական կոշուող այդ կաշուածին։ Բսնեք, որ ունէր սեւ աչքեր — օ, Արեւելք, որքա՞ն տաք ես... — անուշ նայուածք, ձեւաւոր բերան, հրապուրիչ շրթունքներ, ժպիտով օծուն ամբողջութիւն մը։

Հոս կը փակուի գաղտնի ոտականականի իմ շտապիչն։

Երբ պանդուկին ճաշարանին մէջ ըսպասեակը արագաշարժ, ծառայաւէր, կոկիկ ու ժպտուն է, ախորժակդ կը խթանւի։ Բայց նոյնիսկ այդ պարագային կը պատահի, որ բերուած ճաշը ամբողջութեամբ չկարենաս ճաշակել։ Չէ՞ որ Աւետարանը կ'ըսէ, որ մարդ միայն հացով չ'ապրիր, այլեւ Աստուծոյ խօսքով։ Բայց հոս ո՞ւր է Աստուծոյ խօսքը։ Հակառակ բաներ պիտի պատահին, ու Աստուծոյ խօսքը պիտի վերածուի Մի՛ր բառին։ Կօսի՞մ եւ սերիմ անդին դեռ ի՞նչ կը ժընայ։ Բայց խօսքը թող իր տեղը մնայ, եւ

ապրի սէրը, շրթունքներու վրայ կամ սրտերու մէջ: Առաւել յարմար է, որ մրնայ սրտերուն խորը ու շերտայ շրթունքներուն վրայ, ուրկէ հաւանաբար շուտ թռի...

Ահա արտաքին աշխարհ մը. այլ ինչպէս թափանցել ներս: Պէտք չէ փութալ. պէտք է սպասել՝ փիլիսոփայի համբերութեամբ: Պէտք է սպասել սորվել, ու հարցերը նետել բախտին, դիպուածին ուսերուն: Թող անոնք բերեն բոլոր լուծումները: Ես այս փիլիսոփայութիւնը նոր սորվեցայ. սորվեցուցին զայն ինծի մեր աշխարհի մարդերը: Համբերութիւնը լաւ բան է բոլոր... Համբերութեան հոգիտին մէջ, ուր ծաղիկներու տեսակներ շատ կային, մինակ նստած էի: Ծաղիկներու մասին խօսելու համար չէ, որ կը յիշատակեմ այս ծաղիկները, պարզապէս՝ ծաղիկներ կային: Մանաւանդ՝ որ այս դարուն մեղքի համարք բան մըն է ուսմանը: Երեւնայր, ու ես կը սուսկամ, երբ մարդիկ դիս անուանեն՝ «ոսմանթիք ես»: Ծաղիկի մասին խօսելը ոսմանթիք ըլլա՞լ է, Աստուած իմ: Ձէ՞ որ կեանքի գեղեցկութեան մաս կը կազմէ: Աչքերու ծաղիկներու թուփերուն՝ կը դիտէի թիթեանիկ մը, որ կ'ոտոտէր ծաղիկէ ծաղիկ: Ահա դարուն հոգեբանութիւնը. չկանգնիլ տեղ մը ու ոտոտտել: Այս պատկերը վաղուց տուած է թիթեանիկը, որ, իր կարգին, ոսմանթիքի դարուն բնակիչը կը նկատուի, բայց որ իր գեղեցկագոյն դասը պահած է դարու համար. ոտոտտել, հոտոտել բոլոր ծաղիկները, ու չմնալ հաստատ ո՛չ մէկ թուփի վրայ: Թռչել, թռչկոտիլ ու, երեկոյան, այրած թեւերով փոշի դառնալ տեղ մը...

* * *

Ահա ձեռք մը աչքերուս դիմաց.

— Հրամանեցէք:
Չառնէի՞ այնքան շուշանաթոյր շուշանը: Մեզ աննողներ զարք միտք մը պիտի գտնէին շուշանին մատուցումին մէջ, բայց անձանօթ այս երիտասարդը, որուն հետ առաջին հանդիպումս է, ինչ-

պէ՞ս գուշակեց, որ ես ծաղիկները շատ կը սիրեմ: Ծաղիկ ստանալ, լաւ նշան է, ըսաւ ներաշխարհիս մեկնաբանը եւ անձնական ուրախութիւնը ապրեցայ: Հոգիիդ լոյս իջնէ, Միտք Մեծարեաց, որ այս բառը սորվեցուցիր մեզի...
Ի՞նչ բարի ես, բա՛խտ...

* * *

Ընթրիքին ճաշ առաւ էր: Ըստ սեղան, անթերի սպասարկութիւն: Ախորժակս կը ծուլալի: Ծաշարարհը կ'երկարէ: Գիշեր է արդէն: Դրացի սեղաններէն արու աչքեր ինծի կը նային: — Ի՞նչ համարձակութիւն, առանձին աղջիկ մը, հեռուոր դիւղի մը մէջ, մինակ... արդեօ՞ք... կը կարգամ անոնց մտքերը, ու կը փութամ սենեակս, ուր կը փորձեմ քնանալ... քունը կը յամառի այցելիլ ինծի: Իրեն փութանորդ զրկած է ծաղիկ մը, եւ՝ «հրամանեցէք» արու ձայնը:

Առաւօտը կը ճերմկցնէ մութ սենեակըս, որ շուտով կ'ողողուի գիւղին արեւով: Պատուհանս բարեացակամ է ու առաւօտեան շքեղութիւնները շուայրէն կը հրէ ներս: Մարմինս կը թօթափէ թմրութիւն մը, մէկզի կը գնեմ քաղաքի յուշերս, ու կ'ուզեմ մանկանալ, խառնուիլ բնութեան, ծաղիկին, ծառին, արեւին, հողին, շուրերու ձայնին:

Արագ կ'իջնեմ ճաշարան.
— Բարի լոյս, շատ լաւ քնացայ:
Նախաճաշը պատրաստ է, սեղանը եւ ես իրարու կը նայինք: Անհամ է մինակ ճաշելը: Ամօ՞թ է սպասեակին հետ ճաշելը: Պիտի կանչեմ. միտքին ճաշենք: Բայց միւս սեղաննե՞րը...
Կը հետեւիմ շարժումներուն: Կը մըտածեմ երէկուան շուշանին, որ սենեակիս սեղանին վրայ գտնուող ծաղկամանին մէջ կը մնայ հեղօրէն: Սպասեակը մտէս կ'անցնի, պնակները ձեռքին՝ կը մպտի: Ի՞նչ լաւ է միշտ մպտիլ իրարու:
Պզտիկ, անիմաստ բառերով մեծ փաղաքանքներ կը բաշխէ:
— Անուշ ըլլալ, բարի եկաք, թըղթախաղ գիտե՞ք...

Կողքի սեղանէն զինք կը կանչեն: Եւ-
րոպացիներ են, Փրանսերէն կը խօսին:
Կը պատասխանէ նոյն լեզուով, անթերի
կերպով: Կը զարմանամ: Կ'արժէ հետա-
քըրքորուիլ, թէ ուրկէ տրված է: Բայց
սպասեակին հետ խօսի՛լ... Ի՛նչ կ'ըսեն
չուրջիները: Օ՛Փ, այս կեղծիքը: Ինչո՞ւ
կը հալածէ մեղ... Բայց պէտք է զնահա-
տական խօսք մը: Գովէս կ'անցնի, կը
քսուի սեղանի ծածկոցին ու պատասաքա-
ղը վար կ'իջնայ:

— Հոգ չէ, մաքուր մը կը բերեմ:
— Լաւ Փրանսերէն կը խօսիք: Ուր-
կէ՞ սորված էք:

— Պա՛ւլոր՛ւա ունիմ, գոյ՛նն աւար-
տած եմ: Բայց վաղուց չէի գործածեր
այս լեզուն. պատահական անձերու հետ,
ձեզի պէս...

Պաքալորէա, սպասեակ, գոյ՛նն, յե-
տոյ՛ գիւղ, մեկուսի վայրեր, պատահա-
կան անձեր, զեղեցիկ երիտասարդ, որ
աղջկան մը հետ ծագիկով կը խօսի...

Արդէն աշուն է, ու պանդոկին յաճա-
խորդները կը նուազին: Եղանակը վերջ
գտած է: Մարդիկ կը շտապեն քաղաք:
Դպրոց, գործ, պաշտօն: Պանդոկին պար-
պընելուն հետ միակութիւնս կը շեշտուի:
Մտիպուած եմ սպասեակին հետ խօսիլ՝
մաներոյթս վանելու համար, մանաւանդ՝
որ խաղաթուղթը ավերուեն մէջ խառնը-
տըկելով յաճախ կը հարցնէ.

— Խաղալ պիտե՞ս...

Թղթախաղը շատ հեռու է ինձմէ:
Քանի մը անգամ փորձած եմ պարզադոյն
խաղը ու միշտ պարտուած, խարուած:
Թղթախաղի մարդիկը ուրիշ տեսակ կ'ըլ-
լան:

— Քանի՞ տարիէ է վեր հոս կ'աշ-
խատիք:

— Վեց տարիէ է վեր, ամառները:
Մտիպուած եմ. Ձմեռը ուսուցչութիւն
կ'ընեմ: Ամսականս չի բաւեր: Ամուսնա-
ցած եմ... երանի՞ ամուսնացած չըլլայի:

— Ինչո՞ւ դժգոհ էք: Պէտք է բախ-
տաւոր զգաք: Կեանքի ընկեր մը ունիք...

— Ի՛նչ բախտաւոր, դժբախտ ըսէ...
չատ կանուխ ամուսնացայ. 20 տարեկա-
նիս: Այդ ալ ուրիշ դժբախտութիւն է:
Երկու մանչուկներ ունիմ...

— Երանելի էք: Գանձեր ունիք կը
նշանակէ...

— Չարիք՝ ըսէք... Ես չէի ուզեր
ամուսնանալ: Հայրս բռնի ամուսնացուց
զիս: Կի՛նս ազգականուհիս է: Նոյն գիւղը
կը բնակէինք...

Պահ մը լուռ կը մնայ, յետոյ՛ կը հե-
ռանայ սիտուր, թուղթեր խառնչտկելով
ափերուն մէջ:

Մեր Հանդիպումները յաճախողէպ կը
դառնան:

Հաբազատ մը կը տեսնեմ իր մէջ:
Կ'ամշնամ, որ ինքն է սպասարկողը: Կ'ու-
զեմ մտնել խոհանոց եւ անձամբ պատրաս-
տել ճաշ: Բայց հազիւ ճաշի պահը հաս-
նած, ինք կը շտապէ կատարել իր պար-
տականութիւնը: Կը սպասէ, որ ճաշ ա-
ւարտեմ, որ փութայ մօտս՝ ըսելու.

— Փարթի մը խաղա՞նք:

Հակառակ անոր, որ ոչինչ կը հաս-
կընայի թղթախաղէ, յաղթողը միշտ ես
կ'ըլլայի: Ինք կը զարմանար.

— Մի՛նչեւ հիմա զիս ոչ ոք կրցած է
յաղթել, բայց դուք վարպետ խաղացող
կ'երևիք...

Պազալու պահուն կը գրուցէ լուրջ
հարցերու մասին, երբեմն կը կատակէ, կը
մոռնայ խաղը, պարտուելու աստիճան,
յետոյ կը սկսի հարցուփորձել զիս, հար-
ցաքննել, նոյնիսկ կը համարձակի ըսել.

— Երկար պիտի մնա՞ք:

— Եղանակը վերջ գտաւ. պէտք է
մեկնիմ: Արդէն պանդոկն ալ պարպուե-
ցաւ:

— Կը վախնա՞ք: Ձէ՞ որ մենք հոս
ենք: Ապահով չէ՞ք զգար:

— Չբաղումներ ունիմ:

— Ես ալ պիտի մեկնիմ: Ձեր մեկնու-
մին կը սպասեմ: Ձէ՞ որ օւսուցիչ եմ:
Դպրոցները արդէն բացուեցան:

Յաջորդ երեկոյ, գործը աւարտելէն

եսք՝ կրկին կը մօտենայ սեղանին, ձեռքին վարդ մը փետտելով։

— Կէսօրէ կտա լաւ քնացածք։

— Քիչ մը, Բայց ինչո՞ւ վարդը կը փետտէք։

— Գեղեցիկ է, չէ՞։

— Ճիշդ ատոր համար պէտք է պահէք։ Միշտ դեղեցիկներ չենք ունենար մեր ձեռքերուն մէջ։

— Ձրոյք՝ ոտնաձայնս, ձեր սենեակին առջեւն անցայ։

— Լսեցի, բայց ձեր ոտնաձայնը ըլլալը չհասկցայ։ Մեղք եղաւ վարդին ինչո՞ւ փետտեցիք...

— Հատ ժը բերե՞մ ձեզի։ Շատ կայ թուփին վրայ։

— Ծնորհակալ եմ։ Ես վարդերը կը սիրեմ դիտել իրենց թուփերուն վրայ։ Թող հոն մնան։

— Ինչո՞ւ դուռը կը փակէք, երբ սենեակ քաշուիք։ Դրախտի գո՞ւռն է...

— Կ'ուզէիք սենեակս այցելել...

— Այո, կ'ուզէի... բայց կատակ կ'ընեմ։ Հոգ չէ, սալուն կը նստինք։ Շատ դործ չունիմ։

Միայն լատ կը սիրէր։ Հատ մը վառեց, հատ մըն ալ ինծի երկարեց։ Ձմերձեցի։ Լուռ կը դիտէինք դիմացի բլուրները, որոնց կանայք հիմա վերածուած էր թանձր մութի։

— Ե՞րբ պիտի երթաք։

— Հաւանաբար երեք օր ետք։

— Կարծե՞մ առաջին օրերուն կը մանձրանայիք։ Իսկ հիմա... երթալ կ'ուզէ՞ք։

— Գեղեցիկ է հոս բնութիւնը։ Քաղաքի խճողումը դիտելը ատապապեցնէ...

— Բոլոր եկողները այդպէս կ'ըսեն։ Բաժնուիլ չեն ուզիր դիւզին։ Անցեալ տարի տիկին մըն ալ եկաւ իր երեխայով։ Թու սենեակը կը մնար։ Լաւ յուշեր ունիմ իրմէ։ Խոստացաւ այս տարի եւս գալ, բայց չեկաւ։ Իրմէ քանի մը բաներ ուզեցի, խոստացաւ, բայց չգրկեց։

— Ի՞նչ ուզեցիք։

— Կայծառ. մեր մօտ շատ սուղ է կայծառը, կամ բնաւ չի դտնուիր։ Եւ ուրիշ մանր-մունր բաներ։

— Հոգ չէ, ես կը դրկեմ։

— Բոլոր մեկնողները կը խոստանան, ապա կը մոռնան։ Եւ որ ճարտին Պէյրուի պիտի գամ։ Ձեր հասցէն կու տա՞ք։ Հետս սինեմա կ'երթածք։

— Սինեմա՞, սիրով։

— Եթէ ձեր տունը դամ, ձեր մայրը ի՞նչ կ'ըսէ։

— Ոչինչ։ Բարեկամներ միշտ կ'ընդունինք։

— Գիշերները լաւ կը քնանա՞ք հոս։

— Այո, շատ լաւ։ Բայց շատ կանուխ կ'արթննամ։

— Բրովհետեւ շատ կանուխ կը քնանաք։ Ինչո՞ւ այդքան կանուխ կը քաշուիք ձեր սենեակը։ Ի՞նչ կ'ընէք։

— Քիչ մը կը կարդամ։

— Երէկ գիշեր առաջիկա ձեր դրան առջեւ, չլսեցի՞ք։

— Սուշեցի՞ք. ինչո՞ւ։

— Ուզեցի հասկնալ, թէ արթնուն էիք։

— Ենթադրե՞ք թէ արթուն էի, ի՞նչ պիտի ընէիք։

— Ներս պիտի մտնէի։ Քիչ մը կը դրուցէինք։

— Լաւ, այս գիշեր հրամայեցէք, ուշ կը քնանամ, կ'ըլլայ։

Ժպտեցաւ ու աւելցուց.

— Կատակ կ'ընեմ...

* * *

Առտու քանի մը բարեկամներով եւ պանդոկի պաշտօնականներով յիշատակի խմբանկարի մը համար գիրքաւորուեցանք պարտէզին մէջ։ Ինք մեր մէջն էր։ Կայնեցաւ Ծայրամասին։ Նկարուելէ ետք մօտեցաւ եւ շուրջով ըսաւ.

— Ինչո՞ւ քովս չկայնեցաք։

— Այդ մասին չմտածեցի։

— Կ'ուզէի, որ քովս ըլլայիք. լաւ յիշատակ մը կ'ըլլար։

— Լաւ, քանի որ դուք մտածեցիք, ինչո՞ւ քովս չկայնեցաք։

— Ամչցայ, Եհտոյ... յետոյ ի՞նչ կ'ըսեն...

Կրկին ընթրիք: Յետոյ կրկին լուծ-
թիւն: Մինակ սեղանը ճաշարանին՝ իմն
է. միակ քնակիչը պանդոկին՝ ես եմ:
Սպասեալը սեղանի մը զով նստած կը
ծիփէ: Իրարու ետեւէ ծխիկներ կը վառէ:
Կը մտենայ սեղանիս: Թուղթի մը վրայ
կը դրէ հասցէն ու կը խնդրէ, որ իրեն
նամակ գրեմ:

— Կազանդին սպասեցէք ինծի, ան-
պայման Պէյրուսի պիտի դամ: Մինեմ
պիտի երթանք, խոստացաք, չէ՞...

— Այո, խոստացայ:

— Վա՛ղը պիտի մեկնիք:

— Ոչ, որ մը եւս պիտի մտամ:

— Շարժավարը զիշերը ժամը հրեքին
պիտի պայ ձեզ տանելու: Այդպէս կ'ուզէ
մարդը:

— Ձեմ կրնար արթննալ: Շատ կա-
նուխ է, թող չ'իջդին պայ:

— Ես կ'արթնցնեմ ձեզ:

— Դուք կրնա՞ք արթննալ:

— Արդէն զիշերները չեմ քնանար:
Երէկ զիշեր ոտնամայնս չլսեցի՞ք: Ամե-
րիկացի յաճախորդ մը եկաւ եւ սենեակ
մը տեղաւորեցի: Ձեր սենեակէն շատ հե-
ռու տեղ մը դրի, քանի որ գինով էր...
Յետոյ՝ ձեր սենեակին զովէն անցայ ոտ-
քերս ամուր զետին քսելով: Ձլսեցի՞ք...

— Հաւատացէք, որ չլսեցի:

— Որքան խոր կը քնանաք: Եթէ յան-
կարծ դուռը բախէի, ի՞նչ կ'ընէիք:

— Կը վախնայի:

— Բայց ես ձայն կու տայի: Ձիս
ներս կ'ընդունէի՞ք...

— Անշուշտ. հապա դո՞ւրս պիտի մը-
զէի:

— Կասակ կ'ընեմ: Անհող եղէք, ես
գիշերով ձեզ կ'արթնցնեմ: Ձէ՞ որ դուք
հանդիստի պէտք ունեք: Գալ տարի կրկին
պիտի այցելէ՞ք մեզի: Գոհ մնացիք մեր
պանդոկէն, չէ՞: Բայց կայծքարը զրկելու
մի մոռնաք: Ածելին ալ: Մեր մօտ այդ
ածելիներէն չկայ: Երբեմն հեռաձայնե-
ցէք ինծի: Թիւս տուի, չէ՞...

Վերջին գիշերն է: Կանուխ արթնա-

լու հողը սրտիս, կանուխ մտայ սենեակս:
Պիտի հեռանայի այս դեղեցիկ գիւղէն:
Կրկին պիտի երթայի քաղաք: Կրկին ա-
սորեայ ու աղուկ:

— Օրիո՞րդ...

Երիտասարդին ձայնն էր. դուռը կը
բախէր:

Ընդոտտ ելայ մահճակալէն, լոյսը
վառեցի: Երեստ երկու ամի ջուր սրահեցի:
Աչքերս բացուեցան: Բացի դուռը: Ան իր
դեղեցիկ հասակով ու մարմնով առտել
գրաւիչ հրեաց: Բաժանումի պահը
արտմութիւն մը բերաւ: Կարծես պիտի
բաժնուէի հարազատէ մը...

«Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր, ուրախութիւն
անսնճմալիան»...

Դուռը բաց էր մեր երկուքին միջեւ.

— Հրամմեցէք, ներս անցէք:

Տղան չէր շարժեր տեղէն, եղած տե-
ղը դամուած էր կարծես: Ի՞նչ կը մտա-
ծէր, ի՞նչ կը զգար: Ինչո՞ւ այդպէս երկ-
շոտ երեւոյթ ունէր: Ձէ՞ որ կ'ուզէր սենե-
կակ մտնել, այցելել: Ահա առիթը: Դու-
ուր բաց էր ու ես արթուն: Ժամացոյցին
նայեցայ. ժամը երկու էր: — Օ՛, ժամը
երկու է. ժամ մը կանուխ արթնացած
էր զիս:

— Կը ներէք, չկրցայ քնանալ: Կար-
ծեցի, որ դուք ալ արթուն էք...

— Տակաւին ժամ մը ունինք: Հրամ-
մեցէք ներս...

— Դուք հազուեցէք, պատրաստե-
ցէք, ես մեղի կը սպասեմ պատշգամը, —
ըսաւ, բայց չզնայ: Մնաց բաց դրան դի-
մաց, ինք՝ դուրսի կողմը, ես՝ ներսի կող-
մը, միայն երբեմն կը կրկնէի անսո-
վոր ճերամմեցէք մը...

Շարժավարը ճշակը երկար հըն-
չէցուց գիշերուան լուսթեան մէջ: Մեկ-
նումի պահն էր: Տղան վայիզու շալկած
իջեցուցած էր վար ու կը նայէր ինծի,
տեսակ մը նայուածքով: Ապա սեղմեց
ձեռքս եւ շշուկով ըսաւ:

— Նոր Տարիին սպասեցէք ինծի, չեմ
կատակեր...

ՇԱՀԱՆԴՈՒՅՏ

**ԿԻՍԿԱՏԱՐ ԳԵՂՈՆ ՅԱՂԱԳՍ
ԵՐԳԻԶՆԵՐՈՒՆ ՆԱՆԱՆԱՀԱՅ**

Մտիկ ըրէ՛ք սա բշուառին,
Զայնը ձգած կ'ունայ. — «ՏԱՐԱ՛ն...»
— Ի՞նչ... գայլերը ոչխա՛ր տարիմ...
— Ո՛չ, պարգապէս, բարի մարդիկ,
Մեղքընալով խեղճ աղջկան,
Ագասե՛ր են ծայրը ծայրին
Զայն երախէն իր մեծ՝ նախան
«Ասեալ ըզձեռն Եւայի»ն...:

Սա միւսն հապա՛. տափակ-տափակ
Կ'երգէ. «Երբոր *քեզի* տեսայ,
Ես սիրեցի՛ *քեզի*...» Տրգա՛յ,
Մեծառաւանջով այդ որձեւէզ,
Աղջիկն եթէ հա՛յ է, երբեք
Դուն չե՛ս կրնար դառնալ փեսայ...:
Սիրեցի քե՛զ երբ քե՛զ տեսայ,
Սորվէ՛. ապա՛ «սէր» փափրսա՛...:

Ա՛լ զո՞րն տեսնու՛ մեծաբանակ
«Սիրելի»սներ ու «մայրիկ ջան...»
Անկարելի են ու ճաշակ,
Երգի անտէ՛ր Արշակաւան,
Ռաբ, օրընդմէջ, ժամը չորսին(1),
Կակազավիզ ու վարսագեղ,
Կը տողանցեն տունկերը սին...
— Մեղա՛յ, մեղա՛յ կամրտասին...:

Զ Օ Ն

Ի՛նչ քաղցր էին մեր մանկութեան
Երգիչները ցացօղ Պրեմէն...
Ո՛վ կը փրկէ մեզ արդ՛ խոտան
Նանճանհայ երգիչներէն...:

ՕՂԱՔԱՐ

(1) Գանիբէի հայկական Ռատիոթա՛

Կ. Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Ի

ՀՈՐԻԶՈՆԵ ՀՈՐԻԶՈՆ

«Բազմնձե՛ր այս թիւին ձէ՛լ ընթերցողը պիտի չդտնէ ժողովրդագիտական ամբողջ տարի ձը այս էջերուն երկնքը՝ զնորիցովն հարկանքն անուշ յուշերու շարքին շարունակութիւնը, որ ընդհատուելիքն ուղեւորի, մեր աւագ ընկերո՛ւ Կ. Սասունիի յանկարծակի հիւանդութեան հետեւանքով»:

Կ. Սասունի իր մեղադրութեամբ ամբողջ կը յանձնէր իմբարտաբան եւ խոստացած էր ներկայ համարին համար պատրաստած մաշկ մեղի արձագանքէն Երկուշաբթի 8 Յուլիտին, բայց ձէ՛կ օր առաջ, Կիրակի, փոխադրուելու հիւանդանոց եւ, թեպէն է, մեղադրութեան շնորհիւ շուտ լինաց այլեւս իմբարտաբանս, որ բարե ապաքինում կը մաշկէ ամբողջ սասունիկու տարի այս ամառային վարէ՛լ իմբարտաբան պաշտօնը վարած իր սիրելի նաւագանին»:

Մինչ այդ, ընթերցողին կը ներկայացնենք այն է՛լը, որ Յուլիտի թիւին ձէ՛լ զնորիցովն հարկանքն յայտ տեսած բաժնին ուղղակի շարունակութիւնն է...

Կարէ՛! Պարտկաստանի երկայնքը: Մտի՛ր Պաղտատ: Ճանապարհդ շարունակէ անապատներէն, հասիր Տէր-Զօր: Սիրտդ թող մղկտայ հայուն արիւնով ներկուած աւազներէն:

Արդէն հասած եմ Հալէպ:

Միտթարանք մըն է հայ բաղմութիւնը:

Ու ապա կը բռնեմ Պէյրութի ճամբան եւ արագօրէն ինքզինքս կը նետեմ Պոլիս:

Կարծես այս ճամբան բռնած եմ՝ ինքզինքս հաւանական վտանգի մը ենթարկելու համար, երբ խեղճացած, որացած ճամբորդ մըն եմ, զէնքէ՛, զինակիցներէ՛ բաժնուած:

Պոլիս վտանգուած է: Որեւէ վայրկեան քեմալականները կրնան մուտք գործել Հոն: Հայերէն ոմանք քաջուած են դէպի Պուլկարիա եւ Ռումանիա: Մանօթներս կը զորմանան, որ Պոլիս անցած եմ այլ օրերուն...

Ընտանիքս ու զաւակներս Պուլկարիա փոխադրուած են:

Պոլսոյ թուրքերը խոժոռ դէմք սաացած են եւ խէթ աչքով կը նային յոյներուն, մանաւանդ հայերուն:

Յաջորդ օր, ճամբայ կ'իլլեմ եւ Կոնստնտնուօվ կը հասնիմ Սոֆիա, ուր երջանկութիւնը կունենամ գիրկս աննելու Հայաստանի շնչաւոր պտուղները՝ երկու տղաներս:

Թաւրիդէն Սոֆիա: Անցած ճանապարհներու վրայ՝ Հայ բեկորներ եւ որբեր: Ամէն տեղ հաստատութիւններ եւ գործատուներ: Ու նաեւ օտար ազգերու շարաններ:

Չեկուցում եւ ծանօթութիւններ արագօրէն իրարու վրայ կուտակէ եւ անցիւր:

— Յո՞ղերդ գրէ՛... —

Այս բոլորը գրի կ'առնուի՞ն, երբ հայրենիքէն զրկուած մարդու մտածումներդ ու մտահոգութիւններդ այնք կու տան Հոգիիդ մէջ, երբ բազմապիսի երեւոյթներ կ'արձագանգեն դանկիդ մէջ:

Հիմա, այդ բոլորը գրի առնել անկարելի է ինծի համար, բայց ուշիմ ընթերցողը այդ հատորները գրի կ'առնէ իր երեւակայութեան հորիզոնին վրայ:

Այդ կ'ըլլայ միտիտարանք մը՝ ուշացած ճամբորդին:

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՍՈՒՃԵՆԻՑԻՆ

ԳՈՒԼԱԳ ԱՐՇԻՊԵԼԱԳ

Ինչպէս կը սպասուէր, Սուրբնիցիի Վհուլակ Արշիպեղագոսը, որ Հնդկահը Հայրենական իրաւունքներէ զրկելու շարժ ցնցում առաջացուց Համայնավար վերնախաւին մէջ, թարգմանուեցաւ բազմաթիւ լեզուներու, ի շարս որոնց՝ Քրեաներէնէ, որուն օրինակները Ճրտնասյր զբախանալիներուն Հնա ոչողոցին հետև մեր բազաքի գլխախանութիւնուն ցուցափեղկէրը:

Նապէտան պատկաւօր մեծաւայակ զբազէտին միւս գործերուն շարքին չի դատուէր Վհուլակ Արշիպեղագոսը, այլ կը համարուէր դատան կարգուաբարի մը դառն փորձառութիւններուն օրագրութիւնը, վկայութիւն մը, որ հախընթաց փորձերէն շատ աւելի ուժգին ձեւով մը կը վերջընէ վարազարը անտարտէպ կամայականութեամբ գործուած կարճիր սեղերին վրայէն, բարձրացնելով, ինչպէս կ'ըսէ նապէտան նուիրապետաւթեան մէջ Սուրբնիցիի յաջորդած Հանրիկ Պէօլ՝ «յուշարձան մը տեսարի գտնելիմ, ընդ որում այդ գործում հեղինակը ցուցաբերեց անմահակամ արխալիւմ եւ վարակց այնպէս, ինչպէս կը վարուէր ամէմ մի ազնիւ գրպոյ»:

Հայ ընթերցողը Վհուլակ Արշիպեղագոսի մասին ընդհանաւր գազափար մը կազմեց շնորհիւ մա'նուանց Վեղակ Եարաքօրեակիճի յաջորդական 32 թիւերուն (14-26) մէջ լրջո ընծայած Տոբթ. Է. Յովհաննիսեանի ՎՄԱԲԻՆՈՎ Վհուլակ Արշիպեղագոսի էջերը անուն ծառայուն յազուանաշարքին, որուն մէջ, մարդ կողը սընչացեող ջաբարային եւ բեւոյթներուն նուիրուած մեկնարանութիւններէն առաջ ու ետք՝ թարգմանուած են ամբողջին մասին լայն գազափար մը առուող ընդարձակ Հատաններ:

Որպէտքի ամբողջ աշխարհի ուշադրութիւնը իր վրայ հրաւիրած Վհուլակ Արշիպեղագոսի յազափած նիւթերուն Վհազնիճ ընթերցողները եւս Հաղորդ դառնան, սաորն կը ներկայացնենց Յովհաննիսեանի թարգմանութիւններէն շարք մը հաստատներ:

Այս մասին, աւելի անգին՝ ուրիշ պատմութիւն...

Այս գրքում չկան ոչ յօրինուած դէմքեր, ոչ յօրինուած դէպքեր. մարդիկ եւ դէպքերի վայրերը կոչուած են իրենց սեփական անուններով: Եթէ կոչուած են սկզբնաստաւերով, ապա դա արուել է անձնական նկատուաներով: Եթէ չեն անուանել ընդհանրապէս, ապա միայն այն պատճառով, որ մարդկային յիշողութիւնը չի պահպանել անունները, — բայց ամէն ինչ կղել է ճիշդ այսպէս:

Նուիրում են նրանց բուրբն, ում կեանքը չհերքեց պատմել այս մասին: Եւ թող ներեն ինձ նրանք, որ չկարողացայ տեսնել եւ յիշել ամէն ինչ, չկարողացայ հասկանալ ամէն ինչ:

Այսպիսի մի գիրք ստեղծելը մէկ մարդու ուժերից վեր է: Բացի նրանից, ինչ ես դուրս բերեցի Արշիպեւյացից իմ կաշուի վրայ, իմ յիշողութիւններով, ականջով, աչքերով, բացի գրանից, այս գրքի նիւթը ինձ տուեցին 227 հոգի, որոնց ես չեմ յայտնում շնորհակալութիւն, քանզի սա տանջուածներ է եւ սպանուածների մեր բնդհանուր յուշարձանն է: Ինչ չի եկել ժամանակը, որ ես կարողանամ տալ նրանց անունները... Եւ եթէ մեր երկրում դեռ երկար ժամանակ չպէտք է շողայ ազատութեան լույսը եւ այս գրքի ձեռքից ձեռք անցնելը կապուած կը լինի մեծ վտանգների հետ, եւ պէտք է խոնարհուեմ նաեւ ընթերցողների առջեւ, նրանց, սպանուածների անունից:

Մեզ պակասում էր ազատասիրութիւնը: Իսկ դրանից էլ աւելին՝ իրական վիճակի գիտակցութիւնը: Մենք մեզ ծախսեցինք լի թուականի մէկ բռնկման մէջ, իսկ յետոյ շտապում էինք ենթարկուել, հանդիմանել խոնարհուեմ նաեւ ընթերցողների առջեւ, նրանց, սպանուածների անունից:

Ես կարծում եմ ապացուցեցի, որ օրգանները ի դուր չեն կերել իրենց հացը: Այս միջինուոր անմեղ բանտարկեալներին սպասում էր հետաքըննութիւն, որի սարսափները կարելի է միայն համեմատել թուրքական կամ գերմանական ցեղասպանների ոճիրների հետ:

Եթէ չեխովեան մտաւորականին, որը շարունակ դուշակում էր, թէ ի՞նչ կը լինի 20-30 տարի յետոյ, աւելին, որ Ռուսաստանում քառասուն տարի յետոյ հետաքըննութեան ժամանակ կ'օգտագործուեն տանջանքներ, երկարատեւ օղակներով կը սեղմեն մարդոց գանկերը, կենդանի մարդուն կը դնեն թթուածինի մէջ, մերկ եւ կապկպուած մարդուն կը տանջեն փայտօղակներով ու մրջիւններով, տաքացրած շամփուրները կը մտցնեն յետեւի անցքը, կ'օղակներով կը տրորեն տղամարդու սեռական օրգանները, կը ծեծեն մինչեւ արնաշաղախուածութիւն, ապա Զեխովի ոչ մի բեմադրութիւն չէր հասնի իր աւարտին, հերոսների թուր գերակատարները կը դնային գոհանոց: Եւ ո՛չ միայն չեխովեան հերոսները: Ո՛ր խելքը գլխին սուս մարդը, այդ թուում եւ ՌՄԴԳի անդամը, դարի սկզբին կը հաւատար եւ կը գիտնար այդպիսի դրսեւորութեանը լուսաւոր ապագայի հանդէպ:

Այն, ինչ մի կերպ հասկանալի է Ալեքսանդր Մեխայլեւիչի ժամանակ, ինչը Պետրոսի օրօք արդէն համարում էր բարբարոսութիւն, ինչը Բիրոնի ժամանակ կարող էր օգտագործուել 20-30 մարդու նկատմամբ, ինչը անհնարին դարձաւ Եկատերինայի ժամանակ, 20րդ դարու ծաղկուն ժամանակաշրջանում, սոցիալիստական հասարակարգում, երբ արդէն թուում էին ինքնաթիռները, ստեղծուել էր ձայնաւոր կիներն եւ ռատիոն, կատարում էր ոչ թէ մէկ յանցագործի կողմից, ոչ թէ մուլ անկիւնում, այլ տասնեակ հազարաւոր յատուկ պատրաստուած մարդ-գազանների կողմից, միջինուոր անպաշտպան զոհերի նկատմամբ:

Արդեօք սարսափելին միայն այդ այլատերութի բռնկումն էր, որ

խոյս տալով պատասխանատուութիւնից անուանում են սեմի պաշտամունք, թէ սարսափելին այն էր, որ այդ նոյն տարիներին մենք տօնում էինք Պուշկինի Հարիւրամեակը: Աժօթարար բեմադրում էին նոյն այդ Չեխովի թատերգութիւնները, թէպէտ նրա բոլոր պատասխանները քառացուած էին: Կամ դուցէ այլևս սարսափելին այն է, որ երեսուն տարի յետոյ մեզ ասում են, թէ պէտք չէ այդ մասին խօսել, քանզի եթէ յիշենք միլիոնների տառապանքները, դա կարող է խեղաթիւրել պատմական հետազոտողները: Եթէ փորձեր ենք բարոյական էութիւնը, դա կարող է խաւարեցնել նիւթական առաջընթացը: Աւելի լաւ է յիշատակէք մետաղաձուլման վառարանները, կառույցները, գործարանները... Հասկանալի չէ, թէ ինչով մեզ այդքան դուր չի դալիս նորատիրութիւնը: Չէ՞ որ զիւղացուն արդիւուած չէր աշխատել եւ նա կարող էր Մնունդին ձէսերդել, իսկ Երրորդութեանը կարող էր պըսակներ հիւսել...

**

..Այն ժամանակուանից անցաւ 10 տարի, յետոյ՝ 15, իմ երիտասարդութեան գերեզմանը ծածկուեց խիս խոտով: Կերջացաւ աքսորիս ժամկէտը եւ ասանց ժամկէտ աքսորս: Բայց ոչ մի տեղ, ոչ մի ժամանակ, ոչ ճամբարում, ոչ շրջանային զրադարանում եւ ոչ էլ միջին քաղաքներում եւ շտեռայ շաքերովս, չրոնեցի ձեռքերումս, չկարողացայ գնել եւ նսնիսկ հարցնել խորհրդային իրաւունքի օրէնսդիրքը: Ով ծանօթ է մեր կասկածաբար միջնորդի հետ, կը հասկանայ, թէ ինչու չէր կարելի Հարցնել օրէնսդիրքը դատաստուութիւնում կամ գործադիր կոմիտէում: Ձեր հետաքրքրութիւնը կը նկատուէր արտակարգ երեւոյթ՝ կ'ամ դուք պատրաստուում էք յանցագործութեան եւ կ'ամ էլ ուզում էք մաքրել հետքերը:

**

Ի հարկէ այսպիսի մաքրագործումների համար անհրաժեշտ էր Ստալինը, բայց անհրաժեշտ էր նաև այդպիսի կուսակցութիւն: Նրանց մեծ մասը զանուկով իշխանութեան գլուխ, մինչև սեփական բանտարկութիւնը անխղճօրէն բանտարկում եւ ոչնչացնում էր երկկուայ ընկերներին: Եւ բուլը խոշոր բոլշևիկները, որոնք այսօր համարում են տառապելիներ, Հասցրբել էին լինել նաև ուրիշ բոլշևիկների դահճներ (էլ շիտենք այն մասին, որ զրանից էլ առաջ նրանք բոլորը ոչ-կուսակցականների դահճներ էին):

Գուցէ՞ 37 թուականը անհրաժեշտ էր որպէս սպառնաց, թէ որքան արժէքազրկուած է ամբողջ իրենց այն գաղափարաստութիւնը, որով նրանք այդքան ամխուժ փոփոխում էին, երբ տակնուվրայ էին անում Ռուսաստանը, քանզում էին նրա հիմքերը, ոտնակոխ էին անում նրա սրբութիւնները, այն Ռուսաստանը, որտեղ հենց իրենց այդպիսի դատաստութիւն չէր սպանում: Բուլշևիկիան գոհերը 1918 թուականից մինչև 1936 թուականը երբեք չպահեցին իրենց այնքան ստոր, որքան պահեցին իրենց զեկակար բոլշևիկները, երբ հերթը հասաւ իրենց եւ երբ ամպրոպը պայթեց նրանց գլխին: Եթէ մանրամասնօրէն ուսումնասիրենք 1936-38 թուականների բան-

ստորկուսիւնները, ապա ամենամեծ զղուանքը առաջանում է ո՛չ թէ Ստալինի նկատմամբ, այլ ստոր եւ զարչելի բանտարկեալների, որոնք իրենց նախկին հպարտութիւնը եւ անհաշուութիւնը փոխարինեցին ստորութիւնով:

Մեզ յայտնի է, որ Ալեքսանդր Զրդը, այն նոյն Ալեքսանդրը, որի դէմ յեղափոխականները 7 անգամ մահափորձ էին կադմակերպել, մէկ անգամ այցելել է նախնական կալանքի տունը եւ կարգադրել է մէկ ժամից աւելի փակել իրեն 227 խուցում - նա ուզում էր մտնել այն բանտարկեալների կաշուի մէջ, որոնց ինքը պահում էր այդ խուցերում: Չի կարելի ժխտել միապետի բարոյական ձգտումը եւ ցանկութիւնը, — ընկալել բանտարկեալի վիճակը հոգեբանական տեսակէտից: Բայց անհնարին է պատկերացնել, որ մեր քննիչներից ունէ մէկը, ընդհուպ մինչեւ Արակումովը եւ Բերիան, ցանկանաք զոնէ մէկ ժամով մտնել բանտարկեալի մորթու մէջ, նստել խուցում եւ մենակութեան մէջ մի քիչ մտածել:

Նրանց ծառայութիւնը չէր պահանջում նրանցից հայեացքներ ու կըրթութիւն եւ նրանք այդպիսին չէին: Նրանցից չէր պահանջում արամբանութիւն եւ նրանք այդ չունէին: Նրանց ծառայութիւնը պահանջում էր նրանցից միայն հրամանների կատարում եւ քարտրտութիւն տառապանքների նկատմամբ եւ նրանք այդպիսին էին: Մենք, որ անցել ենք նրանց ձեռքերից, զգում ենք, թէ որքան զուրկ է նրանց բանակը համամարդկային պատկերացումներից: Ոչ ոք աւելի հաստատ, քան քննիչները, չգիտէր, թէ որքանով առտ էին բոլոր գործերը: Եթէ չհաշուենք խորհրդակցութիւնները, նրանք չէին կարող միմեանց առել, որ բացայայտում էին թշնամիների, Արնուամենայնիւ, մեզ բթացնելու արձանագրութիւնները թերթ առ թերթ չարունակում էին գրուել: Նրանք գիտէին, որ բոլոր գործերը ուսուցանում են, բայց տարիներ շարունակ աշխատում էին: Ինչու՞: Կամ ստիպում էին իրենց չմտածել (իսկ դա արդէն մարդու կործանում է), կամ համարում էին, որ այդպէս պէտք է, որ նրանց համար հրամաններ գրողը չի կարող սխալուել: Բայց չէ՞ որ նացիներն էլ ճիշդ այդպէս էին մտածում:

Երազողայի ամարանոցում, Մասկուայի տակ, լողարանի սրահներից մէկում շարուած էին սրբապատկերներ յատուկ այն բանի համար, որ Երազողան իր ընկերներով, մերկանալուց յետոյ, ատրճանակներից կրակ բացեն այդ սրբապատկերների վրայ: Այդ զուարճալի արարողութիւնից յետոյ, նշրանք մտնում էին լողարան: Ինչպէ՞ս անուանել սա, շարագործութիւն: Բայց մենք սովորել ենք, որ շարագործներ կան միայն Հեքիաթներում, երեսիաների համար: Երբ համաշխարհային գրականութիւնը տալիս է մեզ շարագործների կերպարներ, մեզ թւում է թէ Եեքուպիդը, Շիլլերը եւ Դիկենսը չափը անցնում են եւ որ մեր ընկալումների համար այդ ամէնը մի քիչ հնացած է:

Բայց ի՞նչպէս են նկարագրուած այդ շարագործները: Նրանք հիանալի գիտակցում են իրենց սեւ շարամտութիւնը: Նրանք դիտաւորեալ լատեղծում են խառնակչութիւններ, քանզի չեն կարող ապրել առանց շարիքի Երազոն, օրինակ, բացայայտօրէն իր նպատակները վերագրում է ատելու:

թեանր: Բայց ոչ, այդպէս իրականութեան մէջ չի լինում: Չարիք գործելու համար, մարդը առաջին հերթին պէտք է դիտակցի այդ գործողութիւնը որպէս բարի, որպէս օրինական գործողութիւն: Բարեբախտաբար, այդպիսին է մարդու էութիւնը, նա պէտք է գտնի իր գործողութիւններէ համար արդարացում: Մակրեթի արդարացումները թոյլ էին եւ դրա համար նրան կործանեց իր սեփական խիղճը: Ես դոն էլ գառնուկ էր: 10ը դիակներէց աւելին չէր անցնում Եեքսպիրեան հերոսների երեւակայութիւնը եւ դրանով սպառում էին նրանց հողեկան ուժերը: Իսկ կատարում էր դա պարզապէս այն պատճառով, որ չուէին նրանք զազախարախօսութիւն:

Գաղափարախօսութիւնն է տալիս շարագործին իսկական արդարութիւն եւ վճարականութիւն: Այդ հասարակական տեսութիւնը օգնում է ոճրագործին արդարանալ եւ շրջապատից մեղադրանքների փոխարէն լսել յարանք եւ դովասանք: Այդպէս, հաւատաքննութիւնը արդարանում էր քրիստոնէութիւնով, զուժիչները՝ հայրենիքի մեծարումով, գաղութատէրերը՝ քաղաքակրթութիւնով, ցեղապաշտները՝ ազգով, ծայրայեղականները (նոր եւ հին)՝ հաւասարութիւնով, եղբայրութիւնով եւ ապագայ սերունդների կրթականութիւնով: Գաղափարախօսութեան շնորհիւ 20րդ դարում կատարուեցին միլիոնների հասնող շարագործութիւններ: Դա անհնարին է ժխտել, չի կարելի չըմանցել, չի կարելի մոռանալ եւ լռել:

Եւ ինչպէ՞ս կարող ենք մենք դրանից յետոյ պնդել, որ շարագործներ գոյութիւն չունեն: Իսկ ո՞վ ոչնչացրեց այդ միլիոններին: Առանց չարագործների «Արշիպիլազ» գոյութիւն չէր ունենայ, 1918-20 թուականներին լուր տարածուեց, որ Օլեհասի Չիան ոչ բոլոր դատապարտուածներին է գնդակահարում, նրանցից մի քանիսով կերակրում են քաղաքի զազանանոցի դազանները (ընդորում ոչ թէ դիակներով, այլ կենդանի): Ես չդիտեմ ճի՛շտ է այդ լուրը թէ ոչ, Բայց ես չեմ էլ ուզում ապացոյցներ: Թող երկնազոյններ(1), ըստ իրենց սովորութեան, իրենք ապացուցեն, որ այդ անհնարին է: Որտեղի՞ց պէտք է սոյի տարիներին դանուէր կեր՝ դազանների համար: Կտրել բանուոր դասակարգի բերանից՝ անկարելի էր: Իսկ այդ ժողովրդի թշնամիները, միեւնոյն է, պէտք է սպանուեն, էլ ինչո՞ւ իրենց մահով չնպաստեն հանրապետութեան զազանանոցութեանը եւ դրանով չապահովեն մէր շարժումը զէպի ապագան: Մի՞թէ դա նպատակայարմար չէր:

Ահա այն սահմանը, որից շէր կարող անցնել Եեքսպիրեան շարագործը, բայց գաղափարախօսութիւնով օժտուած շարագործը անցնում է այդ սահմանը եւ նրա աչքերը մնում են պարզ: Մարդը ամբողջ կեանքում տաւանում եւ պրպտում է շարի եւ բարու միջեւ, սահում, ընկնում, բարձրանում, կրկին ընկնում, փոշմանում, նորից դալթակղում, բայց քանի անցած չէ շարագործութեան սահմանը, նա դեռ ունի հնարաւորութիւն վերադառնալու եւ նրանից դեռ պէտք չէ կտրել յոյսը: Բայց երբ նա անցնում է այդ սահմանը, նա արդէն դուրս է գալիս մարդկութիւնից: Եւ դուցէ՛ք անվերադարձ:

Հնուց արդարութեան մասին մարդիկ եղել են այն կարծիքի, որ շարագործը կործանում է, իսկ բարին յաղթում: Մենք արժանացանք բախտի հասնելու այնպիսի ժամանակաշրջանի, որ թէպէտ բարին չի յաղթում, յամենայնդէպս, ոչ ամէնուր, յաշտուում է չնորի կողմից: Մեծուած եւ տկար ա-

(1) Հեղինակը Քլատի ուժի չնկիւսմանի երկնագոյն ուստիյնները:

ուաքինութեանը թուլացրուած է, իր վէրքերով հանգերձ, համեստ նստելու մի անկիւնում եւ ծպտուն շահնէլու: Սակայն չարի մասին ոչինչ չի տաւում: Արեւմտեան Գերմանիայում մինչեւ 1966 թիւը, դատապարտուած են 86000 նացիական յանցադործներ եւ մենք աշխատանքից յետոյ մոռւմ ենք ժողովներէ, որպէսզի շնչակտուր եղած գոռանք, — էլի է: Մտմուլը, ապրին գոռում են՝ 86000ը քիչ է, եւ 20 ասրին էլ քիչ է՝ շարունակել: Իսկ մեր ժօտ (գինուորական գերադոյն ատեանի տուեալներով) դատապարտուեցին մօտաւորապէս 10 հոգի:

Այն, ինչ կատարուած է Օդերից եւ Ռէյնից այն կողմը, զա մեր գործն է: Իսկ այն, որ մեր ամուսիններէ եւ հայրերի զահիճները մեքենաներով սըլունում են մեր փողոցներով եւ մենք ստիպուած ենք զիջելու նրանց ճանապարհը, զա մեր գործը չէ, ի՞նչ իմաստ ունի բորբոքել հին վէրքերը: Մինչդեռ եթէ գերմանացիներէ 8(100)ը յարաբերական իմաստով տեղափոխուեն մեր պայմանները, մեր երկրի համար զա կը դառնար Գառնդ միլիոն: Բայց մենք չփնտռեցինք, չգտանք նրանց, չկանչեցինք դատարան, մենք վախենում ենք բորբոքել նրանց վէրքերը:

Եւ որպէս նրանց խորհրդանիշ Գրանտիօկի փողոցի 3րդ համարում ապրում է ինքնահաւան, բթամիտ եւ մինչեւ այսօր ոչինչ չհասկացած Մոլոտովը, որը ամբողջովին ներծծուած է մեր արիւնով: Նա վեհանձնօրէն անցնում է մայիլը եւ նստում է ընդարձակ մեքենայի մէջ:

Կը զայ ժամանակը եւ մեր ժառանգորդները մեզ կ'անուանեն փալընթաներ, քանզի սկզբից խոնարհ, թոյլ տուեցինք որ մեզ՝ միլիոններէս կոտորեն, իսկ յետոյ սկսեցինք հոգատար խնամել մարդասպանների ծերութիւնը: Թող մենք լինենք մեծահոգի՝ շքնդակահարենք, շտանջենք, շծածենք, շանենք այն բոլորը: Բայց մեր երկրէ, մեր երեխաների առաջ պարտաւոր ենք բալարիմ գտնել եւ բալարիմ դատել: Գատել աչ թէ իրենց, այլ իրենց յանցանքները: Թող նրանք բոլորը բարձրաձայն ասեն. «Այո, ես եւ զել եմ զահիճ եւ մարդասպան»:

Չպատժելով յանցադործներին, մենք ոչ թէ խնամում ենք նրանց խեղճուկ ծերութիւնը, այլ նոր սերունդներէ ոտքի տակից հանում ենք արդարութեան հիմքերը: Երիտասարդները ըմբռնում են, որ սրիկայութիւնը աշխարհում երբեք չի պատժուում, այլ ընդհակառակն, մերում է բարեկեցութիւն: Եւ որքան վտանգաւոր եւ անյարմար պիտի լինի ապրել այդպիսի երկրում:

Մեր կորցրած բազմաթիւ չափանիշների թուին պատկանում է նաեւ բարձր դիմացկունութիւնը ա՛յն մարդկանց, որոնք մեզանից առաջ խօսելու գրել են ոռուերէնով: Չարմանալ կարելի է, թէ ինչու՞ նրանք նկարագրուած չեն մեր մինչ-յեղափոխական գրականութեան մէջ: Նրանք շատ բան էին տեսել, որպէսզի ընտրէին մէկը: Նրանք չափից աւելին էին ձգտում կատարելային, որպէսզի ամուր կանգնէին գետնի վրայ: Բոլոր հասարակութիւնների անկումից առաջ, յայտնուած է այդ իմաստունների խաւը, որոնք միայն մտածում են: Եւ ինչպէ՞ս էին հուշում նրանց վրայ, որքան ծիծաղելի էին նրանք: Թուում էր, թէ նրանք նստած են գործունեայ մարդկանց կողորդում եւ նրանց այլ կերպ չէին անուանում, քան նեխածներ: Որովհե-

տեւ այդ մարդիկ ժամանակից շուտ էին ծնուել, շատ նուրբ էր նրանց բուրժուանքը, զրա համար էլ հնձեցին նրանց։ Անձնական կեանքում նրանք չափից աւելի անօգնական էին՝ ո՛չ կուսակալ, ո՛չ ձեւակալ, ո՛չ յարմարուել նրանք չգիտէին, նրանց ամէն մի խօսքը՝ կարծիք էր, բողոք ու կիրք։ Այդպիսիներին էր հնձում գերանդին, այդպիսիներին էր աղում ջրաղացը։ (Ես վախենում եմ սխալուել, բայց կարծես թէ մեր դարի 70 թուականներից առաջ էլ կրկին սկսեցին ծնուել այդպիսիները։ Դա զարմանալի է։ Այդ յոյսը մենք գրեթէ կորցրել էինք)։ Այս նոյն խուցերի միջով անցել էին եւ նրանք։ Սակայն պատերը ոչինչ չէին պատմում անցեալի մասին, ընդհակառակն, նրանց մէջ թաքցրած լուսնոյնները ուշադիր լսում էին մեզ։ Այդ խուցերի նախկին բնակիչներին, նրանց խօսակցութիւնների մասին, ա՛յն մաքերի, որոնց հետ միասին նրանք գնում էին գնդակահարուելու, ոչինչ չէ գրուած, ոչինչ չի ասուած։ Եւ այդ հատորը, որը 40 վազոն մեր գրականութիւնից աւելի արժէ, երեւի երբեք արդէն լոյս չի տեսնի։

Մի առաւօտ, 55րդ խուցը, որտեղ մենք նստած էինք հինգ հոգով, բերեցին վեցերորդին։ Նա մտաւ ստուերի նման եւ վախենալով, որ վայր կ'ընկնի, լուռ յենուեց գրանը։ Նրա գինուորական զղեստի կտորից մենք եզրակացրինք, որ նա չէր պատկանում ոչ խորհրդային, ոչ գերմանական, ոչ լեհական եւ ոչ էլ անգլիական բանակներին։ Դէմքը ռուսի նման չէր։ Հասակը բարձր, իսկ մարմինը սարսափելի նիհար։ Մենք դիմեցինք նրան ռուսերէնով՝ նա չպատասխանեց։ Սուզին գիմեց գերմաներէնով՝ նա չպատասխանեց։ Ֆեւտեկոն հարցրեց Ֆրանսերէնով եւ անգլերէնով՝ նա շարունակում էր լռել։ Միայն կամաց-կամաց նրա տանջուած, կիսամեռ երեսին առաջացաւ ժպիտ, այդպիսի ժպիտ իմ ամբողջ կեանքում ես այլեւս չտեսայ։ «Մարդիկ... հազիւ արտասանեց նա եւ պարզեց հիւժուած ձեռքը։

Այդպէս, երեք շաբաթ մեկուսարանում անցկացնելուց յետոյ մեր ժողովարանուեց Իւրի Նիկոլայեւիչը։

1929 թուականից յետոյ, երբ երկաթագծի վրայ տեղի էր ունեցել բռնություն, ամբողջ երկրով մէկ տարածուել էր շրգ դիւրիպիայի մասին երզը։ Այդ հրաձգային դիւրիպիայի հրամանատարը Իւրիի հայր Նիկոլայն էր։

Նիկոլայը, իր անբաժան կենց հետ միասին յայտնուում էր մէկ արեւմտեղում, մէկ արեւելքում, մէկ Ուրալում, մէկ Վոլգայի ափերին։ Նրանց հետ, պտոյաններում, անցկացրեց իր տաղին տարիները եւ Իւրին, որ ծնուել էր 1917ին եւ յեղափոխութեան հասակակից էր։ Յետոյ Իւրիի հայրը հաստատուեց Լենինգրադում, աշխատում էր Թագմական Ակադեմիայում եւ ազրում էր ունեւորի կեանքով, իսկ Իւրին աւարտեց հրամանատարների ուսումնարանը։ Ֆիննական պատերազմի ժամանակ, երբ Իւրին ամբողջ սըրտով ձգտում էր ճակատ, հօր ընկերները կազմակերպեցին, որ նա մնայ շտաբում, որպէս թիկնապահ։ Իւրիին չվիճակուեց սողալ Ֆիննական փամփուշտերի տակ, ստուել ձեռն մէջ, կամ գիշերով զնալ հետախուզութեան, սակայն կարմիր զբօշի շահնչանը կպցրեցին նրա կրծքին։ Այդպէս աւարտուեց նրա համար ֆիննական պատերազմը, որը նա համարում էր արդար եւ, յամենա յիշէպս, իր համար օգտակար։ Սակայն յաջորդ պատերազմը նրա համար այդքան հարթ չանցաւ։ Այն զորամասը, որի հրամանատարը ինքն էր՝ չլուսպատուեց եւ բուրբին քշեց դերի։ Իւրին ընկաւ սպաների կենտրոնացուած ճամբարը, Վելնիւսի ժողովարանում։

Ամէն մի կեանքում կայ մի գէպք, որ որոշում է մարդու ճակատագիրը, դաւանանքը, համոզմունքները եւ կիրքերը: Այդ ճամբարում անցկացրած երկու տարին սթափեցրին Իւրիին: Քէ ինչ էր իրենց ներկայացնում այդ ճամբարը, անհնարին է նկարագրել խօսքով, այնտեղ պէտք է մեռնել, իսկ ով կը մնար կենդանի՝ պէտք է հանէր եզրակացութիւններ: Կենդանի կարելի էր մնալ, եթէ համաձայնուէր աշխատակցիլ գերմանացիների հետ: Պարզ էր, որ Իւրին չէր կարող տալ այդպիսի համաձայնութիւն: Կենդանի կարող էր մնալ թարգմանիչը, այդպիսիներին փնտրում էին: Բայց Իւրին, հիանալի տիրապետելով գերմաներէնին, թաքցրեց այդ: Նա հասկանում էր, որ թարգմանիչը պէտք էր դաւաճանէր իր ընկերներին: Բայց Իւրին պէտք է մնար կենդանի, նա դեռ պէտք էր հանէր եզրակացութիւններ: Բոլորին արդէն յայտնի էր, որ իրենց (այսինքն՝ ռազմադիրներին) ստաւապանքների պատճառը գերմանացիները չեն, կամ աւելի ճիշդ՝ ոչ միայն գերմանացիները:

... Բոլոր ազգերի ռազմազերիններից միայն խորհրդայիններն են այդպէս ապրում եւ այդպէս մեռնում, — ոչ ոք խորհրդայիններից վատ չէր: Նոյնիսկ լեհերը, նոյնիսկ հարաւսլաւացիները գտնուում էին շատ աւելի լաւ պայմաններում, էլ չիտենք անգլիացիներին եւ նորվեգիացիներին մասին, որոնք ծանրոցներ էին ստանում Կարմիր Խաչից եւ տնից, նրանք պարզապէս հրատարում էին գերմանական ճաշերից: Եթէ մեր ճամբարները իրարից մօտ էին, ապա Դաշնակիցները, խղճալով մեզ, ցանկապատի վրայով նետում էին մեր կողմը ողորմութիւն եւ մենք յարձակուում էինք, ինչպէս շեքերը ոսկորի վրայ:

Թուանեցր իրենց օւսերի վրայ քաշում են ամբողջ սլատերազմը եւ ոռուներին վիճակուած է այդպիսի ճակատագիր: Ինչո՞ւմն է բանը: Այստեղից—այնտեղից գալիս են բացատրութիւնները. Խորհրդային Միութիւնը չէր ճանաչում Կարմիր Խաչը: Խորհրդային Միութիւնը չէր ճանաչում իր երէկուայ զինուորներին, ոչ մի շահ չկայ մտածելու նրանց մասին: Սա ի՞նչ է՝ նորից Ստալինը: Մի քիչ շատ չէ՞ ամէն ինչ պցել Ստալինի, նրա կարճիկ թաթիկների վրայ: Նա, ում եզրակացութիւնները կանգ են առնում կէս ճանապարհի վրայ, ամենեւին էլ չէր հանել ոչ մի եզրակացութիւն: Իսկ մըրնացածները այնտեղ՝ Ստալինի կողքերում, ներքուում, ամբողջ հայրենիքով մէկ, մի խօսքով՝ նրանք, ում հայրենիքը թոյլատրեք էր խօսել իր տունից, նրանք որտե՞ղ էին: Եւ ինչպէս վարուել, եթէ մայրը ծախում է որդուն զնչուներին, ոչ, աւելի վատ՝ զցում է շների առաջը: Մի՞թէ նա շարունակում է մնալ մեզ համար մայր: Եթէ մեր կիներ կանգնում է պոռնկութեան ճանապարհի վրայ, մի՞թէ մենք պարտաւոր ենք մնալու նրան հաւատարիմ: Հայրենիքը, որ դաւաճանում է իր զինուորներին՝ մի՞թէ դա հայրենիք է: Ինչպէ՞ս ամէն ինչ փոխուեց Իւրիի համար: Նա խոնարհուում էր իր հօր առջև եւ ահա անիծեց նրան: Առաջին անգամ նա մտածեց, որ փոստօղի էր հայրը խախտել է այն երգումը, որ տուել էր նախկին բանակին, այն բանակին, որտեղ առաջդիմել էր: Նա դաւաճանել էր հին բանակին, որպէսզի հաստատուի այս հասարակարգը, որ դաւաճանում է իր զինուորներին: Եւ ինչո՞ւ այս դաւաճան կարգերի հետ նա պէտք է կապուած մնայ իր զինուորական երզումով:

... Այդ վերադարձած լրտեսը առաջարկեց Իւրիին խմել միտսին մէկ

չիլ օղի: Օգուց բորբոքուած լրտեսը գիժելով Իւրիին ասաց.

— Իւրի Նիկոլայեւիչ, խորհրդային հրամանատարութիւնը խոստանում է ներել ձեզ, եթէ դուք անցնէք մեր կողմը:

Իւրին ցնցուեց, նրա զարացած եւ ամէն ինչից հրաժարուած սիրտը լցուեց ջերմութիւնով: Հայրնի՞... Անիծեալ, անարգար, բայց այնքան հարազատ ու թանկագին: Ներսիս... Եւ կարելի է կրկին վերագանաւ ընտանիքի դի՛րկը: Դէ, ի հարկէ, վերջին հաշուով մենք բոլորս առանձր ենք: Ներքէ մեզ, մենք կը վերագանանք, եւ դեռ այնքան լաւը կը լինենք:

Այս մէկ տարին ինչ նա դուրս էր եկել ճամբարից, երջանկութիւն չըրեր: Նա չէր փորձանել, բայց չէր տեսնում ապագայ: Հանդիպելով օդու շուրջ ուռու տարադիրներին հետ, նա հասկանում էր, որ իր կենսքը իսկական չէ: Գերմանացիները օգտագործում էին, ինչպէս յարմար գտնում էին: Հիմա, երբ պատերազմը գերմանացիները տանու էին տուել, իր ասուլ բացուում էր մի նոր կէք: Ճիշդ է: Պետք սիրում էր Իւրիին, խոստացել էր տանել իր հետ միասին Սպանիա: Բայց ահա դէ՛մ զիժաց նստած է իր հայրենակիցը եւ գտանդի տակ դնելով սեփական կենսքը գայթակղում է.

— Իւրի Նիկոլայեւիչ, խորհրդային հրամանատարութիւնը զնահատում է ձեր փորձը եւ դիտելիքները, նրանց անհրաժեշտ է ծանօթանալ գերմանական հետախուզութեան կազմակերպական հարցերի հետ:

Երկու շաբաթ Իւրին տառապում էր կասկածանքներով: Եւ ահա, խորհրդային զօրքերի յարձակման ժամանակ, նա կարգադրեց զարոցի ամբողջ կողմը թեքուել մի խուլ գաշտ, շարք կանգնեցրեց նրանց եւ յայտարարեց. «Ես անցնում եմ խորհրդային կողմը, ամէն մէկը ձեզանից ազատ է իր ընտրութեան մէջը»: Եւ այդ դժբախտ, գեռ կաթը շուրթերին լրտեսները, որոնք մէկ ժամ առաջ նրա հետ էին մնալ հաւատարիմ Ռայխին, ուղեւորուած գոչեցին. «Ուռա, ուռա, մենք էլ ենք ձեզ հետ» (նրանք գոռում էին «ուռա», իրենց ապագայ ճամբարային տանջողներին):

Նրանց լրտեսական զարոցը, ամբողջ կազմով անցաւ ճակատի միւս կողմը: Իւրին իր տղաներին այլեւս չտեսաւ: Նրան առանձնացրեցին, 10 օր ստիպեցին ժանրամանորէն պատմել ամէն ինչ, եւ նա իսկապէս կարծում էր, որ խորհրդային հրամանատարութիւնը օգուում է իր փորձից եւ դիտելիքներին: Նոյնիսկ քննարկում էր ընտանիքի հետ հանդիպելու հարցը: Եւ միայն Լուբիանկայում նա հասկացաւ, որ գերմանական ճամբարում, որ վերջինիս մտակայքումն էր, ինքը շատ անելի մօտ էր իր հարազատ Նեւային... Նրան սպասում էր զնդակահարութիւնը, կամ լաւագոյն դէպքում՝ 20 տարի, ոչ պակաս:

Այդպէս անուղղելիօրէն ժարդը գայթակղում է հայրենիքից եկած ծուխով: Ճիշդ այնպէս, ինչպէս չի դադարում ատամի ցաւը, մինչեւ չմեռցնեն նեարդը, այնպէս էլ մենք, երբեք երեւի չենք դադարի հայրենիքի ծուխով գայթակղելուց, մինչեւ կուլ շտանք թոյն:

Ընդամենը երեք շաբաթ մնաց մեր խոցում Իւրին: Ամբողջ այդ երեք շաբաթայ ընթացքում մենք վիճում էինք: Ես ասում էի, որ մեր յեղափոխութիւնը հիանալի էր եւ արդար, ու միայն 28 թուականին սկսուեցին շեղումները: Նա խղճմտանքով նայում էր իմ վրայ եւ սեղմելով լղային շուրթերը ասում. «մինչեւ յեղափոխութիւն անելը պէտք էր երկրից վերացնել փայտղիւնները: Ես ասում էի, որ երկար ժամանակ մեր երկրում կառավարում էին վե՛հ զաղափարի տէր եւ զոհարեութիւններ զատարաստ ժարդիկ: Նա ասում էր, որ ամենակարգից բոլորն էլ Ստալինի պէս աւազակներ էին (որ Ստալինը աւազակ էր՝ դրանում մենք տարակարծութիւններ

չունէինք) : Ես հիանում էի Գորկիով, համարելով նրան խելօք եւ մեծ ար-
ւեստագէտ : Նա պատասխանում էր, որ Գորկին ոչնչութիւն էր՝ յօրինուած
հերոսներով եւ դրօշներով : Տոյտոյ՞լ՝ սա էր նրա կարծիքով մեր գրականու-
թեան արքան : Այս վէճերի պատճառով մենք չկարողացանք աւելի ծօտենալ
իրար եւ փոխադարձաբար տեսնել իրարու մէջ աւելին, քան այն, ինչ մենք
մխտում էինք : Նրան տարան մեր խուցից եւ դրանից յետոյ նրա մասին ես
այլեւս ոչինչ չլսեցի, թէ՛ պէտ Նարցյրել եմ շատերից :

Իւրին ռազմագերիների առաջինն էր, իսկ 1945 թուին, սկսած Կով-
կասից, Գուլագը լցուեց ռազմագերիներով եւ դրեթէ բոլորը Հոկտեմբերի
հատակակիցներ էին : Նրանք պատերազմի սկզբէն կազմում էին բանակի
հիմնական մասը :

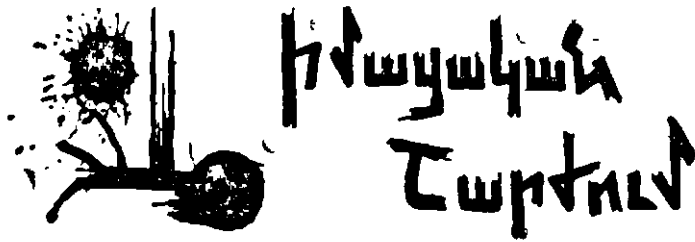
Յազթանակի գաբունը դարձաւ ամբողջ իմ սերնդի հաշուեյարգարի
գաբունը : Այդ մեր օրօրոցների վրայ էին երզում ամբողջ իշխանութիւնը
խորհուրդներին : Այդ մենք էինք, որ մեր մանկական ձեռքերով ամուր
բռնում էինք Պիլսներական շեփորը եւ ձեփր պատրաստութեան քացաղանութեա-
նը պատասխանում էինք Վիշո պատրաստ : Այդ մենք էինք, որ Բուխեն-
վադում ընդունում էինք կուսակցութեան շարքերը : Եւ այդ մենք ենք, որ
այսօր սեւ ցուցակների մէջ ենք՝ միայն նրա համար, որ մնացել ենք կեն-
դանի :

...Ոորհրդային Ռուսաստանը հրաժարուել էր իր մահամեծ որդի-
ներից : Ռուսաստանին պէտք էին այդ գաւազները այնքան ժամանակ, քանի
նրանք պառկում էին հրանօթների տակ եւ քանի դեռ կարելի էր նրանց օդ-
տաղորդել ռազմաճակատում : Իսկ կերակրել նրանց գերութեան մէջ՝ աւե-
լորդութիւն էր, աւելորդ բերաններ եւ խայտառակ պարտութիւնների աւե-
լորդ վիճակներ : Երբեմն մենք ուզում ենք ստել, բայց լեզուն թոյլ չի տալիս :
Այս մարդկանց յայտարարել են դաւաճաններ, բայց լեզուական իմաստով
սխալուեցին բոլորը՝ ե՛ւ դատարները, ե՛ւ դատախազները, ե՛ւ քննիչնե-
րը : Եւ իրենք՝ դատապարտուածները, ե՛ւ ամբողջ ժողովուրդը, ե՛ւ թեք-
թեքը հաստատեցին եւ ամբապնդեցին այդ սխալը, իրենցից անկախ արտո-
յայտելով ճշմարտութիւնը : Նրանց ուզում էին յայտարարել դաւաճաններ
հայրենիքին, բայց բոլորը, նոյնիսկ պաշտօնական փաստաթուղթերում գը-
րում էին դաւաճաններ հայրենիքի : Այսինքն՝ սրանք դաւաճաններ էին ոչ
թէ Արամ, այլ Արա : Այն թէ այդ գծաբախտներն էին դաւաճանել հայրենիքին,
այլ հաշուենկատ հայրենիքն էր դաւաճանել նրանց, ընդ որում երեւ անգամ :

Առաջին անգամ նա անփառունակ ձեւով դաւաճանեց նրանց ռազմա-
դաշտում, երբ հայրենիքի սիրուած կատալարութիւնը արեց ամէն ինչ պա-
տերազմը տանուլ տալու համար. ոչնչացրեց պաշտպանութեան բոլոր դե-
ծերը, կործանել հարուածների տակ դրեց օդային ուժերը, կազմալուծեց
հրասայլերը եւ հրանօթները, զրկեց բանակը փորձառու զորավարներից եւ
արդեւից բանակներին դիմադրել : Ռազմագերիները հենց նրանք էին, ու
մարմինները ընդունեցին առաջին հարուածները, եւ ովքեր կանդ-
նեցրին՝ վերմախառ : Երկրորդ անգամ հայրենիքը անխղճօրէն դա-
ւաճանեց, լքելով եւ թողնելով նրանց ստակելու գերութեան մէջ :
Եւ հիմա երրորդ անգամ անարտօրէն նա դաւաճանում էր, մար-
րական ձայնով կանչելով նրանց հայրենիք (հայրենիքը կանչում
է, հայրենիքը ներում է) եւ սահմանում գցելով նրանց վը-
զովը շիթաներ : Թուում է, թէ որքան շատ են սրիկայութիւնները մեր պե-
տականութեան 1100 տարուան ընթացքում, բայց եղե՛ք է արդեօք այդ սը-

րիկայութիւններէ մէջ աշխարհի բազմամիլիոնանոցը, որ Հայրենիքը դաւանանքի իր գիծերովն էր եւ յետոյ այդ նոյն գիծերովն լիտիաբար յայտարարի դաւանանքներ: Եւ ինչպիսի Հեղուկութեամբ մենք Համաձայնուեցինք, որ նրանք դաւանանքներ են, Հանեցինք նրանց մեր Հաշուից եւ գամեցինք ամօթի սիւնին: Այո, բայց նրանց մեզանից առաջ արդէն Հաշուից Հանել էր մեր հայրը. մտակոմիտի մտաւորականութեան լուսագոյն ներկայացուցչիչները զոյնէին Վեպազմայի մտադածի մէջ 1866 թուականի Հրատարակման, այն էլ մէկ Հրատարակման Հինգ Հոգու Համար: Իսկ իր կարծ եւ ճարտարապետ մատով մեծ ստրատեգը 41 թուի Գեղարքեր ամսին Կերչի անցքով անցկացրեց տասներկու հազար մեր սղանքից միայն մէկ, Նոր Տարուայ առթիւ, ազգայնիկ Հաղորդման Համար: Այդպիսի քանակ, որը առանց կոռուի յանձնուեց գերմանացիներին, Հաղիւ թէ լինէր Բորոգիւնոյում Նապոլէոնի դիմաց: Եւ այդքանից յետոյ ինչ-ինչ պատճառներով դաւանանք նա չէ, այլ նրանք: Քանի՛-քանի՛ պատերազմներ է վարել Ռուսաստանը (լաւ կը լինէր մի քիչ պակաս) եւ շատ էին արդեօք դաւանանքները այդ պատերազմներում: Նրկատուած էր արդեօք, որ դաւանանքները յատուկ է ուսուցանողի Համար: Բայց ահա աշխարհի ամէնէն արդար Հասարակարգը վարում է ամէնէն արդար պատերազմը, եւ յանկարծ՝ միլիոնաւոր դաւանանքներ: Ինչպէ՞ս զա Հասկանալ, ինչո՞վ բացատրել: Մեզ Հետ կողք կողքի Հիտլերի գէշ պատերազմում էր դրամատիքական Անգլիան, որտեղ, ըստ Մարքսի պերճախօս նկարագրութեան, տիրում են աղքատութիւն եւ բանուոր պատերազմի տառապանքները: Եւ ինչո՞ւ նրանց մօտ այս կուում գտնուեց միայն մէկ դաւանանք՝ լորդ Գաու-Գաու, իսկ մեզ մօտ՝ միլիոններ: Գուցէ՞ մեղաւորը Հասարակարգն է: Ալեքսանդր Միխայիլովիչի ժամանակ գերութեան մէջ գիւմարցիներին ցուցաբերելու Համար շնորհում էր ազնուականի կոչում: Բազմազգիներէի փոխանակելը, նրանց մասին մտահոգուելը, նրանց պաշտպանելը, բոլոր պատերազմների ժամանակ Հասարակութեան սրբազան պարտքն էր: Գերութիւնից ամէն մի փոխուստ փառաբանում էր, իբրեւ մեծագոյն Հերոսութիւն: Առաջին Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Ռուսաստանում Հաւաքում էին միջոցներ՝ ազգապահպանութիւնը օգնելու Համար, իսկ գիւմարցիներին թոյլատրեցին գնալ Գերմանիա եւ Հողալ ուղիւ գերմանացիներէ կարիքները: Բոլոր արեւմտեան ժողովուրդները անում էին նոյնը՝ եւ այս պատերազմի ժամանակ: Ամբողջ աշխարհում միայն մէկ՝ Կարմիր Բանակի գիւմարցիները գերի չի ընկնում, — այդպէս էր գրուած կանոնադրութեան մէջ: Ո՞վ կարող է Հասկանալ զրա իմաստը: Կայ պատերազմ, կայ մահ, իսկ գերութիւն չկայ: Այ քեզ յայտնադործութիւն: Դա նշանակում է գնա՛լ եւ մեռի, իսկ մենք կը մնանք ապրելու: Բայց եթէ դու ոտքերը կորցրած վերագտնես Գերմանիայից՝ մենք քեզ, միեւնոյն է, կը դաւանենք:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՍՈՒՃԵՆԻՑԻՆ

100 ԱՄԵԱԿԻ ՄԸ ՆԱԽՈՐԷԻՆ...

Հնապազ էջերուն ինչ սկզբնք սալ Գրեգոր Պըլտեանի երկարունջ մէկ սուսմասի-
րութիւնը, որ նուերուած է հայ գրականութեան ամենն զարուղի գրագիտներէն ինտր-
սիւն, Թարայի Վերաշխարհին կարգ մը զլուիներուն լուսարանութեան՝ ներաշխարհային
պեղումներէ ստացուած ոչ-սովորական լուսարձակով մը:

Ասէն ճիշդ երեք տարի առաջ, Վրազիճի Ժ. տարուան թիւ 8ին մէջ մասնակցած էինք
Վնովիտական գրականութիւնի (1971, Յուլիս) ամսագրի էջերուն լոյս տեսած ուրիշ գրու-
թիւն մը, զորմեալ Թարայի Վերաշխարհի մասին, ստորագրուած՝ գրական երևոյթի մը
հուսիան թափանցելու ստոյգ լիարժեք մասնող Հայաստանի երիտասարդ քննադատները
Ալպերտ Կոստանդեանի կողմէ:

Հայաստանի մէջ, ուր գրականութիւնը ի յոռաշարունէ ճշգրտած սկզբունքներու ինչ
հետեւի ընդհանրապէս, եւ արտասահմանի մէջ, ուր տարբեր պատճառներով անհուն գոր-
ծերը սկսած են լքելու գոյթի վերածուիլ, ուրախութիւն է հաստատել, որ կա՛ն երկասարգ-
ներ, որոնք այսպէս, երկրպագ յարգանքով մը ինչ հակին արտակարգ դէմքերու սնունդը
էջերուն վրայ եւ, սուղուկով անոնց յայտարարած ներաշխարհային բարդ ուղղաներուն
մէջ, ընթերցողին ինչ հազարգին նոր լուսանիշներուն զիմացող հշտարխ մեծութիւններու
ստիան քերկրանքը:

Մտազեանք կան, որոնք կեանքին կ'անեն իրենց սեւեղը, եւ կան ուրիշներ, որոնք
սեռուք ինչ հայթայթին նայն այդ կեանքին, ինչ հարստացնեն կեանքը ըլլորովին անհասկան
ներգրումներով:

Այս վերլիկներուն մէջ իր ստանձին տեղը ունեցող Թարայի մենզեան 100-ամակի
(1875) նախորէին մէջ ինչ քանուիքն եւ մեր երիտասարդութիւնը ինչպէս արժանաւոր
գործ մը կուտարած կ'ըլլայ, եթէ Պըլտեանի ու Կոստանդեանի պէս՝ ստորագրողութիւննե-
րով, համարողութիւններով ու վերծանումներով մասամբ մասնակի զարմէն մահկանացունե-
րուն տեմատիլիք այս տեմակին յայտնութիւնները...

Գ. Պ Ը Լ Տ Ե Ա Ն

Անդրատառը, Ինտրա

Եւ Տ. Չրաֆեան

Ա. ԱՐԻՔԵԱՆԻՆ

Հետեւեալ գրութիւնը հաստատօ մըն է ընթերցումէ մը՝ իրագործւած Ինտրա-Չրաֆեան անուններով կէտք արտադրութեան: Հոս տրուածը կը կազմէ ճերածութիւնն ու առային մտքը ամբողջութեամբ, արդէն պատահաստ, այ կը տարի տակի ուշ: Ներածութիւնը արդ զգալափար մը կու սայ գրութեան ուղղութեան ու հորիզոնին մտօնն: Ընթերցումը դժուարացեալ կարգ մը արագ ակտիւիզիւններ կը լուսարմուխին, միայն եւ անխափախօրթն, ամբողջական գրութեան ընթերցումով:

0·0.— Արտադրութիւնը, որ կու գայ Ինտրա-Չրաֆեան կրկնակ անունին տակ կը մնայ ամէնէն զարտուղիներէն, եթէ ոչ ամէնէն զարտուղին տրեւմտահայ գրականութեան: Չարտուղի՝ որովհետեւ կը կենայ ընկալելի ու օրինաւորի չափերէն դուրս իբրեւ չափազանցում, մինչ այդ տրուած եղբերու եւ չափանիւններու մակարդակէն: Գրութիւն՝ որ իր մեծ մասին մէջ կը լուծէ, կը կազմադրէ աւանդական յղացքներ, երբ կը շարժի անոնց մէջ երեւութապէս: Կը խախտէ սահմանները դրական «սեռերուն», ըլլալով նոյն ատեն բանաստեղծութիւն, իմաստասիրութիւն, լեզուի տեսութիւն, յուշադրութիւն, վէպ, արուեստախոհութիւն, միասին ու փոխն ի փոխ, ինչ որ կը կէզրոնատեղափոխէ գրութիւնը ու կը դարձնէ պիտակումը՝ անկարելի:

«Ներաշխարհի ընթերցումներուն մեծ մասը կը տառապի անկարելի պիտակումի տագնապէն: Կոչել զայն «արձակ բանաստեղծութիւն» կամ «տիրային վէպ» նոր վէպի սահմաններուն մէջ, կամ ալ լուսադոյն պարագային «հոգեկան վէպ, հոգեպրութիւն», կը նշանակէ «Ներաշխարհ» զետեղել կրկին այդ գրութեան իսկ ժխտած ու զանցած չափերուն մէջ: «Ներաշխարհ» ոչ մէկն է, ոչ միւսը, որովհետեւ կը հաստատէ այդ չափերուն ու զանոնք հիմնաւորու պսակներուն» պարագը: Գրութիւնն է անիկա, որ կը բերէ իրեն հետ իր օրէնքը: Կարգալ ուրեմն՝ զայն իբրեւ գրութիւն, առանց ծանօթացնող անականի, առանց անանցումի, այլ իբրեւ բարդացման եղանակաւորում:

0.1.— Ձրաքան երբ կը գրէ «Ներաշխարհ» մասին, բարդութիւնը կը զնէ «Լեռնապալատի» փոխարեութեան ասկ. և... լնճագաւառ մ'է դը-
 օրնդակ սեպտեմբերիննրով բայց ցաւ խաղասփիւս հովիտներով, յստակա-
 գիծ պայծառեանց հեռուներով, բայց միանգամայն միգամած սարերով ու
 խաւարին խորքերով ինչ(1): Ընդլայնուած փոխարեութիւնը կը բացալայ-
 տէ գրութեան բարդութիւնը իբրև խորանարդեալ տարածութիւն: Նոյն
 դրութեան մէջ փոխարեութիւնը կը մերադառնայ, երբ Ձրաքան կը գրէ-
 «Այս լեռնակոյտը բարդ մը չ'արժեք»(2): Աշխարհամաս, որուն կարելի չէ
 տիրապետել, բազմաթիւ՝ աշխարհի պէս. աշխարհագրութիւն, որ եթէ գը-
 րութիւն է աշխարհի մասին — ներաշխարհ ու արտաշխարհ — չի դադար
 ըլլալէ, ինքզինք մտածելէ իբրև գրութիւն՝ յինոզ գիրերու պարսպ ու լե-
 ցուն աշխարհին:

Մենախօսութիւն՝ նման Արեւմտեքի մէջ Փրուստով սկսող ընկերին
 մենախօսութեան, մարդուն ճշմարտեան հարցերուն, թնճուկներուն
 մէջ, զոյսմիտակի ու վերացականութեան, հունի եւ անհունի, արուեստի ու
 հայեցողութեան իմացականութեան ու մարմնի շուրջ: Մենախօսութիւն
 մը, որ կը պատմէ կեանքէն, «Լեռնապալատութեան», բայց կը օտար խօսքի
 մենութեան մէջ: Ինտրա-Ձրաքան գրութեամբ առաջին անգամ ըլլալով կը
 փորձարկուի գրողական արարքին կրկնակ ու մի ճողրերգութիւնը: գրու-
 թեան պարսպը եւ լիութիւնը, իմաստին ջնջումը իմաստի լիութեան առջև:
 Գրութիւն մը բռնուած հակադիր բեւեռներու միջև եւ ասոր կէս մութ եւ
 կէս լոյս գիտակցութեամբ: Եւ անկարելիութիւնը ամբողջի մը կը պոյնտին
 գրքի մը մէջ: Եւ յայտնութիւնը անաւարտին Ձրաքանի աչքին. «Ինտրայի
 գիրքն առ առաւելն հարագատ է, բայց անաւարտ. մի է, բայց ոչ ամբողջ-
 կրթայ ամբողջէն աւելի ըլլալ, ինչ որ կը նշանակէ թէ դարձեալ անբազ չէ:
 Ետն բան կայ հոն, բայց ոչ լակ ամենը: Ինտրայի գիրքն անկեղծապէս
 իմենալարուած է, եւ քաւակամ գննուած չէ: Այս լեռնակոյտը բարդ մը
 չ'արժեք»(3): Գիրքը կը մնայ անաւարտ գրութիւն, լեռնակոյտ մը եւ ոչ
 բարդ մը, որ ինչպէս կը տեսնենք թիւ անդին, համադրութիւն է գերադոյն
 իմաստին, գազաթը՝ կոկոսած, երկրաշափուած կէս, ուրկէ կը սկսի ան-
 հունը. մինչ գրութիւնը լեռնապալատն է՝ առանց կեդրոնի, խորանարդեալ
 տարածութիւնը՝ առանց զայն ղեկավարող մէկ ու մի իմաստի:

0.2.— Ասկէ անդին ու ասոր մէջ անհատուած «խաղը» զաղափարնե-
 րու, ասոնց համակարգումին հանդէպ «անփութութիւն» եւ «անգիտակե-
 ցութիւն», որոնց տակ կը շարժի խորունկ «վստահութիւն» մը(4) իմաստե-
 րու պարսպին: Կը սկսի թափառումը գիտելիքներու հսկայ տարածութեան
 վրայ՝ գիտութեանն ուղեհաւաստութիւն, ինչ որ կը կցէ գրութիւնը մշակու-
 թային բազմաթիւ աւանդութիւններու, յղումներու կալուածին, ուր կը
 կորուսի խօսողին իւրայատկութիւնը, անոր «ապրումին» մասնայատկու-
 թիւնը, կարծէք գրութիւնը ըլլաք իր օրէնքը դուած գրայգումի աշխա-
 տանքին մէջ:

(1) «Ներաշխարհ» շեղանկէն Գիտուած. այս յօդուածին յղումները կը նշանակեն
 կրթապատմութ. ՆՊՀ. Յուլիէն վերջ եկող տարը, հաւ Պ. կ'ընթաց յօդուածի բաժանումներուն:
 (2) ՆՊՀ. է:
 (3) ՆՊՀ. է:
 (4) ՆՊՀ. Բ:

էկզուական խաղարկութիւնը, որուն կ'ակնարկէ Օշական(5), լեզուի համակարգին կարելիութիւններուն օգտագործումն է, եթէ ոչ գերօգտագործումը, լեզուի տիրապետութեան ընդարձակումը բարդութեան օրէնքներուն վրայ հիմնուող, աշխատանքի մը մէջ, որ կը շրջէ լեզուն միջոցի աւանդական իր դերէն գրողական մակարդակին: Լեզուական խաղարկութիւնը կը զանցէ Օշականի այնքան սիրելի ապրումի, «կեանքի» գերարժեւորումը (Օշականեան իմաստով եւ ոչ ինտրայի): Զանցումը փաստօրէն կը մատնէ տալանայի մը ներայայ գործարկումը (fonctionnement): Այլ խօսքով՝ լեզուի լիութեան, ասոր կարողութիւններուն — ապրումը վերաբառադրելու — ենթակայութեան ու մարդուն կեդրոնագրկումը, ինչպէս սնանկութիւնը: Մենախօսողը կը գտնէ ինքզինք յանկարծ դուրս իր հիմերէն, որոնց կը վստահէր ինքզինք այնքան անզիտակօրէն:

Օ-3.— Ինտրայի գրութեան բարդութիւնը չի դառնար անոր ընծայած «գծուարութիւններուն» շուրջ, «մթութեան» կամ «աղափարներու, զգայութիւններու նրբութեանց ու տարբերակումներուն, բացատրութեանց անբարարութեան կամ «նիւթի» էական խրթութեան: Այդ բոլորը կը դարձնեն գրութիւնը որչափ փակ ու անթափանց, եթէ ոչ անընթեանի: Բարդութիւնը կը սկսի գրութեան գործարկութեան, ներայայ աշխատանքին մէջ լեզուական տարբերուն վրայ իրագործուող, ուր կը խաղան փոխարեութիւնները, խորհրդապատկերները, բառաստեղծութիւնը եւ այս բոլորը կառավարող լեզուամտածողութիւնը:

Բարդացում նաեւ կրկնակ անուններու ստորագրութեամբ: Որո՞ւ յընդէ կ'աղափարներու այս «խաղը» ծածկող՝ վստահութիւն մը, «մ'վ է տէրը, որ աւանդաբար կարենար տիրել այս գրութեան: «Էնդիսակը» եւ անոր խօսքը կը դադրին ըլլալէ աւանդականօրէն «որոշ» նկատուած պարզ տարրեր: Լեռնա հեղինակ, պատմական անձնաւորութիւն, հեղինակային պատգամ ու անոր համաձեւումը ենթադրեալ անձին, «ինքզինքին» հաստատութիւն, անկեղծութիւն կը մնան անկարող ու անգործածելի գրութեան մը առջեւ, ուր խօսողը գրող է ամէնէն առաջ, կրկնակ տարբերակուած ներկայութիւն մը, որուն «ձայնը» կը խաղայ եզրերու վրայ: Ինտրա-Չրաքեան անուններով կը հաստատուի բազմեզր ու յոգնակի գրութիւն մը, զոր կարելի պիտի չըլլայ նոյնիսկ «զորո՞ն» անուանել, այնքան բառը կը կապուի ամբողջ իմաստի համակարգին, «ըսելու ձգելուն» եւ «ըսելիքին»: Գրութեան մը զէմ անհրաժեշտ է կարգալ գայն բերող ստորագրութիւնը. ասոր երկփեղկումը չի կրնար գրութեան մէջ չմտնել անձնաւորութեան հարց մը: Խնդրական է միատարր, միակտուր ու ամբողջ գրութեան մը սահմանումը: Ի՞նչ հիմնաւորում կարելի է գտնել նամակներու, յօդուածներու եւ հատորով հրատարակուած գրութիւններու այլատարրութեան: Փաստօրէն, ամէն անգամ, որ յղում կայ «զորո՞ն» եւ ասոր «հեղինակին» կայ մեկնաբանական լուռ ու պահուած

(5) Տես. Ինտրա. ներածութիւն գեղա մեկուկ մեծագրութեան մը, «Զուարթնոց» տարեգիրք, էջ 54-55: Երկար նախի մը մէջ, որուն վրայ անկարելի է հաս ծանրանալ՝ Օշական կը կրկնէ իր մեղադրանքը, ուզողուած՝ «...ամբար արտայայտութեամբ զանգուձներուն, որոնք ամբար գործը կը վերադարձնէ իր անսկիւն եւ այսօր...» եւ Զրաքեանի «շնորհները» բաւելէ ետք կ'ուղեցնէ. կրկնելով ու բացայայտելով ճնշուածի զերիւն աննիւթը, բայց իսկ ցամաքալիւնը՝ գործեր սրբագրել: «Եր խորհիմ, թէ պատիկ ինձից մը, յարգարանքի պարհելա ճիշտ մը բու էին զերբը բերելու այնպէս միակտուր, որտաու զեղեկութեան մը վատ թեւ» (էջ 57):

աշխատանք մը, որ գրութիւններու տարբերութիւններուն ետին կը զնն գտնոնք ծրագրող ենթակայութիւն մը՝ իր կարգին, սահմանուած իրրու միութիւն:

Արդ՝ այդ միութիւնը ստեղծուած իսկ է ընթերցողին: Ի՞նչ հասարակաց եզր Ձրաքեանի «Հրուանդամ» ոտանաւորին, «Ներաշխարհ»ին, Ձրաքեանի ծանօթութիւնին, «Նոցաստան»ին եւ ողբակերպական գրութեան միջեւ (Յայտնութիւնք՝ Անդրաշխարհէն): Այդ բոլորին մէջ կարելի չէ անգամ «արտայայտութեան» միութիւն ու միտում գտնել: Անո՞նք, որ միջակայն ստեղծուած է: «Ձրաքեան» ինչ է, էթէ ոչ կոտորակեալ ստորագրութիւն: Ասոր համար կարելի է ըսել, թէ Ինտրա-Ձրաքեան անուններով կը սկսի անունի եւ ասոր միջոցին, Հեղինակի եւ ասոր տիրութեան քանդումը, ինչ որ Հիմնապէս կը չըջնայ այդ անուններով եկող գրութիւններու ընթերցման ե-զանակը:

0-Ա.— Մեր գրութեան շրջագիծէն դուրս կը մնայ ամբողջական ընթերցումի մը քաղաքի ինտրա-Ձրաքեան անուններով եկող արտագրութեան՝ մեծ մասամբ զրուած մամուլի էջերուն մէջ: Մերը փորձ մըն է մըտնելու «Ներաշխարհ»էն ներս, բայց մուտքէ մը, զոր կարելի ըլլայ հսկան նկատել գրութեան տեսնութեան մէջ: Այդ մուտքը այն հատուածն է («Ներաշխարհ»է Դ. գլուխը), ուր Ինտրա կը խօսի իննթի ու խորհրդանշանակութեան մասին: Ընտրութիւնը կը թուի կամայական այնքան ատեն, որ հատուածին տեղը «Ներաշխարհ»ի մէջ կը մնայ անորոշ: Ընթերցումը էթէ այսպէս կը զանցէ գրութեան մասերուն տուեալ կարգը, «Հեղինակային» գիրքը, քանի որ հատուածներու տեղն ու յարակցումը հորիզոնական եւ անփոփոխ ուղղութիւն մը կու տայ ընթերցողին ու կը դառնայ պարտադրանք. ընթերցումը, ուրեմն, կը զտնուի իր մեկնումի վայրը Հիմնաւորելու անհրաժեշտութեան առջեւ, որոշելու հատուածին տեղն ու դերը գրութեան տրամաբանութեան մէջ: Ասիկա կարելի է միայն հատուածի խորանարդեալ ընթերցումէն ետք:

«Ներաշխարհ» տրամաբանութեան մէկ որոշադրումը կրնայ սակայն պատրաստել ընտրութեան Հիմնաւորումը եւ անով ընդլայնուող ընթերցումի հորիզոնը:

0-Ե.— «Ներաշխարհ»ը կը կազմէ անտրամադրանքի աշխարհագրութիւն մը բազմաթիւ մուտքերով, որոնցմէ ամէն մէկը կը տանի գրութեան աշխարհէն ներս: Ան կը խօսի — զրուած — աշխարհէն, արտաշխարհէն, ներաշխարհէն, անաշխարհայնութենէն, տարաշխարհէն, այսինքն՝ ամբողջութեանէ մը, որ թէ՛ մէջն է, թէ՛ դուրսը, թէ՛ խորութիւն է, թէ՛ մակերես(8): Բայց այս բոլորին մէջ աւ անդին, դանոնք շրջափակող եւ զանոնք վերածող գրեթէ սոսկական փոխարեութեան կայ Անեզրութիւնը, Անհունը, որուն մասին կը խօսի գրութիւնը միօրինակօրէն:

Միօրինակութիւն. յղացքը չունի հոս միտական արժեւորում: «Ներաշխարհ»ը միօրինակ է անո՞ր համար, որ կը խօսի Մի Օրինակէ, մէկ կեդ-

(8) Տեղիմ է յիշեցնել, թէ «աշխարհ» բառը, Միջնադարում, կը մեկնաբանուէր «աշխարհ» բառի ծիրին մէջ նշանակող սպ, կամ, վիշտ: Աշխարհը այսպէս կը գտնար ռարի ին-վիտ. «Աշխարհ աստիք այլ գնոյն նշանակէ որ աշխարհ եւ սուղ է եւ կօծ եւ աղէտ ողբոց եւ հօգիտ վշտոց եւ տրամութեան» (Յայտն. Մարտ 18, տն՝ս Ամստեան): Բնագրական մեկնաբանութիւն, զոր անբաժնելու է ճիշտի ուսման ինտրայի ընդհանրական ընթացքին:

րոնէ, որուն շուրջ կը դառնայ գրութիւնը իբրև իր գերազոյն իմաստին, ամէն ինչի իմաստին, առանց զայն մի անգամ ընդմիջու սպառելու, եւ այս շրջագալութեան մէջ կարծես եղած «ինքզինք» — ասդին կամ անդին իմաստէ: Միօրինակութիւնը, ուրեմն, միապաղաղութիւնը չէ տափակին՝ ձանձրայթ պատճառող, այլ զրութեան հարստութիւնը՝ հիմնող ո՛չ միայն անոր «միութիւնը», այլև անոր եզականութիւնը:

Միօրինակութիւնը կ'ենթադրէ իմաստ մը հիմնող իմաստի աշխարհը եւ աշխարհին իմաստը, բայց նաեւ անկէ հեռաւորութիւն. տարբերակում, այլացում, բազմադիմութիւն: Կարելի է գտնել «պատկերներու» շարակարգ մը կազմող զրութեան ընդլայնումը, անոր կտուր: Եարակարգ՝ որուն տարբերը սահմանափակելի չեն թիւի մը մէջ: Իսկ տարբերը չեն նոյնանար, ոչ ալ կը համաձեւուին: Անշատ-անշատ, միասին կը թօսին նոյնէն: Մովը, հովը, կոյսը, նոճիներու անտառը, ալքովը, եկեղեցին, բանգը, բուրգերը, Իռենան եւ ուրիշներ, «խորհրդանիշներ» են, որոնց մէջէն կը գրուի մարդուն յախոնեական ձգտումը դէպի Անհունը, Անեզրութիւնը: Ո՛չ միայն բնութեան տարբեր, բնութենէն փերցուած, այլև մարդկային արտադրութեան օրինակներ: Ինչ որ կը բաժնէ խորհրդանիշներու շարակարգը երկուքի- բնական (ոչ-բնական, արտադրեալ: Բաժանումը, ոչ բացարձակ, ինքնին, կ'արձագանգէ իմացականութեան երկու մակարդակներուն՝ հայեցողութիւն եւ գործնականացում: Այս մասին աւելի հանգամանօրէն կը տեսնենք քիչ անդին: Ըսկանը ա՛յն է, որ շարակարգին ամէն մէկ տարրը կը պարունակէ ամբողջը, իմաստի ձգտումը եւ կը մնայ անբաւարար: Ո՞նքի խորհրդանշանը — մահուան հետ — շարակարգին մէջ կը մնայ առանձին, ո՛չ միայն որովհետեւ կը գանցէ բնականը՝ ոչ-բնականի բաժանումը, այլ որովհետեւ կը խափաէ զայն. խենթը՝ ահաւասիկ իմացականութեան ժխտումն իրկ, որ խնդրական կը դարձնէ խորհրդանշանը անգամ եւ ասոր կազմաւորումը: Ամէն պարագայի «Ներաշխարհի ամբողջ մենախօսութիւնը կը թրուի նոյնախօսութիւն մը ըլլալ, ըսող-լսող՝ անհունօրէն նոյնը, որ կը մընայ անսահմանափակելի՝ մասնաւորութեան մը մէջ:

Միօրինակութիւն, նոյնախօսութիւն, մենախօսութիւն, որովհետեւ Կեղրոնի հաստատումով կը հաստատուի այդ կեղրոնին անխուսափելի հեռաւորութիւնը, անմատչելիութիւնը, անասելիութիւնը(7): Անեզրութիւնը անմատչելի կեղրոնն է որ, որպէսզի մնայ Կեղրոն ու Անեզրութիւն, պէտք է ըլլայ անմատչելի, անզրուելի ու անսպառ: Զայն կարելի չէ սահմանաւորել, եզերել, որչիչ ու սահմանել, դնել կաղապարի, նախադասութեան ու յղացքի մը մէջ, առանց որ այդ արարքով Անեզրութիւնը ժխտուի ըստ էութեան: Բայց Անեզրութիւնը ինքնին, առանց չեչտելու բառին արդէն իսկ ժխտական կազմութեան վրայ, ժխտականութիւն մըն է, ժխտող ամէն դժբաղաւտութիւն ու զրականութիւն: Այս բոլորը անշուշտ ինտրայի զրութեան մէջ հաստատուող:

Օ.Ե.— Այստեղ է, որ կը բացայայտուի տարօրինակ տրամաբանութիւնը զրութեան: Անեզրութիւնը կը կազմէ կեղրոն մը՝ առանց որ իր կարգին ունենայ կեղրոն: Անեզրութիւնը չունի ո՛չ եզր, ո՛չ սահման, ոչ ալ իր մէջ տարբերութիւն: Եթէ կեղրոն է, է՛ միայն իբրև անեզրութիւն, իբ-

(7) Բացարձակի մասին ամեն ինչ միշտ կը դառնայ «ծխական աստուածաբանութեան» սահմաններուն շուրջ եթէ ոչ մէջ:

րև անեզր կեդրոն, որ կեդրոն չէ կամ է անկեդրոն եզր: Նման համակարգի մը մէջ կեդրոնը դերագոյն տեղն է, որ կը տիրապետէ իմաստներու հայտնութեան, որ կը հիմնէ գանձը, կը հիմնէ իմաստի կարելիութիւնը, բայց կը մնայ անեզր, հեռաւորութի մը մէջ: Ասոր համար կարելի է ըսել, թէ «Ներաշխարհի կեդրոնը իմաստի մեծ պահանջն է ու բացակայութիւնը նոյն աստի, իմաստին պարապը, ուր կու գան բոլոր հակադիր, տարբերուող ու տարբերող եզրերը միանալ: Ասոր համար իմաստի հարցը, կեդրոնի հարցը անիմաստի ու անկեդրոնի հարցն է, անիմաստին խուժումը: Ահաւաստիկ գիտնականործ մտախնայութիւնը խնկութեան: Խնկի խորհրդանշանը չէր կրնար չյայտնուիլ շարակարգին մէջ, որովհետեւ կը հիմնէ, պահուած, շարակարգը եւ իմաստի կարելիութիւնը:

Հարցադրութեան այս շրջադիմին մէջ կը յայտնուի գրողական հարցը: Արդարեւ, հարցադրութիւնը տեղի կ'ունենայ դրութեան մէջ, մենախօսութիւնը կը բախի լեզուի մարմնին: Կարելի՞ է, եւ ո՞ր շահով, գրել անեզրութիւնը. ի՞նչ է լեզուն եւ ո՞ւր տեղաւորել գայն եւ ո՞վ է գրողը: Իսկ եթէ անկարելի է գիրերով անեզրութիւնը բերել թուղթին ու լեզուին, այն ատեն... ի՞նչ բան կարելի կը դարձնէ Ինտրայի դրութիւնը, հոն փնտռուող քանաստեղծութիւնը: Հարցումներ ասոնք, որոնք կը բխին «Ներաշխարհ»էն, ասոր դրուող գործարկութիւնէն եւ որոշող՝ դրութեան վայրը՝ գրել, գտնողներն: Անշուշտ որ այդ հարցումները չեն դրուած-գրուած բացայայտորէն դրութեան մէջ: Հոն են սակայն, աշխատող, լուող, ճերմակ, ուղղող գրութիւնը: Կը մնայ կարգալ դրութիւնը իբրեւ պատասխան այդ հարցումներուն, իբրեւ, ըսենք, լեզուին անկարելի մերձեցումը անեզրութեան: Անկարելի՞ որովհետեւ լեզուի կալուածը, այսինքն՝ տեղերուն տեղը, հապէտ սահմանաւորի աշխարհն է:

Օ.7.— Ընթերցումը կ'ընթանայ երկու ալիքով: Առաջին մասին մէջ կ'որոշագրուի Ինտրա-Չրաքեան անուններու իւրայայտուկ գործարկութիւնը, մեքենայականութիւնը կարելի է ըսել: Երկրորդ եւ աւելի ընդարձակ մասը կը մտնէ անուններու բերած կեդրոնաանգագիտութեան մէջ, դրութեան բազմադիմութեան, գրողական արտաքին ու իմաստ-անիմաստի ծիրին:

Բարդ դրութեան մը դէմ ընթերցումին պարտադրանք կը մնայ դրութեան բոլոր եզրերուն եւ, մանաւանդ, այդ բարդութեան պահպանումը: Նկատի ունենալ բազմաթիւ երեւոյթներ միասին, բազմաթիւ հարցեր՝ յարակցուած կը նշանակէ հրատարիլ դիւրին ընթեանելիութեան ապահովութեան:

I.— ԱՆԻՐԱՏԱԹԸ ԵՒ ՄԻՒՍ ԵԶՐԸ

1.0.— «Ներաշխարհի որեւէ ընթերցում կը բախի առաջին գիտարութեան մը գրուած գրքին մէջ. Ինտրա եւ Տ. Չրաքեան անուններուն ներկայութիւնը. մէկը հատորին գլխուն գրուած, միւրը՝ հատորը բացող ծանօթութեամբ տակը սկզբնատառով: Երեւոյթը կրնար մնալ պատահականի ու քաղցրանի սահմաններուն մէջ, եթէ Չրաքեան չըլլար նաեւ Ինտրայի «քրնազատը» «Ներաշխարհ» իր հեղինակէն դիտուած» յօդուածաշարքին ստորագրութիւնը: Երկու ստորագրութիւններ, որոնց ներկայութիւնը գրութիւններու վերջը կը մնայ դեռ չմտածուած, այնքան երեւոյթը կը թուի «քնական»:

Արդ՝ ընկալեալը, եւ ստիկա մանաւանդ Ինտրայի պարագային, քրեանական կողմածը աւելի քան կասկածելի է: Մածկանունի մը գործածու-

Թիւեր ինքնին ուշին ունի տեսողոր, բայց ասոր համակարգուած դործածու-
թիւնն է անտոյրը եւ խնդրական կը դարձնէ աւանդական մենատիրութիւնը
«հեղինակային» խօսքին ու գիրքին:

Ճշգրտե՛ք ու խմբե՛ք բոլոր տուեալները. մինչեւ «Ներաշխարհ» հը-
րատարակումը՝ 1906, Ձրաքեան կը ստորագրէ որոշ Թիւով շերթուածներ ու
հնչեակներ: «Ներաշխարհ»ը աւարտած է 16 Հոկտեմբեր 1900ին: Մ. Կիւր-
ճեանի ուղղուած նամակի մը մէջ Ձրաքեան կը գրէ. «Գիրքս լմնցուցի այ-
սօր: Օ՛հ, մեծ, մեծ ազատուիք, գոր սակայն, վարժութեամբ դեռ չեմ կըր-
նար կոր չափել. գործին գազափարը զիս այնքան նեղած էր, որ կարծես թէ
դեռ լմնցուցած չեմ գայն, մինչդեռ իրապէս, անհակառակելի կերպով լը-
ւրնցաւ, աւ առաւ»: Քիչ մը անդին, խօսելէ հտը Թարգմանութեան գըծ-
ւարութեան մասին, եւ հայերէնին իւրայատկութիւններուն, Ձրաքեան կ'ա-
ւելցնէ. «Քիչ մը ասաց ինտրա բառը գրեցի. գրքին վրայ դրուած ծածկա-
նունն է ատիկա. հաւնեցա՛ր.»(8): «Մածկանունը» կը ծնի այսպէս գրքին
հրատարակուելէն առաջ, անոր վերջին տողէն կարելի է ըսել:

Եարունակէնք սակայն նամակներու մէջ յայտնուող ակնարկութիւն-
ներուն ընթացքը «ծածկանունին» մասին: Մալկարայէն գրուած նամակի մը
մէջ (1.14 Փետրուար 1903 թուականը կրող), Ձրաքեան կը գրէ իբրև յետ
գրութիւն. «Ինտրա անունը քիչ մը չափազանց է, բայց պիտի մնայ իր տե-
ղը... կրնայի վերցնել, բայց Մուշեղ Վրդ.ի յօդուածին մէջ ինտրա բառը
յիշուած է, եւ վերնագիրն ալ մէջ տրուած»(9): 1906ին՝ «Ներաշխարհ»ով,
եւ 1908ին՝ «Նոստալա»ով ինտրա անունը կը գտնէ իւր հրատարակային
պաշտօնականացումը:

Ձրաքեան նոյն տարիներուն կը ստորագրէ «Նկարը»(10), «Տօրսուէն
անցքը»(11), «Դեպի Հելլենսպոնտս»(12), «Ձայնեք Անդրաշխարհէն»(13) եւ
«Գալուցիմ հարէութիւնը»(14) գրութիւններ, որոնք կ'երթան 1906էն 1913:

Մատենագիտական այս ցանկը, որ հետոս է ամբողջական ըլլալէ, կը
բացայայտէ ներայտ բաժանում մը: Հաստիով հրատարակուած երկու գրու-
թիւններ կը կրեն ինտրայի ստորագրութիւնը, մինչ նոյն տարիներուն գըր-
ւած յօդուածներ կը ստանան Ձրաքեանի անունը: Այս իրողութիւնը կը ժխ-
տէ Գ. Խանամիրեանի հետեւեալ հաստատումը. «Պէտէ է նկատի առնել նա-
եւ, որ Ձրաքեան իր հասունութեան տարիներուն ինտրա ստորագրած չէ քը-
նաւ ու ատիկա թերեւս անգիտակցօրէն նշան մըն է իր աւելի պարզ մարզ մը

(8) Ամբողջ հատուածը ես չեմ տար. տեսնել քիչ անդին: Կիրթնանք գրուած Ձրաք-
եանի նամակները կը պահուին Կիրթնանքի արխիւին մէջ (Ձարեանի անուն պետ. քանդա-
րան, Երևան): Անոնց յաւանդատէններու ընթացքում կը պարտիմ Կ. Պատմամանին՝ յըմ-
բագիր՝ ինտրայի Հաստարիթի (Տարալեզ հրատարակչութիւն) սքուն կ'ուզեմ այստեղ շնոր-
հակոյութիւնս յայտնել:

(9) Նամակին մէջ Ձրաքեան կ'ակնարկէ «Արեւելեան Մատուցի» մէջ յայտնած
յօդուածի մը (15 Օգոստոս 1902):

(10) «Ամենուն Տարեգրք», 1907:

(11) «Երբակ», 1908:

(12) Ամենուն Տարեցոյց», 1913:

(13) «Նասան», 1911:

(14) «Վերածնունդ» — Ս. Ռամկ. Ուսանողներու քերթ, Ձրք թիւ: Այս յօդուածին
կ'ակնարկէ Ձրաքեան իր 18/31 Յուլիս 1913 թուակիր նամակին մէջ:

դառնալուսն, աւելի սովորական, աւելի արձակուցակ բնաւորութեան մը տէր ըլլալուն»(15): Երբ Ինտրա կը վերադառնայ «Նոնատուն»ով, «Ներաշխարհէն երկու տարի յետոյ եւ Չրաքեան կը գրէ Ինտրայի զբեմն շքանազատութիւնը «Ներաշխարհ»ն հեղիակէն դիտուած»ով(16), բացայայտ է, որ չափահասութեան, հասունութեան ու անչափահասութեան գացող յղումը անհիմն է՝ եթէ ոչ ծիծաղելի: Ի՞նչ առարկայական տունալի վրայ կը Հիմնըւի հաստատումը, որ Չրաքեանէ ստորագրուած յօդուածի մը մէջէն կը տեսնէ մարդուն արձակուցակութիւնն ու պարզութիւնը, հասունութիւնը, մինչ հաստատումը կը նկատէ ոչ-պարզ մարդու արտադրութիւն: Անգամ մը չափահասութիւն, անգամ մը անչափահասութիւն:

Ո՛չ արտաքին նկատառումներ, ո՛չ ալ գրութիւններէ առնուած տպաւորութիւններ կրնան «ծածկանուն» որակուած երեւոյթը լուսարանել: Արդարեւ, երբ գրութիւններ կը բաժնեն զեղեցիկաշիւակներն ու շքանազատութիւն, վերլուծուածքի պիտակներուն տակ, գեղարուեստական գրականութիւն — Չրաքեանի հատորները — եւ վերլուծական գրականութիւն — Չրաքեանի յօդուածները — բաժանումը կը Հիմնուի տպաւորութեան մը վրայ, որ կը ջնջէ, օրինակ, «Ներաշխարհ»ի բաղմանեռութիւնը բանաստեղծութեան տակ, ու կը մոռնայ «Տօրաւէն անցէ»ի բանաստեղծութիւնը: Ինտրա-Չրաքեան անուններու հարցը կարելի չէ լուծել զգացում — մտածում, արուեստագէտ, արուեստարան-մտածող, եւ այլ երկուութիւններով:

1.1. — Կենսագրական տուեալներուն ու պատմութեան յղում մը — Ինչ որ յատուկ է գրականութեան պատմութեան — Ինտրա-Չրաքեան զոյգը կը լուծէ սովորական ծածկանունային երեւոյթին տակ. Չրաքեան-մտորդ չէ՞ արդեօք այն Հէնքը, որուն պատմական ներկայութիւնը, ասոր համակարգեալները կը կազմեն անժխտելի ու բացարձակ վաւերագիր մը: Չրաքեան ինք արդէն կը թելադրէ նման լուծում երբ կը գրէ. «Քիչ մը առաջ իմտրա բառը գրեցի. գրէիմ վրայ դրուած ծածկանունն է ատրկա. հաւնեցա՞ր՝ կայծակիւ մեծ հնդիկ աստուածիմ անունն է... գոր իմ անուն կը թոյլատրէ կատարելապէս ներդրմանութեամբ՝ կազմել anagramme-ով: Տեսնոյ չէ՞ քեզի սա, ամանկ չէ՞, թէ եւ շատ մարդկային չըլլայ»(17):

Չրաքեանի հաստատումը կը թուի մի անգամ ընդմիտ փակել հարցը: Մարդուն կողմէ գրուած՝ ան կը որոշադրէ Ինտրա-Չրաքեան կապը Էրբեւ պատկանելիութիւն, առնող ծածկանունի եւ անդրատառի երեւոյթը: Հարցին այս «կենսագրական» լուծումը անհեթեթ է խնդրաբեկի. կը մնայ սակայն անոր վայրին ու տարողութեան շրջափակումին անհրաժեշտութիւնը: Իրականին մէջ հաստատումը Չրաքեանի լուծումն է եւ ոչ Ինտրայի: Այլ խօսքով՝ հաստատումը կը կրկնէ արդէն սովորական դարձած երեւոյթը, թէ Ինտրա Չրաքեանն է: Ինչ որչափ առարկայ չէ հոս նոյնութեան ժխտումը, այլ անուններուն գործածութեան արամարանութիւնը: Ինտրա-Չրաքեան երկուութիւնը կ'աշխատի գրողական մակարդակին վրայ եւ այդ մակարդակը կարելի չէ զանցել երկուութեան տարրերուն պարզ նոյնացումովը: Նման մակարդակի հարցադրութիւն կրնայ չհետաքրքրել գրականութեան պատմութիւնը, որովհետեւ, ծանօթ է, գրականութիւնը աւանդաբար գրողանցում մըն է, գրողական գործողութեան ծածկումը իմաստին ու Հեղինակին առջեւ:

(15) «Ձուարթեց», 1929 թիւ 3, էջ 108:
 (16) «Բիւզանդիոն», 1906, Նոյեմբերի թիւեր: Ունի 9 մասեր:
 (17) 18 Հոկտեմբեր 1900:

«Ներաշխարհայէն դուրս ինտրա անգրատաոն է Տիրան-ին, ինչպէս Չրաքեան կը հաստատէ: Անգրատաո մը անունին Միւսն է, անոր տառերուն մէկ այլ բազադրութեամբ ստացուած արտադրութիւնը: Անիկա զուտ լեզուական երեւոյթ է եւ չունի ոչ մէկ խորութիւն ու լիութիւն: Անգրատաոը կը բխի անունէն, տառէն եւ «շինուած» է, հնարուած. անգրատաոը շատ անգամ անունին տառերէն կազմուած պատահական, բայց կարելի ա՛յն անունն է, անունէն անդին կեցող, անունը զանցող. բայց կը հետեւի լեզուի հնչիւնաբանական օրէնքներուն: Անգրատաոային յարաբերութիւնը կ'ենթադրէ Տիրանին մասնաւորեալ ու ընկերային անունը, ինչպէս նաեւ երկուութեան միութիւնը եւ տարբերութիւնը ստալիս մէջ եւ անդրին:

Ինտրա, գրախաղով ստացուած անուն, Տիրան-ի տառերուն կարելի բազադրութեանց որոշ բնորոշութիւնն է: Ի վերջոյ ինչո՞ւ Նիտրա կամ Անտիբ կարելիութիւնները մէկզի են նետուած: Ճի՛շդ անոր համար, որ անգրատաոը կը հետեւի յարացոյցի մը (paradigme) եւ ասոր կ'ակնարկէ Չրաքեան արդէն իսկ մէջբերուած հատուածի մը մէջ. «Ինտրա անունը քիչ մը չափազանց է, բայց սլիտի մնայ իր տեղը. (Հնդիկ վասուճերուն տառցիճն է, Արեւելիին կը գերազանէ, եւ աստուածն է լոյսին ու եքքերին. Հնդիկ Ձեսս մը գրեթէ, կամ բոլորովին, — ինչպէս արդէն մնացուցած են անոր հետ...» (18): Անգրատաոին մէջ կը յայտնուի աստուած մը, կարծէք մարդկային անունը ըլլար աստուածայինին տառը: Անգրատաոը այսպէս կը զանցէ մարդկային շարքը. ան-մարդկայինն է՝ որովհետեւ չափազանց:

(Շար. 1)

Գ. ՊԼԻՏԵԱՆ

(18) 1/14 Փետրուար 1908:

Ս. Կ Ի Ր Ա Վ Ո Ս Ե Ա Ն

Լիբանանցի յառաջապահ բանաստեղծներ

ԵՈՒՍԷՖ ԷԼ ԽԱԼ

Նորաբիւնը գրականութեան մէջ վարդապետութիւն մը չէ, որ կ'արգիլէ տարբեր ըմբռումներ, այլ ստեղծագործական շարժում մը է, որ կը ետեւի կեանքին՝ ամեր առաջնայն փոփոխութեան զուգընթաց յառաջացումով:

ԵՈՒՍԷՖ ԷԼ ԽԱԼ

I

Լիբանանեան ու արաբական արդի բանաստեղծութեան ամէնէն շատ յարգուած ու ամէնէն շատ քարկոծուած, բամբասուած, ուրացուած, բայց բոլորին յարգանքն ու սէրը վայելող բանաստեղծն է Եուսէֆ Էլ Խալ: Ըրգութեան ներանձնական գրականութեան հարազատ ժառանգորդը:

Եուսէֆ Էլ Խալ լիբանանեան անմիջական բանաստեղծութիւնը ամփոփող առճարին իրականացման համար ամէնէն սուղ գինը վճարած սիրահար վարպետն է, որ իր ժարդկային ու մտաւորական քաջողականութեամբ իր շուրջ հաւաքեց խումբ մը երիտասարդներ՝ պայթեցնելու համար արաբական արդի բանաստեղծութեան յեղափոխութիւնը նկատուող «Շը'ըր» հանդէսը:

Ոմանք գինք կը կոչեն «Շը'ըր» հանդէսին ոգեղէն հայրը:

Ոմանք գինք կը կոչեն արաբ կրթա Փառնաթը:

Իսկ իր հանդէսին մէջ երեւցած ու դիմադիմ կազմած բանաստեղծներուն համար, և այդ սերունդի ամէնէն ինքնուրոյն բանաստեղծ-մտաւորական Ատոնիսի անուանակոչութեամբ՝ «Հայրիկ», որ կրցաւ հովանաւորել ադիմպոսի Հուրոփ սիրահար խենթերը, զուրդուրաց անոնց ստեղծագործութեան վրայ՝ փորձառու մշակի մը պէս, մինչև որ փթթեցան ծիւիւրը և ծաղ-

կեցան ազատութեան ու արկածախնդրութեան անդամսան նկատուող «Եւրո» Հանդէսի էջերուն:

II

Եթէ ուզենք քանի մը նախադասութեամբ բանածելել Եուսէֆ էլ Խալի գրականութիւնը, այդ գրականութիւնը բնորոշող ներկները, կարելի է վճարար յայտարարել, թէ ճանաչման համար դէպի շոր տափաստանները արշաւող բանակահուփիւն-զետն է անիկա:

Ամբողջական ու ամենակարող էակը սերտելու, ճանչնալու գրական փորձառութիւն մըն է այս բանաստեղծութիւնը, որ իր սերտողութեան ընթացքին քաղած նոր ու նորաիշ տարրերով կը վերադառնայ մարդուն՝ կատարելագործելու համար անոր մէջ խախտած, խանգարուած բանական ու ոգեկան ամբողջութիւնը: Վասնզի Եուսէֆ էլ Խալ կը հաւատայ, — ու համոզի է իր հաւատքը — , թէ տկարութիւններու ընդունակ մարդ արարածը նաև զօտեպնդուած է բանականութեամբ, կամքի, հաւատքի, յոյսի ու սիրոյ արարչագործ օղբիւրներով:

Երկնային կարգադրութեամբ զինք միւս արարածներէն զատորոշող, տկարութիւններէն փրկող, հասունցեող վերոյիշեալ օղբիւրները ա՛յն հրամայականներն են, որոնք բանաստեղծը կը վերածեն տեսնողի, որուն շրթներէն ժայթքող բառերը կ'ըլլան իմացական ճշմարտածայն շատրուաններ:

Աւելցնենք անմիջապէս, որ հակառակ իր բանաստեղծութեան ծիսական նրանդներուն, միամիտ քրիստոնեան չէ Եուսէֆ էլ Խալ, ընդհակառակըն, մարդն է անոր բանաստեղծութեան բոլոր աշխոյժումներուն զուգանակն ու պարունակը, որմէ կը սկսի ճամբորդութիւնը, կ'անցնի քաղաքակրթութեան մութ ու մածուցիկ արտերէն, կանգ կ'առնէ քաղաքակրթութեան լուսարալիս ակունքներուն առջև, կը յաղեցնէ իր միտքն ու հոգին տակնուվրայ ընող պատկեր, կը կազդուրուի՝ շարունակելու համար իր ուղին մինչև այն լուսուոր կէտը, ուր տեղի կ'ունենայ հանդիպումը բանաստեղծին եւ արձատնորուն, կը սկսի նախատրամը, կը բիւրեղանան լոյսերը, կը բազմապատկուին ու կ'երկնուի ազատութեան կլիման:

Եուսէֆ էլ Խալի հաւատքը, սէրը, եւ դեռ՝ նոյնիսկ տրամաբանութիւնը ազատութիւնն է, ամբողջական ազատութեան հասնելու անդամ տւեկոծ մաքին ազատ հրդեհ՝ սրբազան ըմբոստութիւնը:

Այսպէս՝

«Ազատութիւնը» խորագրեալ իր անդրանիկ հատորով ան մուտք դործեց լիբանանեան ու արաբական բանաստեղծութեան դարպասէն, բերելով իրեն հետ դասական յղացքներու մէջ ճահճանայու դատապարտուած բանաստեղծութիւնը փրկող հատարը՝ ազատութիւնը...»

Լիբանանեան անմիջական բանաստեղծութեան զոհն ու զոհաբերը Խալ Եուսէֆ էլ Խալ, որ թօթափեց արաբական բանաստեղծութեան ուսերուն ծանրացած ոսկեփոշին, զայն մերկացուց դեղազէտ սերունդներու սորվոյթի ժանակներէն, որով՝ անիկա, բանաստեղծութիւնը զեղեցկացաւ ազատութեամբ, վերազտու իր հարազատ դիմազիծը, հարստացաւ նոր շեշտերով, ծիսածաններով ու մշուշներով:

Այն արուեստագէտն է Եուսէֆ էլ Խալ, որ յաղթահարեց մարդկային տկարութիւնները եւ բանաստեղծութեան ներկան շրջապատող պարիսպները քանդելէ ետք, բանաստեղծութիւնը առաջնորդեց ապագայի բացերն ի վեր:

III

Պարենալ ընկալելու համար Եուսէֆ էլ Խալի բանաստեղծութիւնը հարկ է մտերմանալ անոր ոճին, ձեռք ձգել այդ ոճին նրբերանգները, որովհետեւ իր պատկերները դժուարամատչելի անջրպետներ են: Անոնք մեզի չեն ներկայանար դասական պատկերներու տեսանելի առարկայականութեամբ ու չունին տեսողական դիտարանքով ընկալուող նկարագրութիւն-պատկերի յղացքը: Ընդհակառակն, պատկերը Եուսէֆ էլ Խալի մօտ կը լուսարանէ իմաստը, խորախորհուրդ միքը, կամ՝ բանաստեղծին բացատրութեամբ՝ «գերազանց մշակարարութիւնը»: Մտքի յայտնագործ կրակին մակընթացութիւններէն ու տեղատուութիւններէն բարձրացող գոյութեան մը բնագանցական Հոգեպատկերն է իրը, տեսակ մը ներքին վկայադիր, որ իր դրականութեան առջին քայլերէն մինչեւ վերջին ստեղծագործութիւններու ընթացքին այլ բան չկուի, եթէ ոչ՝ ազտութիւնը:

Այս իսկ նպատակով՝ Եուսէֆ էլ Խալի դրականութիւնը ներհայեաց պատարագ մըն է, ուր պատկերը ծնունդն է բանականութեան ու տեսիլքներու հետաւորութիւններու հանդիպման, զոր յաճախ երազ կը կոչենք: Նոյնիսկ տեսանելի ու շոշափելի աշխարհը վերլուծող իր արտահայեաց վայրկեաններուն ներհայեաց է այս բանաստեղծութիւնը, որովհետեւ բանաստեղծին համար աշխարհն ու բնութիւնը սերտելու աշխատանքը առիթ մըն է հետախուզելու իր էութիւնը:

Ամէն մէկ շեղի, իրի, քարի, թէ հողի մէջ տարադնուած մարդկային մասնիկներու բանահաւաք հետախոյզն է քերթողը, որուն բանաստեղծութեան յաղողագոյն նմոյշներէն կարելի է սեպել «Թափուր ետքերը», «Վերջին հասկերը», «Վերջին ընթրիքը», «Ճամնապարհը», «Ճամբորդութիւնը», «Երկար քերթուածը», «Ազօր»՝ մեծանկի մը մէջ՝ խորագրեալ կտորները:

«Ազօր»՝ մեծանկի մը մէջ՝ քերթուածը նմոյշ մըն է լիբանանեան գրականութեան դասական կաղապարներէն ձեռքազատուած նորարարներուն աճեցնելու դասական բանաստեղծին քնարերգակ քերթուածներէն, որոնց մէջ առաւել եւս կը յատկանայ հեթանոս-քրիստոնէայ հողին: Հոս արձակ բանաստեղծութիւնն ու ազատ բանաստեղծութիւնը կ'ընդելուզուին իրարու մէջ: Եարականներու, սաղմոսներու ու հեթանոսական պատարագներու միջոցառն է առկա, որուն շնորհիւ քերթողը կը դառնայ հեթանոս-քրիստոնէայ ըմբռնաբար, իր իսկ բանականութեամբ բանականութեան դէմ ծառայող արամաբանող ասպետը, որովհետեւ Եուսէֆ էլ Խալի գիտակից է, թէ չոր բանականութիւնը այն քանդիլ ուժն է, որ երկնուան հաւատացեալ զինուորները հակադրեց ճշմարտութեան, մարդկութեան, մարդուն:

Արդարեւ, Եուսէֆ էլ Խալի հանդարտ տրամաբանութեամբ, մարդը լոյսէն մոլորեցնող գործօնը տրամաբանութիւնն է եւ այդ տրամաբանութեան դաւաճը, այսինքն՝ դիտական տուեալներով կերտուած արդի քաղաքակրթութիւնը, Արեւմուտքի քրիստոնէութեան պահպանողական քաղաքակրթութիւնը, արժատներուն ըլիջները մահուան դատապարտող սառն ու կապարտող քաղաքներուն ծանր հեւքը, հաշուիչ մեքենաներուն ու զիշատիչ զլաններուն աղմկահանգձ դաղութարարութիւնը, որ մարդը օրըստօրէ կը վերածէ ճարտարագիտական քաղաքակրթութեան մէկ ստուկին, մէկ զլանին՝ հետացնելով գրայն լոյսին անհրեւոյթ աղբիւրներէն, ըստ որում՝ մարդը մտցուլ լոյսը, մտցուլ լոյսին բարեկէտ կենսարարութիւնը եւ դարձաւ միահասակ մարդոց բազմութիւն, քառոս:

Բազմութեան մէջ չեմ նշմարեր ոչ մէկ այր: Լինիմ վրայ կարապմ է, որ կը թախի եւ չկայ ոչ մէկ արծիւ հարիզոններում: Զուրերն են համզաթ եւ ափերը մօտ են քիթէն աւելի: Ծանր է օդը: Ծանր է լոյսը: Էջը կը խօսի առանց հրաշքի: Կայրը կը տեսնէ առանց հրաշքի: Մեռեալը մոյմիսկ յարու- թիւն կ'առնէ: առանց հրաշքի: Հրաշքը թիւ է մեքենայիմ մէջ եւ երկիցէը սը- զիտութեանց մէջ մնաց:

Ես գիշերն եմ, եւ գոգիւրը կը սպասնմ ինձի:

Բանական վարկածներու շարք սպաննուած մէջ կեանքը բանտարկող մո- լեղնութեան դէմ բարոսացում մըն է խաչան գրականութիւնը, մարդուն մէջ անասնամարտիկ մարդը տեսնելու կարօտ, կայն, ժայթք, որոնց հա- տու հարուածներուն տակ պիտի պարտուի գիշեր-մարդը, վերջ պիտի տըր- ւի զմինչեւ ե՞րբ պիտի մեռնիմ-չմեռնիմ, մինչեւ ե՞րբ պիտի մակընթացու- թիւնն եւ հիւր ընդունիմ եւ յետոյ, մտիմ տեղատուութեան ասիմ, արտա- լեմ չարցականներուն, պիտի սպաննուի գիշեր-մարդը, որ իր իսկ խոստո- վանութեամբ՝ իր մէկ մասնիկն է ու պիտի ծնի լոյս-մարդը, անսահման, մշտնորոգ, ազատ ու բերրի, ուստի՝

Կ'ուզեմ մեռնիլ — ցանցէ՛ք զիս, ո՛վ հովեր:

Այսինքն՝ մեռնիլ սերմն ինչպէս՝ Ժշէլու համար նոր գոյն ու նոր բերք, նոր բոյր ու նոր երգ, որովհետեւ՝

Ապառազ եմ եւ՝ սարսափի՞լ որմէ, անմահ եմ եւ, ինչպէ՞ս կ'ուզես, որ ուրիշիմ հետեւիմ:

Ա՛հ, ով պիտի սպաննէ գիւ որ ապրիմ:

Ճակատն իմ ձիւս քամիլ մը բռունցքն է: Սմբակներն իր երազիմ մէջ գետեր են: Մարմինն իր լոյս է արուարձանին մէջ քաղաքի:

Այս իսկ պատճառով՝ Երեսէ՛ք էլ թալ կը խօսի Աստուծոյ հետ ոչ թէ աղաչական ոճով մը, այլ բանականութեան ցաւազին տարողութեամբ: Հոս, բանաստեղծը բանականութեան ուժով կը փորձէ ազատագրել մարդը բանա- կանութեան լուծէն: Ողբերգական ու դիւցազներգական ուժգին ոճով մը տեղի ունեցող բանավէճ մըն է իրը՝ բացում անծանօթ միւսին դէմ, եւ որ, սա- կայն, շունի դասականներուն եղբերգակ յուզականութիւնը: Ինք աղաչող մը ըլլալէ աւելի՝ պայքարող մարտիկն է, Մարդ-Յիսուսին զաշնակիցն ու արեւակիցը, որուն մեծագոյն տաղնայն է դուրս բերել մարդը բանականու- թեան գոյացուցած կայունացման ահաւոր կացութենէն, ու շունչ տալ մար- դուն մէջ մարած ինքնապատահութիւնը ջերմացնող, սլեկածող բնազանցա- կան կայծերուն:

IV

Թամուզիան հողերանութիւնը կամաց-կամաց ստացաւ լայն-տարա- ծում ու ճնշըրքի էջերուն իրենց փորձառական բանաստեղծութիւնները ըս- տորագրող թէ՛ լիբանանցի եւ թէ՛ իրաքի երիտասարդ բանաստեղծները գի- մեցին Թամուզիան արնամկրտման խորհուրդին:

Արդարեւ, Թամուզը դարձաւ դարու տառապող մարդը՝ գրեւորող խտացեալ բովանդակութիւն, որ մարդը փրկեց իր կրաւորականութենէն ու ատուապանքներէն, այլափոխեց զպատմութիւնը եւ Թամուզի արեան ոտ- դումով ի յայտ եկաւ զպատմութիւնը հողին զազմի քնակարան է՝ հանգամանքը՝ ա՛յն հանգամանքը, որուն հասնելու համար հարկ է դռնարեւել արիւն, ապ- րելու համար պատանքին լիցքաւորումը, ցարհաններուն ու որթատունկե-

րուն վերադարձնումը, ի վերջոյ աշխարհը միայն դերեզմանատուն չէ, «ծնունդ ու ցորեմաբաղ է» նաեւ:

Կարելի է «Թափուր հորերը» հասորի էջերուն երկարած քերթուածները նկատել ամբողջական մարմնի մը անզամենիքը, որովհետեւ զանազան բանաստեղծութիւններու անջատ ամբողջութեան առնթեր ներկայ է զարգացող խորքը, մայր երակը, ա՛յն ցցուն կարմիր երակը, որ Վղային ու մթնօլորտային դրութիւնն է ամբողջական աշխարհին, ուր թափուր ու լքեալ հորեր կան՝ կեանքը, մարդը, աշխարհն ու հողը եւ որոնք դուրս կու գան իրենց սառն լուսութենէն՝ շնորհիւ ինքնազոհ ընծայման գիտակից հերոսական ճիգին, որոնց հեղինակները կը կոչուին՝ Քամմուզ ու Ատոնիս, Մահար ու Փիւնիկ, Ալպաթրոս ու Սիդիֆ, գետ ու անձրիւ, Յիսուս ու բանաստեղծ:

Հողը եւ գետը նոյնինքն Քամմուզն են, Քամմուզը ցուպպատկերն է Յիսուսին, Յիսուսը մարդկային ընկերութեան խախտա ու մութ յղացքը քննադատող, այլափոխել փորձող բժրոստ մարդն է, իսկ մարդը՝ մարդկային սկարութիւնները պարտութեան մասնած բանաստեղծը, որ Յիսուսի առաջնութեան նման ինք եւս կը ճզնի յեղափոխել ընկերութիւնը, ոտոզել ազատութեան ու վատութեան ժածուցիկ ու մութ արտերը՝ կենսատու գետին նման՝ յանուն բերրիութեան, յանուն խղճմաննրի վերաբոցարձակման, յանուն ճշմարտութեան լուծ աշտանակներու բոցերուն վերայայանադրման: Այս հոգեբանութիւնը մարմնաւորող իրաւ ներկայացուցիչներէն մէկն է քերթողին դրացին՝ Աբրահամը, որուն մասին լուս համակրանքով կ'երգէ:

Իմ դրացին սիրելի՛ Աբրահամը ես ճանցայ վարուց
Ճանցայ ես զինք իրբիւ զրիար մը յարդում.
Եւ մարդիկ ամէն
Կ'անցնին առանց ըմպելու, եւ ոչ, եւ ոչ իսկ
Իր մէջ քար մը կ'արձակեն:

«Թափուր հորերը» բանաստեղծութեան առկերուն մէջ երեւցող սիրելի դրացին օտարական մը չէ: Իր գերազոյն հարստութիւնը, իր ջուրերը, դուք հասկցէք հոգեզաւակը զոհելու, մարդոց բաշխելու այս հեղութիւնը շեշտուած է մանաւանդ իրաւ մարդոց մօտ, որոնք կ'այրին ստեղծագործութեան հուրով: Այլ խօսքով՝ այդ զոհարբութեան ընդունակ մարդը ուրիշ մէկը չէ, եթէ ոչ նոյնինքն բանաստեղծը: Եռաձօք էլ ճալ անսակարկ արամադրութեամբ մը մարդկութեան կը հրամցնէ իր ջուրերը՝ բանաստեղծութիւնները, յորդահոս երգերը, որոնք կը փորձեն մաքրագործել ու յաղեցնել այլոց պապական բանականութիւնը, հոգին, հաւատքն ու կեանքը՝ յանուն պայծառութեան, յանուն լոյսին եւ ճշմարտ խորհուրդներու վերընձեղման:

Այս իսկ պատճառով՝ բժրոստութիւն է խաչեան քերթողութիւնը, որ կը ձգտի պայքարել քարացած, մշուշոտ ու խանգարիչ տարրերուն դէմ՝ փըրկելու համար մարդը, մաքրելու զայն խառնածին այն նիւթերէն, որոնք կը սպառնան իր ներքին մեկտաղին, այսինքն՝ էութեան այլանդակման:

Մարդուն մէջ գերմարդկային կարողութիւններու խտացման, զօրացման ու յաղթանակին ականատես ըլլալու փափաքը կը մղէ բանաստեղծին, որ ան յանձն առնէ ամէն զոհողութիւն, որպէսզի մարդիկ չըլլան ճմուռն ամբողջները, որպէսզի սիրելի դրացիները շատիպուն զանոսութեամբ երգել:

Կ'անցնին չըմպած այն ջուրէն, եւ ոչ, եւ ոչ իսկ
Իր մէջ քար մը կ'արձակեն:

Այս է թեման «Թափուր հորերը» հատորին: Հորը, որ բանաստեղծն է՝ կը ստանայ աւելի խոր պարունակ, երբ անձէն անջատուելով կը Հանի ոգեղէն արժէքներու խորագոյն իմաստին: Ու քերթողը կը դառնայ այդ արժէքներուն վերարժեւորման սիրոյն Վախում քննադատները անտեսած մարտիկ, Արբանձ, որ կը կրէ իր տառապանքներուն խաչը, և աշխարհի կողմէ անտեսուած իմացական ու ոգեկան շրջոյններու փառաբանանքի երջանկութեան խնճոյքներու ընթացքին՝ շրճորները կ'իմաստաւորուին զի սկզբանէ էր Բաննի, գերազոյն ճշմարտութեանց «անհանդարտ շագարակումներով, որոնցմով վնասած ըմբոս-բանաստեղծը, սիրելի Արբանձը կը նուաճէ մահը՝ երկնային առաքեալ մը ինչպէս, կ'ըլլայ գլխադիր մարդը, կ'ըլլայ ու կը գոյանայ Հետեւեալ տեսութիւնը:

ԱՐԲԱՆՁ — ՅԻՄՈՒՍ — ԱՁԱՏՈՒԹԻՒՆ — ՅԵՂԱՓՈՒՈՒԹԻՒՆ

Այսպէս՝

Եռուէֆ էլ Խալ կը թափանցէ Քրիստոսի արքայութենէն ներս, որ մարդ է նաև, ընկրկող, «Տէր, անց՛ գրաժակս գոյս յինչն» պոթկացող երկրացի, որ կ'ըմբոստանայ ի Հաչի իր ներքին ազատութեան: Մարդ-Յիսուսը թէ՛ եռուէֆ էլ Խալի սկիզբն է եւ թէ՛ աւարտը, ե՛ւ ճշմարտութիւն է, ե՛ւ ճամբորդութիւնը իր վախճանին հասցնող կայարանը, արժատն ու փրկութիւնն է, հողն ու անջրպետը, մշտական կերպով այնկոծող լուսածովը: Մեծազոյն յեղափոխութիւնը:

Եռուէֆ էլ Խալ արեւելեան հասկացողութեամբ միտախօս քրիստոնեայ մը չէ, ոչ ալ արեւմտեան թովմասական մը, կամ ռաժմալքի՛մ արկածախնդիր փիւնիկեցին: Ընդհակառակն, բանական է իր զգայարանը, որուն զբաղումն նպատակն է ընդհուլուելի Քրիստոսի մէջ, որ մեծագոյն բնութիւնն է, երջանկութիւնն ու սէրը, յաւերժութեան արժատն ու սերմազետը: Արժատն է անիկա, իր մարդկային քաղաքակրթութեան արժատները կենսաւորող մայր արժատը, իսկ երկրային տարրերն ու մարդկային քաղաքակրթութիւններու անջրպետն քողուած լուսարաչի արբանեակները Հերոսներն են, իր մէջ յատկանիշը մարմնաւորող սեմպոյներն են, ինչպէս՝ մահը, զետը, հողը, անձրևը, ջրհեղեղը, ծովը, փիւնիկը, Թամուզը, Ատոնիսը ու նոյնիսկ կինը մեզ Աստուծոյ առջնորդող, մարդկային մեր տկար շիղկը ամբաստնող զպանակներն ու ճանապարհներ, ուր, իր պատկերաւոր քաջատրութեամբ՝ քաւի՛ն բան կը սկսի, ելլը որ կ'աւարտի:

V

1944ին, երբ լոյս տեսաւ երիտասարդ բանաստեղծին «Ազատութիւնը» քերթողագիրը, լիբանանեան ու արաբական շրջանակները կանգ առին դժուարամտալի յայդ գործին առջեւ, ուր արեւմտեան առարկայապաշտութեան ու արեւելեան ուղեղնութեան գոյներու Հաչտ երկախօսութեամբ կը ձեւաւորուէր գրական նոր արշալոյս մը արաբական գրականութեան մէջ:

Տպաւորապաշտ սերունդի նորարարական շափաւոր քաղաքականութեան աչակերտող խոհական ու քնարական բանաստեղծութիւններ են ասոնք. Լուին, րարին, իրաւին, յաւիտենականին, լոյսին ու Հայրենիքին իմացական սիրերգութիւնն է «Ազատութիւնը», ուր բաժանման ու դարձի հարցադրումներուն առնթեր՝ քերթուած առ քերթուած կը տազնապի բանաստեղծը, ճշդիւս Համար իր դիմադիժը, էութիւնը, մարդկային ճակատագիրն ու գոյութեան իմաստը: Այդ քերթուածները բանաստեղծին մէջ կ'ամբարպնդեն

այն համոզումը, թէ ինք ներկայ է հողին մէջ, հայրենի վտակները բխած են իր նախնիքներուն խորհուրդէն, այսինքն՝ նաև իր էութենէն:

ԵռուէՖ էլ Խալի համար Լիբրանոնը չստուանծներու առաջատի գիւղերն է, քաղաքակրթութիւններու արգանդը եւ մշակոյթներու զարմեբը կենսաւորող արիւնը: Անցեալ է ու ներկայ, լոյս է ու սպազայ, հաւատք ու սէր, մթնոլորտ ու խառնուածք:

Իմա է երկիրն այս, առագաստ էր ան
Ու պիտի մնայ, որովհետեւ որեւէ Յշմարտութիւն չի մտնիր,
Այլ կ'արձակէ լոյսը հոն՝ ուր ար լոյսը կը ծաղկի
Շոայլօրէն, եւ անապատը կը ծագի:

Վերի տողերուն մէջ կը խտանայ ամբողջ անցեալ մը: Անոնք մեզ կը տանին ետ, փրկելիկան հողերանութեան, ուր առագաստը ճամբորդութիւն է, ծովերը նուաճելու կամք, մարդը ճանչնալու եւ մտքի ճշմարիտ բոցերուն հասնելու տենջ, որովհետեւ՝

Բանականութիւնն է տիրակամը լոկ, իսկ ըզմտմանը
Սերմերը ամէն՝ բարիքով յղի:

Արդարեւ, բանաստեղծին անդրանիկ հատորը փակող Երկարաշունչ քերթուածը փառաբանանքն է մտքին, որ ազատութիւնն է, փառաբանանքը մարդ արարածը շնչաւոր միւս էակներէն անջատող ուժին, փառաբանանքը անոնց, որոնք քաղաքակրթութիւններ կերտեցին եւ իմացական լուսաբաշխ մեհենաներ, որոնց ի տես բանաստեղծը կ'երդէ:

Ո՛վ Տէր, ազատ եմ. ազատութիւնն իմ թռիչքն է մտքին
Եւ մշմարտութեան զագաթնակէտը լոկ . թիրախն է իմ:

V I

Ազատութեան պայակով տուայտող ԵռուէՖ էլ Խալ, 1954ին, Նիւ Եորքի մէջ լոյս կ'ընծայէր «Հերովդիս» քնարախաղը, որուն յառաջաբանին մէջ կը կատարէր սա յայտարարութիւնը:

«Կլոնայ ըլլալ, որ «Հերովդիս»ն բանաստեղծական հին ձեւով արտադրուած գրական վերջին ստեղծագործութիւնս համախառնայ: Անկարելի է այլեւս շարունակել կիրարկումը բանաստեղծական մայիսին ձեւերուն՝ ամբողջական ու ազատ կերպով արտայայտելու համար հագուցման ծոցերը: Ըսել չեմ ուզեր յանգեցնել ու հաստատելը. այլ՝ մայիսին լիզուցնել:

Հին հոսակարանէն քաղուած պատմական այս թեմային ընտրութիւնը նոր փորձաքար մը կը դառնայ ԵռուէՖ էլ Խալի համար: Միջազգային դրականութեան երկու մեծ դէմքերուն՝ Միքէֆան Մալարմէի եւ Օտքար Ուայլտի, ինչպէս նաև խորհրդագաշտ զպրոցի այս կամ այն բանաստեղծին կողմէ սպասած Հերովդիսն հոս կը ստանայ նոր բովանդակութիւն՝ շնորհիւ ինքնուրոյն աշխարհաընկալման:

«Հերովդիս» քնարախաղի էջերուն, բանաստեղծը կը պայքարի ժամանակի հասկացողութեան զէմ, կ'արիւնի, կ'արիւնէ ու ջուրմի մը թաւ ճայնով կ'երգէ կիներ, որ «ծովն է հեշտամբներուն, արգանդը անկարելի կարելիութիւններուն եւ անվախճան ժամանակին»:

«Ազատութիւնը» եւ «Հերովդիս» հատորներով գրական ու լիեկուսութեան փնտռողը ապրող ԵռուէՖ էլ Խալ 1958ին կ'արձանագրէ նոր ժրջանի մը՝ «Թափուր հորերը»:

Փորձառութիւններով հասունցած բանաստեղծն է ան այլեւս:

Եզակի աշխարհի մը յատուկ ձայնը :

Միայն Եռուէֆ էլ Խալը :

Կեանքի լոյսն ու մութը իր բազմազան գոյներով ու սարքերակներով ընդդրկող աշխարհն է «Թափուր հարկերը» :

Թամուզ կ'աշարհեկուի, բայց կը ծնի վերստին :

Յիսուս տառապանք է ու երջանկութիւն միաժամանակ :

Մահը՝ կեանքի Հանգրուաններէն մէկը միայն :

Վերանորոգումը կը կատարուի գոհրնծայման դժով, եւ որքան ալ անկման ահաւոր պահեր ապրի մարդը, որքան ալ ճշայ «Տէր, անցն' դրամ- ժակս դայս յինէն» պիտի յաղթանակէ ի վերջոյ լիանալով Անձամօթիմ անա- ւարտ ազատութեամբ, որովհետեւ վախճանը պիտի դառնայ նոր սկիզբ մը Բայց ի՞նչ է վախճանը : Արդեօք զո՞յ է կայուն աւարտը :

«Ո՛չ», կ'ըսէ քերթողը : Կեանքին ու անձանօթին Հաշույն յաղթանակ նկատուող վախճանը սկիզբ մըն է դարձեալ, շարունակութեան մղիչ ուժը, որովհետեւ մարդը միշտ կարօտ է մտքի փաստարկութեան, իր մէջ ճենճե- րող նոր պայակները յագեցնելու աենդին, յաւելում մը արձանագրող յաղ- թանակներուն :

Ահա թէ ինչու Եռուէֆ էլ Խալի մօտ խորհրդանշանները մշտանորոգ են ու կենսափայտ :

Նոյնն է պարագան նաեւ «Բանաստեղծութիւններ քառասուն տարե- կանիմ» հատորին : Նախկին Հատորին էութիւնը լուսարձակող խորհրդանշա- յաններուն — հող, երկիր, ծով, կին, գետ, անձրեւ, արմատ, Թամուզ, Ատոնիս, Փիւնիկ, Յիսուս, Սիդիֆ, եւ այլն — ներկայութիւնը կրկնութիւն մը չէ վերջինին մէջ, որովհետեւ անոնք կը զարդանան, կ'ապրին ու կ'անց- նին նոր վիճակներէ, ունին ինքնաձգտաճութիւն ու կամք ներշնչող աւելի Հաստատ կենցառք, ի յառաջագունէ կ'ապրին իրենց գերը, կը կլանեն գի- րենք ստեղծող բանաստեղծը՝ ազատութեան եւ ըմբօսութեան աւելի բարձր մակարդակներու վրայ, իսկ դեղադիտական անկիւնէն դիտած՝ Հոն կը կի- րարկուին, աւելի միշտ պիտի ըլլար ըսել՝ կը գոյաւորուին բանաստեղծա- կան առաւել ազատ կատարներ, երեւան կու գան անակնկալ ու ջղածիք նա- խաղասութիւններ, պատկերներ, նո՛ր Աիթմ եւ, մա՛նաւանդ, Ըն՛ր լեզու, որոնք Եռուէֆ էլ Խալի ժլատ ու զուսպ ոճը կը Հարստացնեն սաղմոսեան բոյրերով, Թափանցիկութեամբ, լոյսով, կայտառութեամբ :

Արդարեւ, «Թափուր հարկեր» եղաւ Եռուէֆ էլ Խալի գրականութեան անկիւնադարձը, անակնկալ ոստում մը, ուր անօրինակ պայծառութեամբ Հազարդակեցեալ իր օղջ էութիւնն ու քաղաքակրթութիւններու մնայուն լուսարձակները աշխուժացնող հայելի քրիստոնէութեան Հետ : Անրտեց այս անհուն անջրպետը քերթուած առ քերթուած, կայութիւն առ կացութիւն, եղա՛ւ, որուն յաջողեց իմացահոգեկան էլեւէջներուն Հետ զուգընթաց բարձրացող, ամէն ազգեցութենէ ձերբազատուած ճգրանեան եզակի ձայնը :

1960ին լոյս տեսած «Բանաստեղծութիւններ քառասուն տարեկանիմ» հատորին մէջ աւելի առատ է լոյսը : Ստուերները, այսինքն՝ իմացական ու ողեկան կորուսեալ լուսարբանակներուն ցաւաքին ու պղտոր յաճախանք- ները աւելի տուած են լոյսի Թափանցիկ երանգներուն առջեւ : «Թափուր հար- կեր» քերթողագիրքին մէջ յայտնուած ու բացուող էջերուն առջեւ իր նը- ւածուած Հեռուորութիւնները կրած են դաւիթ զարգացում : Զարգացում է աւելի ստուած-յաւելումն է «Բանաստեղծութիւններ քառասուն տարեկանիմ» դիրքը՝ խորքի ու կատայի գոյգ կարուածներէն ներս :

Տառապանքն ու մղձաւանջը սարսափազգու Հոգեվիճակներ չեն, այլ

լոյսին առաջնորդող իրական կամուրջներ: Այս կացութեան դիտակէց բա-
նաստեղծն է այլևս ԵռանջՖ Ել Խալ, երբ կը դրէ:

Սրտերը մեր նման են ապակիին վրայ փայլող էակներու,
Որո՞նք միայն ճանապարհը պիտի ստանան:

Ապակիի բեկորներուն վրայ քայլող այս արկածախնդիրներուն վերա-
պահուած է արիւնտտ ճանապարհը, ուր իւրաքանչիւր քայլափոխի կարելի է
Հանդիպիլ մահարեր թակարդներու: Սակայն, մահը անյաղթահարելի ու
սարսափազդու Հանգամանքներով չի ներկայանար Հոս, ընդհակառակն, ա-
նիկա կենսատու տարրերով կը Հարստացնէ բանաստեղծը, կ'ըլլայ դրական
երևույթ, որուն մահացմամբ կը ծնի լոյսը, ինչպէս ցորեանի սերմին փնա-
ցումէն մարմին կ'առնէ յաղթական նո՛ր ծիւր:

Վերջապէս կեանքին մէկ գոյնն է մահը, ամէնօրեայ Հողեկան տուայ-
տումներն ու զլինն-չլինն չարացողութիւն մութ վայրկեանները մէկ օղակն
են կեանքին, որոնց գոյութեան դիմաց աւելի թափ կը ստանայ բանաստեղծին
վճռակամութիւնը, զանոնք յաղթահարելու կամքը կը դառնայ ապրելու գե-
ղեցիկ ոճ մը, Հասնելու Համար արժանանալու, իր իսկական էութիւնը Հան-
դիսացող մայր արժատին, ա՛յն կէտին, ուր մարդը կ'ընդելուզուի Մարդ-
Յիշուածի աներևույթ էութեան մէջ, ձերբազատուելու Համար այն Հանգա-
մանքէն, ըստ որում՝

Ա՛հ, քարեկամ, օտարական մտրմին ե՞նք մե՞նք՝

Տերեւներու նման քափող մարմին ե՞նք մե՞նք

Ու խորհուրդը արժատներուն մէջն է մեր:

Արժատներուն ձգտող արամարանութեան խոր տարողութիւնը զգալի
է մա՛նաւանդ դէպի ծով ու կին կատարած իր թռիչքներուն մէջ, ուր ծովը
բանաստեղծին առջեւ կը բանայ նոր Հորիզոններ, նոր խորութիւններ, մը-
տակայ անակնկալներ, որոնք իր մօտ գարձան աւելի յատկանշական՝ շնոր-
հիւ ծովու ալիքներուն պէս ինքզինք նսրոզելի դիտցող իր թարմութեան:

Կայէ՞նէն ի վեր, Սովրատէն ի վեր, ո՛վ ծով,

Հաց ու գինի եւ տափաստաններուն:

Սոյն խոստովանութիւնը կատարած բանաստեղծը կը դտնուի ծովուն
դիմաց, ծովն ստեղծած արարիչին մօտեցող ճամբորդն է ան, փրկուած տա-
ռապանքի ու ձանձրութի ջրոսնորուն անպարտելի բռնակալութենէն, ու
դարձած երջանկութեան երդիչ, որուն բանականութիւնը կը սաւառնի ալ-
պաթրոսեան գինովութեամբ, երբ շարք կը թօսի: Քարը կ'ըլլայ հաց: Քա-
րը կ'ըլլայ երկինք, իսկ ան, բանաստեղծ-ալպաթրոսը կը ճամբորդէ Երկրի
ու երկնի ճանապարհներուն վրայ ծաղկող լոյսերն ի վեր: Արկածախնդիր
նաւաստիի մը պէս կը ճամբորդէ դէպի մանկութիւն, անտեսելով ամէն
պատուար ու տառապանք, որովհետեւ, զեհչն է միայն միակ բառը խոր-
հուրդին:

VII

Կարծես ինքնավերլուծում մըն է արարական անմիջական բանաստեղ-
ծութեան մասին արձանագրած իր Հետեւեալ մտածումը:

Քրամաստեղծութիւնը, իրականութեան մէջ, արուեստ է: Եւ արուես-
տը ուրիշ նպատակ չունի, բացի գեղեցիկէն: Այսինքն՝ ինքզինքէն: Բանա-
տեղծութիւնը նարկիսակամութիւն է: Բանաստեղծութիւնը ոչ-մտային է,
այն իմաստով, որ քէնի կ'ուզուի արամարտութեամբ, բայց չի հպատա-
կիր անոր օրէնքներուն: Իր միակ պաշտօնն է, Եթէ պաշտօն մը ունի, բա-
փամցել իմաստագութիւն, մայրեցնող, հակասական երևույթներէն անդին,
digitised by A.R.A.R.®

քափանցել գոյարարներով և տեսիլքով, և երեւան բերել Ուրաշնայ, կանոնաւոր և իմաստ ունեցող երեսուցներ:

Վերաբերելով կ'ենթադրէ բանաստեղծին եզակի նկարագրին արտա-
յայտութիւնը՝ եզակի փորձառութեան մը մէջէն: Նոր բանաստեղծը ան է,
որ ամբողջութեամբ և իր բոլոր մասնիկներով ինքզինք կը դնէ հակասական
ու գոց անծանօթին դիմաց. իր բոլոր յաղթանակներով և պարտութիւննե-
րով, դնելով իր տագնապը գալիքին և անցեալին դիմաց: Ասիկա կարելի
կը դառնայ միայն գոյութեան հրաշալի տագնապով:

*Եւ որովհետեւ դոյութեան տաղանային տարողականութեան չափ ան-
հրաժեշ է խոր տարողականութիւն ունեցող նոր լեզու մը:*

*Եւ որովհետեւ յատուկ փորձառութիւններու ինքնուրոյն գրասերու-
մը կը բաղկանայ խորք և յղացք կոչուող միաւորներէն՝ Եուսէֆ էլ Պալ
խորքին չափ ծանրացաւ կառոյցին ու լեզուին վրայ: Ի վերջոյ ճիշդ է այն
համոզումը, ըստ որում՝ իւրաքանչիւր նոր բանաստեղծ միաժամանակ նոր
լեզու մըն է:*

Արեւմտեան երկիրներու մէջ ձեռք բերուած գրական լեզուն խօսակցա-
կան լեզուով և ստոյթներով հարտացնելու փորձին (Բլիքթ, Փառնա, Օ-
տրն, Հէմինկուէյ) արձանագրած յաջողութենէն խանդավառուած, Եուսէֆ էլ
Պալ ևւս պաշտպանեց այն տեսակէտը, թէ լիբանանցի արդի գրագէտը պար-
տաւոր է գրական լեզուն պատուաստել զարեւու ընթացքին հայրենի հողին
միայ ծողկած քաղաքակրթութեանց և այդ քաղաքակրթութիւններու լեզ-
ւական ու մշակութային հարստութիւններով՝ յազմակերպելու համար լեզուի
պատենէլը: Իր և ընկերներուն փորձը բացատրող նոյն յօդուածին մէջ կը
զրէ:

«Յրինակի եսմար, Հէմինկուէյ, հակառակ իր պարզ լեզուին՝ չի գը-
րեր այնպէս, ինչպէս որ կը խօսիմք: Եթէ այդպէս բրած ըլլար՝ գէշ գրող
մը պիտի ըլլար: Փրակտիկ և խօսակցական միջի գոյութիւն ունեցող
սարքերութիւնը ճակամ է. լեզուական չէ, այն իմաստով՝ որ գրական և
խօսակցական լեզուն, կառոյցով և բնականութեամբ մէկ է: Ոչ մէկ հա-
կատութիւն կայ այս երկուքին միջեւ: Երկուքն ալ կը ծառայեն հաղորդակ-
ցութեան, ա՛յն տարբերութեամբ, որ գրականը արուեստով կ'իրագործէ
հաղորդակցութիւնը:

«Փրակտիկ լեզուն խօսակցական լեզուն իսկ է՝ քնի մը հպատակած
պարզապէս: Կարելի չէ ցրակամութիւն ունենալ առանց գրական և խօսակ-
ցական լեզուի կապին»:

*Մտեղծագործութեան շարժումին, այսինքն՝ կեանքի տեսական փո-
փոխութիւններու զուգընթաց զարգացող շարժում-ստեղծագործումին շնոր-
հէւ Եուսէֆ էլ Պալ հանդրուան առ հանդրուան արձանագրեց և՛ ոճային,
և՛ կառոյցի, և՛ խորքի գոյալեշտ յաւելումներ:*

*Հին մշակոյթներու բանաստեղծական ու դիցաբանական հարստու-
թեանց ծանօթ և անկոս-աքսոն բանաստեղծութեան աւանդներուն հազարդ
մտաւորական ա՛յն բանաստեղծն է Եուսէֆ էլ Պալ, որ սերտեց, թարգմա-
նեց, խանդավառուեցաւ մարդկային քաղաքակրթութեան հետ ծնած ու
մինչև մեր օրերը հասած իմացական ու բանաստեղծական անկիւնադարձ
ստեղծած հրեւոյթներով, նետեց այդ բոլոր մետաղները իր ներքին քուրա-
յին մէջ և առանց կլանուելու հարստացուց իր ներքին պարունակը:*

*Չորդ դարու բանաստեղծներուն մէկ տիպարն է Եուսէֆ էլ Պալ: Մը-
տաւորական, քննադատ, մտածող, խմբագիր, թարգմանիչ և ամէն բանէ
առաջ ու ետք՝ բանաստեղծ:*

Աւելի՛ն. արարական ու լիբանանեան մերօրեայ ու երկրասարգ բանաստեղծութեան ծնունդին հազոյն զրգայատեմանն է Նուսէֆ Էլ Խալ: Արարական անժիջական բանաստեղծութիւնը նախամահտական բանաստեղծութեան ըմբոստ ու ասպետական նկարագրով թարմացուցած մտաւորականն է:

VIII

Կարգալէ հաջ Նուսէֆ Էլ Խալի բանաստեղծութիւնները, կ'ունենանք այն ընդհանուր տպաւորութիւնը, թէ կը գտնուինք արմատները բովանդակող սահմաններուն մէջ եւ դուրս: Քաղաքակրթութեան եւ անդր-քաղաքակրթութեան քաղաքացին է բանաստեղծը: Այս իսկ պատճառով՝ բանաստեղծը է՛ւ հոս է, է՛ւ հոն: Ի վերջոյ Նուսէֆ Էլ Խալի նպատակը աշխարհը մերժելու աշխարհանք մը չէ, այլ ներդաշնակել զոյգ աշխարհները, հողին ու երկրորդ, տեսանելին ու անտեսանելին, բնազանցութիւնն ու բանականութիւնը:

Ճշմարիտ էակին, ամբողջական ու եզակի մարդուն հասնելու տրամադրութեամբ նամբայ ելած մարգարէի մը պէս՝ Նուսէֆ Էլ Խալ կը սկսի պեղել հին ու նոր քաղաքակրթութիւններն ու ժանկութիւնը՝ սպրիտու համար երկրին ու մարդուն յրոնարարաւած քննազնիք: Այս մթնոլորտին մէջ աքտորը, ձանձրոյթը, մենութիւնը, տոռապանքը, փշալարերն ու ճամբորդութիւնը կը վերածուին ինքնակերտման, նախնական գոյութեան, ի սկզբանէ գոյութիւն ունեցող լճոյսի հասնելու, հանդիպելու եւ ըստ այնմ լինելու ոճի մը: Ահա թէ ինչու իր քերթումներուն մէջ միշտ ներկայ է հեռւէն աչքելող, բայց գոյութիւնը երզող ձայնը, որ հորիզոնական չէ, այլ՝ ուղղահայեաց:

Նուսէֆ Էլ Խալ ա՛յն հեթանոս-քրիստոնեան է, որ կը կարգայ երկիրն ու մարդը՝ իրրեւ սիրոյ, երջանկութեան ու ճշմարտութեան մատեան մը, հակառակ այդ էջերը մերթ ընդ մերթ տեղումը վէրքերուն: Նոյնիսկ իր սո՛մէնէն դուրս վայրկեաններուն ու իրաւարգոյն քառսին մէջ կը բողբոջին գիտաստղեր՝ երջանկութեան ու յաղթանակի պատգամարները, սրտնք կը թափանցեն մահուան ծովուն փրփրերախ ալիքներուն վրայ՝ յաղթական շիւղ մը ինչպէս:

Իր մտահոգութիւնը մարդուն գոյութեան իմաստ մը տալը չէ միայն, ոչ ալ մարդուն կեանքը արդարացնող պատճառներու յայտնագործումը կամ կեանքը յարաւարժ հուզումի մը մէջ գետեղելու քաղաքականութիւնը, այլ աւելի՛ն. բանալ իր սիրտը աշխարհին, երկնային ու երկրային աշխարհին՝ մարդկային ընկերութիւնը յեղաշրջելու իջած ամբողջական մարդու մտահոգութեամբ ու վճռակամութեամբ:

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱՅՈՍԵԱՆ

Ն. Զ Ա Ր Խ Ո Ւ Տ Ե Ա Ն

Ֆ Ր Ա Ն Ս Ա Կ Ա Ն

Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ա Կ Ի Ց

Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Ժողովք ար Մեսթր, պահպանողական եւ հաստացեալ փիլիսոփայ մըն է, որուն տեսութիւնները զայթակզեցուցած են ԺԹ. դարու բոլոր գրագէտները եւ մտաւորականները: Այդ տեսութիւններուն ամէնէն նշանաւորը էրր Կեթ ունի պատերազմը: Ահա թէ ինչ կը գրէ «Աէն Փեթ»-ը պատերկի երեկոնները» գործին հեղինակը այդ մասին.

«Կենդանի բնութեամ առողջ տարածքին վրայ կը տիրէ ակնառու վայրագութիւն մը, տեսակ մը հրամայական մոլեգնութիւն, որ կը զինէ բոլոր ապրող էակները՝ իրենց փոխադարձ ոչնչացման համար: Բնացնուաւր այդ օրէնքը կանգ չ'առնիր կենդանիներու աշխարհին մէջ միայն, այլ կը հասնի մինչեւ մարգը:

«Բայց ան ինչպէս պիտի կարենայ կիրարկել այդ օրէնքը, ինք՝ որ ծընած է սիրելու համար, ինք՝ որ կու յայ ուրիշներու կամ ինքնիր վրայ...»

«Պատերազմն է, որ առիթ պիտի տայ իրեն կիրարկելու համար հրամանագիրը»:

Եւ էջ մը անդին տը Մեսթր կ'ընէ հետեւեալ ապշեցուցիչ եղբակացութիւնը.

«Ուրեմն պատերազմը աստուածային է, քրոնիտեւ տնիկա աշխարհին օրէնքներէն մէկն է»:

Իրմէ Քանի մը տասնեակ տարի ետք ուրիշ փիլիսոփայ մը, ձան Թըրքենկ կը ծանրանայ պատերազմի բարեբար ներգործութեան վրայ.

«Երբ ձեզի կ'ըսեմ, որ պատերազմը ազբիրն է բոլոր արուեստներուն կ'ուզեմ հասկցնել, որ ամ ազբիրն է նաեւ մարդոց մեծագոյն առաքինութիւններուն եւ յատկութիւններուն», — կը գրէ անգլիացի փիլիսոփան:

Կիւթաֆ իր Պոնի բանաձեւումը աւելի հաստատարակուած է.

«Պատերազմը, — կը գրէ ան, — երեսն կը համէ ժողովուրդի մը տկարութիւնները, բայց նաեւ յատկութիւնները»:

Օրէնք կամ ոչ՝ արուեստներու կամ առաջնութիւններու աղբիւր, կասկածէ գուրս է, որ պատերազմները հիմնայտակ կ'ընեն մարդկութեան եւ ազգերու գոյութիւնը եւ մտածելակերպը: Անոնք ահաւոր փոթորիկներու պէս կ'անցնին երկիրներու եւ ժողովուրդներու վրայէն, կ'աւլին ու կը տանին այն բոլոր արժէքներն ու ճշմարտութիւնները, որոնց կը կառչէր

ւած Հայրենիքին տառապանքը եւ իւրաքաչիւրին սրտին մէջ առհասարակ
զգացումները սկսան ծլիլ ու ծաղկիլ :

Իւրաքանչիւր գրողէտի, իւրաքանչիւր բանաստեղծի համար՝ Հայր-
րենիքը դարձաւ «եօթն անգամ խոցուած Տիրամայր», միակ սիրունիկն, ա-
ռասպելական այլ առեւանգուած իշխանուհին, որուն ազատագրման համար
պէտք էր ստբի հանել եւ վերաշինել քնացած ասպետները: Ու բանաստեղծ-
ներուն վիճակուեցաւ երգել սպաւոր մօր անցեալը, գեղեցկութիւնը եւ շար-
շարանքները եւ հնչեցնել դիմադրութեան փողը սեւ Իշխանին գէմ:

Եւ պարտուած ու նահանջող բանակներուն վրէժը լուծելու համար՝
քաղաքներէն, գիւղերէն, զաշտերէն ու լեռներէն ծնունդ առաւ այսպէս կոչ-
ւած Խաւարի բանակը, որ իր անձնուրացութեամբ ու խիզախումներով կըր-
ցաւ վերականգնել նուազատես Նայրենիքին պատիւը:

Այն ահաւոր փոթորիկը, որ փշեց հիւսիս-արեւելքէն, ցիրուցան ըրաւ
բոլոր մտածող մտքերը: Ոմանք յաջողեցան սոք կոխել հիւրընկալ ու խա-
ղաղ ափերու վրայ, ուրիշներ, սակայն, շուրջէն լքել Հայրենական Հողը:
Եղան գրադէտներ եւ բանաստեղծներ, որոնք, իրենց նախասիրութիւննե-
րէն տարուած՝ գործակեցեցան թշնամիին հետ, ինչպէս Տրիօ լա Ռոշէլ եւ
Ռոպէր Պրազիւսը, որ կը նկատուի իր սերունդին ամէնէն տաղանդաւոր գը-
րիչներէն մէկը: սակայն մեծամասնութիւնը մերժեց ենթարկուիլ կատար-
ւած իրողութեան եւ իր ձայնը լսելի դարձնելու համար դիմեց զանազան մի-
ջոցներու, բազմազրուած տպագրութիւն, ծածկանուն, եւ այլն:

Սակայն դիմադրութեան ուժերը չէին կրնար շարունակել իրենց պայ-
քարը առանց կաղճակներպուելու: Առաջին փորձը կատարուեցաւ Էմ. Էր. Էֆ.
պարբերաթերթի անձնակազմին կողմէ: Երկու գրադէտներ — Ժան Փօլան
եւ Ժան Պլանզա Հրատարակեցին բազմազրուած թերթ մը՝ «Ռեզիստանս» եւ
պարբերաթերթ մը՝ «Լա փանտ Իսպր»: Սակայն այս Հրատարակութիւննե-
րը երկար կեանք չունեցան: 1942ի սկիզբը, Փօլան, տը Լէքոիւր եւ Ժազ
Տըբուր հեմը գրին Գրողներու ազգային կոմիտէին, որուն օրկանը պիտի
կոչուէր «Լէ Լեթրը Փրանսէզ»: Առաջին թիւը կը պարունակէր 27 քրիտա-
սարգ պատանդներու գնդակահարումին յուղիչ նկարագրութիւնը եւ կարգ
մը ուրիշ յօդուածներ: Սակայն կեսեփափոն միջամտեց: Տպարանը պաշար-
ւեցաւ, մեքենաները քանդուեցան եւ խմբագիրները ձերբակալուեցան: Ժազ
Տըբուր գնդակահարուեցաւ 30 Մայիսին:

Այս գէշ դիպուածը չկասեցուց սակայն դիմադրութեան խմբակին
գործածութիւնը եւ «Լէ Լեթրը Փրանսէզ»ի առաջին թիւը Հրապարակ իջաւ
30 Սեպտեմբեր 1942ին, նախ՝ բազմազրուած, իսկ տարի մը ետք՝ տպա-
դրուած:

«Լէ Լեթրը Փրանսէզ»ը ընդհատուեցաւ ազատութեան եւ Հայրենիքի սի-
րահար բոլոր գրադէտներուն արայայտութեան միջոցը: Մէկդի դրուած
էին քաղաքական եւ կրօնական տարակարծութիւնները, անհատական Հա-
չիւնները, գեղարուեստական ըմբռնումները՝ Հայրենիքի եւ ազատութեան
սիրոյն: Մոթ մասաններու մէջ տպուած եւ մահուան գնով սփռուած այդ
էջերուն տակ կարելի էր կարգաւ ամէնէն համետ եւ ամէնէն հռչակաւոր
անունները: Յօդուածներ եւ բանաստեղծութիւններ ստորագրած են Արա-
կոն, Էտիթ Թոմա, Էլիւար, Սարթր, Մօրիաք եւ Հարիւրաւոր ուրիշներ:

Այդ նոյն տարուան սկիզբները, յանդուզն Հրատարակիչ մը իր տը-
պարանը կը դնէր Հայրենասէրներու այդ փազանդին տրամադրութեան տակ
եւ իրարու ետեւէ լոյս կը տեսնէին Վերջորի «Մովու՛ն Լուսփիւնը», Պճե-

տայի «Իւրիէլի տեղեկագրութիւն»ը, Մօրթաքի «Սեւ տետրակ»ը եւ տասնեակ մը ուրիշ արժէքաւոր հատորներ:

Շուտով լոյս պիտի տեսնէին ուրիշ հրատարակութիւններ եւ պարբերականներ, որոնցմէ յիշենք Սեկերսի՝ «Բաւաստեղծութիւն» շարքը, եւ «Փոնթէն», «ՂԱրշ», «Քոնֆլիւանս» պարբերականները:

Բանաստեղծները առիթը ունէին ըսելու իրենց խօսքը, պայծանաւ, որ ի պահանջել հարկին վճարեն պահանջուած դինը, — ձերբակալութիւն, արգելափակութիւն, շարժարանք, աքսոր՝ դէպի կեդրոնացման կայանները: Այդ սպառնալիքները աւելի խայծ կու տային իրենց ներշնչումին եւ զանոնք կը դարձնէին աւելի յանդուգն: Ինչ որ չէին կրցած ընել զինուորականները իրենց թնդանօթներով, կ'իրագործէին բանաստեղծները:

Ներշնչումը չէր սահմանափակուեր պայթարի եւ զիմազլութեան թեմաներուն մէջ: Մահուան ներկայութիւնը աւելի քաղցր կը դարձնէր կեանքին բոլոր դրական երեւոյթները. մարդ արարածը եւ շինք շրջապատող տեսանելի եւ անտեսանելի աշխարհը, բնութիւնը, զգացումները, երազները, սէրը եւ ետը՝ իր անձկութիւններով, ակնկալութիւններով, յոյսերով, աստուպանքներով եւ ուրախութիւններով:

Եւ որովհետեւ այդ շրջանին բանաստեղծութիւնը նկատուած էր Համամարդկային պատգամ մը, մէկդի դրուած էին գեղադիտական բոլոր յանդընդոթիւնները ի նպաստ հազարդականութեան: «Մէկ կողմ զնելով իրենց գունդակը կազմարները եւ խորհրդաւոր վրձինները՝ բանաստեղծները լծուեցան աշխատանքի: Գերերապաշտներու խիզախումները սղայական խաղեր կը թուէին դառն ու ողբերգական իրականութեան առջեւ: Պէտք էր վերադառնալ աւանդական ձեւերուն, հասկնալի տրտախայտութեան:

Գերերապաշտութեան սիւներէն մէկը՝ Ռուպէր Տեանո կ'ընէր հետեւեալ ապշեցուցիչ արտայայտութիւնը.

«Մեքենակամէն անդին կայ տրամաբանականը, բանաստեղծութեանն անդին՝ կայ պոեմը, կրաւորական բանաստեղծութեանն անդին՝ կայ մերգործականը, ազատ բանաստեղծութեանն անդին՝ կայ ազատ բանաստեղծը»:

Իսկ նոյն դպրոցի պարագլուխներէն եւ հիմնադիրներէն մէկը՝ Արապիսի պիտի աւելցնէր. «Յանգը կը վերստանայ իր արժանապատուութիւնը, շրտվիտեւս ան առջնորդն է նոր բաներու, այն ինչ եւ բարձր արտայայտութեանն անիւն, որ կը կոչուի բանաստեղծութիւն»:

Փիէռ Փան Փուվ կ'նկարահանէր.

«Տառապանքի եւ նուաստացումի մէջ մեծ մեծ աւելի լաւ կը հասկընանք: Մեր երկիրը պիտի ունի այսպիսի ողբերգութիւններու՝ աւելի լաւ մտնջնալու համար ինքզինքնը եւ ընդունելու իր սխալները եւ անդրադառնալու իր մաքրութեան...»:

Ա.— ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՒ ԴԻՄԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆ

Այս շրջանի բանաստեղծները կը պատկանին զանազան սերունդներու, տարբեր միջավայրերու եւ հոսանքներու:

Հարուածը ա'յնքան զորաւոր է, կացութիւնը ա'յնքան անհասկնալի, որ սկիզբները միտքերուն մէջ կը տիրէ շփոթ եւ անորոշութիւն: Իրենց քաղաքական նախասիրութիւններուն յաւուրդ տալու Համար՝ կարգ մը տաղանդաւոր դրողներ կը գործակցին գրաւման իշխանութիւններու հետ, ո'չ թէ դիրքի մը Հասնելու Համար, ո'չ թէ դէպքերէն օգտուելու Համար, այլ ուղղահետեւ այդ գործակցութեան մէջ կը տեսնեն երկրին ապահովութիւնը եւ

իրենց ազգին փրկութիւնը, մանաւանդ՝ որ սկիզբները գերմանացիները կը վարուին որոշ մեղմութեամբ՝ սիրաշահելու համար Փրանսացի ժողովուրդին համակրանքը: Ընդհանուր առմամբ, իրատես մարդիկ են ասոնք, որոնք կ'ընդունին թշնամիին գերակայութիւնը եւ ի յառաջագունէ ձախողած կը նկատեն որեւէ գիւնեալ դիմադրութիւն: Հետագային սակայն, երբ կը սկսին զէշ օրերը, գերմանացիները վար կը նեանն դիմակները եւ կը գործեն այնպիսի՝ վայրագութիւններ, որ անոնց հետ գործակցող գրագէտները, մտաւորականները եւ քաղաքական մարդիկը կը նկատուին դաւաճաններ: Ճիշդ է, որ գործակցողներէն շատերը, որոնք իրենց մասնակցութիւնը բերին կատարուող բռնութիւններուն, մղուած էին անխոստովանելի գրդապատճառներէ, — շահամոլութիւն, փառասիրութիւն, քիւսանդրութիւն: Փոքրամասնութիւն մը միայն, դատապարտելով հանդերձ այդ վայրագութիւնները՝ հաւատարիմ կը մնար իր համոզումներուն, մանաւանդ՝ երբ զէպքերու բերումով գերմանացիներուն դիրքը տկարացաւ եւ իրենց կողմնակիցներուն կեանքը վտանգուեցաւ:

Այս մարդիկը դաւաճաններ չէին, այլ համոզուած հայրենասէրներ, որոնք իրենց ազգին փրկութիւնը կը տեսնէին միասնականութեան եւ կարողագումութեան մէջ, ինչպէս իրենց հակառակորդները այդ նոյն նպատակին կուգէին հասնիլ համայնավարութեան յաղթանակով:

Տարբեր դադափարախօսութեան ծառայելով, Եսարլ Մոտա, Տրիէօ լա Ռոշէլ կամ Ռոպէր Պրազիլաք այնքան հայրենասէր էին, որքան Արալոն մը, Ֆրանսուա Մորիաք մը կամ Ժան Փրեյօ մը:

Սակայն գրականութեան տեսակէտէն եւ, մանաւանդ, բանաստեղծութեան տեսակէտէն պէտք է ընդունինք, որ դիմադրութեան շարքերը աւելի հարուստ եղան, քան գործակցողները: Բացառութիւն կազմեց միայն մէկը, Ռոպէր Պրազիլաք, որ թէեւ արձակագիր, բանաստեղծութեան զագթներ նուաճեց մահապարտի իր խուցին մէջ:

Աւէն սպարազայի, մեր համակրանքը կ'երթայ միւս կողմին, որորովհետեւ ազգային գետնի վրայ աղիքս մը կը տեսնենք մեր եւ իրենց կացութեան միջեւ: Որովհետեւ հայրենիք մը նուաճողը, ինչ ալ ըլլայ անոր դադափարախօսութիւնը եւ հանգամանքը, թշնամին է հայրենիքի եւ ազատութեան սիրահարներուն:

Մինչև 1943 թուականը, երկիրը բաժնուած էր երկու գօտիներու, գրաւեալ գօտի (հիւսիսային եւ արեւմտեան շրջանը) եւ ազատ գօտի (հարաւային եւ հարաւ-արեւելեան շրջանը):

Մօտ երկու տարի, բանաստեղծութիւնը թռչուններու ցրուած երամակի մը պէս թառեցաւ հոս ու հոն, եւ իր ձայնը լսելի դարձաւ մասնաւորաբար ազատ գօտիի զանազան վայրերուն մէջ եւ նոյնիսկ զաղթաշխարհի եւ օտար ափերու վրայ: Գրաւեալ շրջանին մէջ բանաստեղծութիւնը նկատուած էր մահացու մեղք:

1943ին, երբ ամբողջ երկիրը դարձաւ գրաւեալ գօտի, երբ կրկին քանդուեցան բանաստեղծութեան ցիրուցան բոյները, ընդ որ բանաստեղծները վերածուեցան ստուերային բանակի մը եւ շարունակեցին իրենց երգը, դիտարւով հանդերձ, որ իւրաքանչիւր տող եւ իւրաքանչիւր բառ կրնար իրենց արժեւ մահուան վճիռ մը:

Բանաստեղծներ յայտնուեցան սպտերազմական գերիներու շարքերուն մէջ, կեղբոնացման կայաններու բնակիչներուն մէջ, անտիկ լեռներու վրայ մարտնչող փարքիզաններու մէջ, կամ զինամթերք փոխադրող գերմանական կառաւար մը օդը հանող համետ հայրենասէրներու շարքերուն:

տեղծութիւնը մենաշնորհն է միայն անոնց, որոնք անուն մը ձգած են գրականութեան տոմարներուն մէջ:

Շարքը կը բանանք իր 19 գարուններուն մէջ մահացած խոստմանայից երիտասարդով մը:

ԺԱՆ ՊԱԹԻՍԹ ՎԱՆԹՈՒՐԻՆԻ (1921-1940)

Վանթուրինի ծնած է 1921ին, Մարոքի Գաղապլանքա քաղաքը: Պատանի հասակին արդէն լսած էր մուսոններու կանչը: Ըմբոսու եւ անդիջող հողի մը ունէր այս երիտասարդը, ինչպէս իր հուշակաւոր պրշնիզայրը՝ Ռեմպոն: Զգայուն եւ տեսանող՝ ան կը սիրէր նաւարկել անդէնականի խորհուրդներուն մէջ: Իր առաջին ու միակ հասարակ՝ «Աւլալայն» լոյս տեսաւ Գաղապլանքայի մէջ, նոյեմբեր 1939ին, այսինքն՝ իր մահէն տարի մը առաջ:

Երբ պատերազմը յայտարարուեցաւ, ան կը կատարէր արդէն իր զինուորական ծառայութիւնը իբր սուզանաւի նաւաստի: Այժմ կը քննանայ իր պողպատէ դապազին մէջ, ովկիանոսին խորհրդը, իր դժբախտ ընկերներուն հետ:

Իր հետեւեալ բանաստեղծութիւնը կը յիշեցնէ Ռեմպոյի «Գիմով ցաւը» եւ կը պարունակէ աւելի խորունկ բան մը, — իր մահուան պարագաներուն նախադուշակութիւնը:

ԱՐԻՒՆ

Երակներուս մէջ, արիւմ չէ որ կը հասի, այլ ջուր, փոքորկաւ ովկիանոսներուն լեզի ջուրը...

Պայծառ երկիւմներ, գեղուն օրեր կ'ուռեցնեն կուրծքս եւ կը նայապատրաստեն մրիկներու ներմակ գլխապտոյտին...

Ընգզաները կ'երկարեն իրենց մտանդուն շրշող մետաքս եւ իրենց յուսացած ուլիքը կը քթեն իմ ուլիքուս միջոցով...

Ոսկիով յորդող եւ փտած նաւեր, կայմեր եւ երկաթէ ցիցեր կ'անցնին ազմուկով՝ հսկայ մակրեթացութիւններու հետ...

Արիւմակն լնակներուն անցում բոլոր միսքիւ օղակները պահած եմ՝ տայաւ համար իմ սիրածին...

Սիրոյ ժամերուն, ձեռքերուս մէջ կ'ունենամ մռնչող կռակներ... եւ շատ յաճախ կը սեղմեմ անիրական եւ ներմակ փրփուրներ, որոնք կը խուսափին միսիս ըզմանքիս առջեւ...

Թշնամիի դնդակներուն տակ, ճամբարներու կամ զնդաններու տաժանքին մէջ, կամ այդ տաժանքին հետեւանքով մեռած գրագէտներու եւ մտաւորականներու կողքին պէտք է յիշել հետեւեալ ստղանդաւոր բանաստեղծները. — Ռընէ Լենո, Հանրի Մուսէն, Ժան Բլոտ Տիաման Պերտէ, Ռընէ Տօմալ, Փիէռ Գասթէքս, Մաքս Ժաքոպ, Ռոպէր Տենո եւ ուրիշներ:

ԺԱՆ ԳԼՕՏ ՏԻԱՄԱՆ ՊԵՐՓԷ (1920-1944)

18 տարեկանին սկսած է աշխատակցել «Լը Ռեվերպլը» պարբերաթերթին: Գերբրայալտ շարժումին ամէնէն եռանդուն ու երիտասարդ հետեւորդներէն մէկն էր: 1942ին, իբր անկարգելաւոր կը զինուորագրուի ազատ Ֆրանսայի ուժերուն եւ այդ շրջանին է, որ կ'արտագրէ իր ամէնէն գեղեցիկ կտորները: Կը սպաննուի էջեր մը առեն, 18 Յուլիս 1944ին, Օսն դեպի Էզերքը:

Իր գրութիւնները լոյս կը տեսնէին Փօլ Կլիւարի խմբագրած «Լա մու- վիլ ռընեսանս» պարբերութիւններէ մէջ: 1951ին լոյս տեսան իր ամբողջական գործերը՝ «Եվրոպրի բանաստեղծութիւնները» վերնագրին տակ:
Ստորեւ կու տանք յատկանշական հատուած մը այս խոստմանայից ե- րկաստարդին բանաստեղծութիւններէն.

Ոտքի՛, մույլ երգիչներ, ոտքի՛, հոգիիս արձաններում նմանող կրակէ մարդի՛ր
 Եւ ահաւասիկ՝ առի իմացակամութիւնս
 Եւ անոր աչքերը ծածկեցի քողով մը
 Հաստ եւ պոռոտագոյն՝ ինչպէս լոյսը եւ անոր խմբուցի հովը եւ մը- դեցի դէպի անտառները. հետո՞ք թափառեցայ, հոգիս, անապատներու մէջ, արշալոյսին շարքած կմախի՛ն մէջ, եւ ամայֆներու մանիշակագոյն փռչի- ներում մէջ:
 Հեռուէն լսեցիմք ծովը,
 Որ կը մետուէր ժայռերում վրայ՝ ինչպէս այրի կիներու կուրծքին մէջ:
 Գիշերը կը պայֆարի, բուռնցֆներով կը հարուածէ եւ կը շարժի ցա- հերու պէս,
 Որանք կը բարձրանան իրենց աչքերում մէջ՝ նման աստղերու դէմ ու- ճացող շուններու.
 Այրի կիներու աչքերը
 Խօլ եւ մաշած՝ ինչպէս ֆարերուն ցուրը.
 Կը թափառէի ու կ'երգէի՝ այցելու մութ դղեակներու,
 Զորս հովը կը կառուցանէ. անտառներու մէջ կերայ թութեր
 Եւ աչքերուս մէջ, հոգիս, կար այնպիսի գորտար շող մը,
 Որ գիշերը կը արձարար եւ կը գոցէր աչքերը, երբ գայն կը սեղմէինք մեր կուրծքներում վրայ:

ՌՇՆԵ ԼԵՆՕ (1910-1944)

Հենոյի բանաստեղծութիւնները ցրուած մնացին զանազան պարբերա- թիւներում մէջ, մինչեւ իր մահը, որ տեղի ունեցաւ Լիոնի Պէլլուր հրապա- րակին վրայ: Բախումի մը ընթացքին՝ Լենօ նաեւ վերադարձեցաւ ու արդե- լափակուեցաւ եւ, վերջապէս, զնդակահարուեցաւ 13 Յունիս 1944ին, իբր պիճագրութեան գործած անդամ: 1947ին լոյս տեսաւ իր գործերուն հաւա- քածոն՝ «Լիոնիւթիւն» վերնագրով եւ Ալպէր Գամբիէ յառաջարանով: Լենօ կարեւորութիւն չի տար տաղաչափական ձեւերուն: Արտաքնապէս իր գրու- թիւնը կը նմանի արձակ էջի մը, իր պարբերութիւններով եւ նոր տողերով, սակայն անոր պարունակութիւնը ունի տարբեր համ մը:

ԼԻՆԵԼՈՒԹԻՒՆ

..Առանձին էի, լուծուած ինքս իմ մէջս, եւ ներքափանցուած գիւ շրջապատող իրերով, որանք իմ էութենէս մաս մըն էին, ամէնէն յարատե- ւը, ամէնէն նմանը այս ցուրերում, որանք իրենց կեկորդիմ ռզրկ երաժըշ- տութեան հետ, չեմ գիտեր ո՞ր ինդիվ ցամաքային ծանձրայք մը:
 Լուծուած էութեանս մէկ անկիւնը, առանց զարթնումի, առանց ե- րագի բնագդ մը կ'առաջնորդէր գիւ, շարժուածներուս սեռումի՛ն հետ, ո-

րոնք կը հեռանային մարմինէս, բացի ինքզինքիս պատկանելու բոլոր պատ-
նաններէն:

Եւ յանկարծական դանդաղութեամբ մը հասկցայ, որ այս անձնա-
քիւնը օճակ մէկն էր, գոր չէի նանչցած իմ մէջս, անդէմ խեղդամահ մը,
երբ որոնելու ելած էի քու բացակայութիւնդ: Եւ աչքերս գոցեցի՝ աւելի
լու ուրանալու համար քեզ, որ անուն չունիս, ձայն չունիս, նայուածք չու-
նիս, քեզ, որ էութեանս բոլոր ըզմանքներուն մէջ վերագտայ, կուպ-
րէ այդ լուսաւորուած տան մէջ, ննզորէն կծկուած սեմնակի
մը անկիւնը, ուր միակ էի, արգելափակուած՝ ինքզինքէս դուրս սպրելու
փերեկտող կամքիս հետ:

ՌՈՊԵՐ ՏԵՍՆՕ (1900-1945)

*Ռուզէր Տեսնօ ծնած է Փարիզ եւ կանուխէն մասնակցած է գերիւր-
պաշտ շարժումին: Ան կողմնակից էր Հիմնասացումը գործածել իբր ներ-
շնչման եւ արտադրութեան միջոց: «Ալէրը՝ ազատութիւն» անուն հատորը
գրաւուեցաւ դատական իշխանութիւններուն կողմէ՝ սեռային ազատութիւն
քարոզած ըլլալուն համար: 1930ին, Տեսնօ հետացաւ գերիւրպաշտ շարժու-
մէն եւ արտադրեց բանաստեղծութիւններ ժողովրդային լեզուով: Մասնակ-
ցեցաւ Դիմադրութեան գործունէութիւններուն ու 22 Փետրուար 1944ին
ձերբակալուեցաւ գերմանացիներուն կողմէ: Թիֆլիսէ մետաւ Թերեզինի
կեղրոնացման կայանին մէջ, 8 Յունիս 1945ին, այսինքն՝ զինազարէն ա-
միս մը հաջ:*

*Իր գործերէն յիշենք՝ «Գիմին պատրաստ է», «Զարթնումի պահ»,
«Հասարակաց վայր», հւայլն:
Ահա նմոյշ մը իր գործերէն.*

ՉՈՐՄ ԱՆԳՎՈՒՆԵՆԵՐԸ

Չորս հատ էին եւ չունէին գլուխ,
Չորս հատ, որոնց վիզը կտրած էին
Եւ գանձք կը կռչէին չորս անգլուխները:

Երբ վագէին, հովի պէս էին,
Երբ լային, կը կենդանանային,
Երբ քնանային, կարօտ չունէին:

Երբ խօսէին սիրոյ մասին,
Պատրաստ էին համբայրի մը փոխարէն
Տալ իրենց մնացած արեան յետին կաթիլը:

Անոնց ձեռքերը գիծեր ունէին,
Որով կը կարճուէին ստուերներու մէջ՝
Ինչպէս երկաթուղիներ անտառին մէջ:

Անոնց գլուխը վերադարձուցած էին
Քսան անգամ, հարիւր անգամ,
Զանձք գտած ըլլալով որսորդութեան եւ խրախնամի ընթացքին:

Բայց երբեք չուզեցին տիրանալ
Այդ գլուխներուն, ուր կը փայլէին իրենց աչքերը,
Ուր յիշատակները կը քնանային ուղեղին մէջ:

Հարկաւ ասիկա գործիմ չէր գար
Գլխարկավանճառներուն եւ ատամնաքոյժներուն.
Ոմանց արախուսիւնը տխրութիւն կը պատճառէ ուրիշներուն:

Գիժադրութիւնը եւ գրաման շրջանը ներքնչած են շատ մը տաղանդաւոր բանաստեղծներ, որոնցմէ մաս մը արդէն համբաւի տիրացած էր, իսկ ուրիշ մաս մըն ալ իր մասին խօսիլ պիտի տար հետագային:

Ահա կարգ մը յատկանշական գրութիւններ, որոնք կը վերապրեցնեն այդ մղձաւանջային մթնոլորտը:

ԺԱՆ ԳԵՐՈՒ

Յ. Գ.

Եւ երբ տիրէ խաղաղութիւնը՝ փռուած
անծալիք ծածկոցի մը պէս, որուն վրայ հանելի է հաշիւ,
Եւ երբ մնայ միայն փակուած երկինք մը
տժգոյն ամպերով եւ թռչուններու շքեպտոյտով,
Եւ երբ մնայ միայն ծառ մը, մեռած՝ բայց առանց վերքի,
Եւ կը պահուրտէր իմ խռնում տարիներու թռչունը,
Եւ երբ մնայ միայն արթուն եւ կենդանի արարած մը,
որ մեզի ցոյց պիտի տայ մեղուններէն կրծուած ձեռքերը.
Եւ երբ մնայ միայն երկրագունդը եւ յիշէ
անուրը շատ հին պատերազմի մը Յ. Գ. նախատեսով,
Այն ատեն քու արեանդ պէս կարմիր պիտի ըլլայ խաղաղութիւնս:

ԺԱԳ ՖՐԱՆՍՈՒԱ

ՕՐԱՏՈՒՐ

Մենք փակած ենք մեր հաշիւներէն ասիլիմ: Մենք
Պէտք եղածէն աւելի արիւն լեցուցած ենք յարգող տաշտերու մէջ
Եւ անիկա շիփ-շիտակ բարձրացած է բանտերու պատերէն վեր:
— Մեր անմեղութիւնը կը հանդիսանար անոր կեղծաւոր շղթան,
Ան խորտակեց շղթան եւ ցայտեց մեր նակատներուն վրայ:
Կը կարծէին գայն խեղդել երգեհոմներու ազօթքներով.
Ան այնքան բարձր ազազակեց, որ սուրբերը պիտի իյնան
Այն պատուանդանէն, ուրիշ իրենց ռոտքերը կը նառագայթէին մեր
պատերազմներուն վրայ.
Իւրաքանչիւր անհատ միմեկը կը պայքարի թիւրաւոր ոնիրներու
դէմ,

Ուր իւրաքանչիւր գոհ՝ ազատագրուած իր հիմ մեղքերէն
իր լայն բռունցքներուն մէջ կ'օրրէ աւազներուն անկարողութիւնը...

ՀԱՆՐԻ ՄՈՒԺԷՆ

ՅՈՅՍԻ ԿԱՐՄԻՐ ՄԵԿՈՆՆԵՐ

Ժավէլ քարափին եզերքը կամուրջներ կը կրէի ուսերուս վրայ,
Այն գիշերները, երբ կը հետեւէին տժգոյն ընատարներուն.
Տուներս կը ցաւէին: Մագնիսին մեղմութիւնը
Գիշերները մեր վրայ կը ծալէր իր բուսալին խարտուփը:

Ամբոյսը՝ քաներ կրող երկար պաստառի մը պէս՝
կը քանճարանար պատին առջեւ, ուր կը ծլէին ծաղկեպսակներ.
Իրիկունը կը քրջէր աշնան կարմիր մեկունները.
Սալաֆարերը կ'ուռէին ճիշերու ամբոյսով մը:

Ասող մը ճակտին՝ ամբոյսը ունէր արցունքաւ աչքեր,
երգը կ'ուրանար մահուան գոյութիւնը
Եւ կը յափշտակէր սիրով մը անկի հարուստ, քան մահը,
Պարը, որ կը քմբկանարէր անճարակ քարերը:

Շրթունք շրթունքի, երգ, գիշերային երկար շղթայ,
երգ, որ կը ծնի գարծարաններու աճարտեմէն,
Երբեմնի երգ՝ ուռած քովի բերաններուն վրայ,
Մռայլ երգ ու անկէ յետոյ անաւոր լուսիւն:

.

Երկար ակումներով մաքուրները, տժգոյն շառաւիղները
Ստուերներուն պիտի սահին փողոցներու մէջ, ուր կ'առուակէ
Վերջին դատաստումը, համաշխարհային պատմութիւնը
Եւ արդարութիւնը քարով՝ գանձակիժող շուփին մէջ:

Փողոցները, օդի պատերը քաթխուած մետաղի մէջ,
Փողոցները ամայի, իրենց համար լնցուն պիտի ըլլան մարդերով.
Մարդիկ, կարմիր դրօշակներ, կտոր գանկերու գերեզման,
Ծնած հասուննալու համար, արին մը անկի կապոյտ, քան
բիւրեղը:

Արեւին տակ մանուկներուն անմեղութիւնը կը յայտնուի,
Որտորդութեան այգը եւ առափնութեան գարունը:
Ժամը քանի՞ է: Կէս գիշեր՞ է, ժամն է, եւ ի՞նչ կ'ընես
Գիշերուան վախճանին՝ ծնունդներու լիբան վրայ:

Դեղձի կեղեւ, որուն վրայ մարդոց մտքը պիտի կարմրի.
Եւ կը գտնուիմ ապագային մէջ, ո՞վ յափշտակուած
ըմբոստութիւն...

Ազգիկները պիտի տժգունին կեանքի սեմին,
Պիտի խնդան ու ծպտին՝ մանուկներ կրելով իրենց բուսերուն մէջ:

(Շար. 3) ՆՈՒՊԱՐ ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

«ՍՈՑԻԱԼԻԱՄԻ ԲՈՒՆ ԷՈՒԹԻՒՆԻՑ» ԲԻԱԾ ԲԱՆԵՐ

Մեր ներկայ թիւին մէջ «Գուլակ Արշիպեղագոս»-էն տրուած հատուածները կարդացող անձը արդէն պատկերացուց հեղինակին ճամբարային ուղղակի փորձառութեամբ եւ 227 դժբախտներու տուած նմանօրինակ վկայութիւններով կազմուած այն վաւերաթուղթը, որ միաժամանակ կը ներկայացնէ թէ՛ միլիոնաւոր կոհերու դժնդակ կացութիւնը «սոցիալիստական հասարակարգում» եւ թէ այդ կացութեան հեղինակներուն աներեւակայելի վայրագութիւնները:

Անգամ մը եւս կը պարզուի, որ կամայականութեան, կասկածամտութեան, անվստահութեան ու դաւադրութեան կէտարեայ դժոխքին մէջ հիզմաշ անձկութիւններ ապրած խորհրդային քաղաքացիներ կրած է նաեւ ֆիզիքական չարչարանքներուն ծանօթ ու նորահնար բոլոր տեսակները, Սոլժենիցինի կազմած տախտակին համաձայն՝ 31 տեսակ չարչարանքներ, որոնց զոհ դարձան միլիոնաւոր անմեղներ:

Այս բոլորը, ի հարկէ, երբեք այնքան պիտի չպայրացնէին խորհրդային Միութեան վարիչ մարմիններն ու մամլոյ օրգանները, եթէ «Խակասովետական փրոփակաստի կեղտոտ հեղեղի մակերեսին նորից երեւցող այդ թափքը-փոսկի» նոր գործը, «Գուլակ Արշիպեղագոս»ը «Գրաւդա»-ի յօդուածագրին ըսածին պէս ըլլար, ըլլար «հիւանդ երեւակայութեան պտուղ», կամ՝ «ցինիկ կեղծարարութիւն»: Այս լեզուին ու զգայումին տուն տուող պատճառները իր մորթին վրայ ապրած Սոլժենիցինի փորձառութիւններուն ու վկայակոչումներուն հաւաստի նկարագրութիւններն ալ չեն, անըմբռնելի ըլլալու չափ արիւնտտ այդ փաստերուն վրայ կռօնած զրազէտին ընդհանրացումներն են կատարութեանց մայր աղբիւրները, ա՛յն ընդհանրացումները, որոնք կ'ընդգրկեն խորհրդային 58 տարիները, այդ տարիներուն, այսինքն՝ Լենինի շրջանին, Ստալինի երկարատե՛ւ գիշերներուն, թէ «Ստալինի ժառանգորդներուն» դա՛րձեալ մոռյալմած ժամանակին դրսեւորուած բռնակալական բարքերը, ոչ բնական կարգուսարքի մը իբրեւ անխուսափելի հետեանք:

Կատարուած անըմբռնելի չարագործութիւնները ձեռով մը կարենալ ըմբռնելու համար՝ «Գուլակ» մեղաւորը հասարակարգն է» պիտի հարցնէ տեղ մը Սոլժենիցին եւ ուրիշ տեղ մը հարցականը հաստատականի վերածելով պիտի ընդգծէ.

«Ի հարկէ, այդպիսի մաքրագործումների համար անհրաժեշտ էր Ստալինը, բայց անհրաժեշտ էր նաեւ այդպիսի կուսակցութիւն»:
Ըստ Սոլժենիցինի, ուրեմն, միայն ի բնէ չար Ստալինի ոճրային բընապղններուն թափ չտուաւ այդ կուսակցութիւնը, այլ խանգարեց նաեւ իրենց կան կառոյցը «Ստալինի կողքերում, ներքեում, ամբողջ հայրենիքով մէկ»

ապրող միւսներուն, որոնք իրենց դաւանած գաղափարախօսութեան սնանկութեան հետեւանքով եւ շահախնդրական հաշիւներէ առաջացած միւս պատճառներուն մղումներով շարունակ թշնամիներ տեսան իրենց շուրջը, լըրտեսներ, հայրենիքի դաւաճաններ եւ, ընդհանուր խելագարութեան մը մէջ, ոչնչացուցին միլիոնաւոր անմեղներ:

Մարդը իր մարդկային բովանդակութենէն պարպող Սոլժենիցինի ձեւակերպած այդ պատճառաբանութիւնն է, այդ կասկածը («Գուցէ՛ մեղաւորը հասարակարգն է»), որ աններելի գտան իշխանութիւնները: Արդէն սոլժենիցինեան այդ փառաճանաչումն է «Պրաւա»-ի յօդուածագրին բուն թիրախը:

«Նա ճգնում է ապացուցել, թէ իբր օրինականութեան խախտումները ոչ թէ սոցիալիստական հասարակութեան նորմաներից կառարուած շեղում էին, այլ բխում էին սոցիալիզմի բուն էութիւնից»:

Ստեղծուած տակնուվրայութեան դիմաց ճգնող մը կայ անշուշտ, որ, յամենայնդէպս, Սոլժենիցինը չէ: Կարոցէք «Պրաւա»-ի յօդուածէն մէկ երկու հատուած ու արդէն պարզ կը դառնայ գրագէտ մը հայրենական իր իրաւունքներէն կրկող մարդոց շարժաոխրը, «Սոցիալիզմի բուն էութիւնից» ներշնչուող գործօններուն էութիւնը...

ԴԱՒԱՃԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂԻՆ

Վերջին օրերս բուրժուական մամուլը հակասովետական ազմուկ է ծաւալել այն կապակցութեամբ, որ Արեւմուտքում հրապարակուել է Ա. Սոլժենիցինի Հերթական գրտպարտչական յօրինուածքը «Գուլագ Արշիպիլագը» անունով: Հակակոմունիստական պրոպագանդայի կեղտոտ հեղեղի մակերեսին նորից երեւաց այն թափթփուկի անունը, որն արդէն շատ տարբեր կամազործակցում է սովետական ժողովրդի նկատմամբ թշնամական՝ արտասահմանեան հրատարակչութիւնների եւ մամուլի օրդանների հետ, ներառեալ սպիտակ էմիգրանտական օրդաններ:

Հիմա «Գուլագ Արշիպիլագը» Հերթական գրուածքում Սոլժենիցինը արդէն ոչ թէ պիեսի հերոսի բերանով, այլ իր անունից յայտարարում է, թէ Հիտլերականները իբր «ներողամիտ» եւ «գթասիրտ» էին ստրկացուած ժողովուրդների հանդէպ, թէ Ստալինըբազի ճակատամարտը սովետական քանակը չահեց պատժական գումարտակների շնորհիւ: Նա նորից, ինչպէս «Յաղքոզների խրախնամում», ծաղրուծանակի է ենթարկում Փաշիվաի զէմ պատերազմում սովետական ժողովրդի կատարած զոհարերութիւնները, արդարացնում է վրասովականների եւ բանդերոյականների յանցադործութիւնները: Նա բարբառում է. «Առհասարակ այս պատերազմը մեզ համար քացայտեց, որ աշխարհում ամենից վատ բանը ռուս լինելն է»:

«Գուլագ Արշիպիլագը» գիրքը բացայայտօրէն նպատակ է հետամուտում յիմարացնելու եւ խաբելու դիւրահաւատ մարդկանց Սովետական Միութեան վերաբերեալ ամէն անսակ յերիւրանքներով: Այդ գրուածքի հեղինակը բառիս բուն իմաստով շնչահեղձ է լինում պաթոլոգիական ատելութիւնից զէպի այն երկիրը, որտեղ ծնուել ու մեծացել է, զէպի սոցիալիստական կարգերը, զէպի սովետական մարդիկ:

Վաւերագրական յորջորջուած այդ գիրքը կարելի կը լինէր անուանել

Հիւանդ երեւակայութեան պատու, եթէ նա խնդրած չլինէր ցինիկ կեղծարարութեամբ, որը թխուել է ի հաճոյս իմպերիալիստական ռեակցիայի ուժերի: Եթէ յիշեալ գրուածքը ինչ-որ բանով կարող է եւ զարմացնել ընթերցողին, ապա, թերեւս, այն մարդու ինքնամերկացման դերպոյնն աստիճանով, որը նոր, կառուցուող հասարակարգին նայում է նրանց այլերով, ովքեր զնդակահարում եւ կախաղան էին հանում կոմունիստներին, յեղափոխական բանուորներին ու դիւղացիներին, պաշտպանելով հակայեղափոխութեան սեւ գործը:

Այսպիսին է մեր հասարակութեան իրական կեանքի հետ որեւէ կապ չունեցող այդ ներքին էմիգրանտի բարոյական անկման տրամաբանութիւնը, այսպիսին է նրա հոպուտը աղքատութեան չափը:

Բուրժուական պրոպագանդան փորձում է Սովետներին ներկայացնել մութացկանային զոյտութիւն քարշ տուող ինչ-որ Վաշատակիչ դերում: Այդ առասպելի տարածմանը ակտիւորէն նպաստել է ինքը՝ Սովետները, խաղալով ինչ-որ քրիստոսակերպ խենթի դեր:

Բայց մի՞թէ կարելի է դառն աղքատ համարել մի մարդու, որը կարող է իրեն թոյլ տալ կարճ ժամանակում զնել երեք աւտոմեքենայ, ձեռք բերել ամառանոց եւ, ի ղէպ ասած, Եուրոյսարխայում պահել սեփական փաստարան իր բանկային հաշիւներէ վերահսկողութեան համար: Մոլի եւ խարդախ գործարար, որը բիզնէս է անում իր սովետասեպութեան միջոցով, ճարպկորէն իր շուրջը սպեկուլեմատիւ ամիռոտաժ հրահրում եւ դրանից շահաբաժին կորզում, — այսպիսին է այդ թափթփուկի իսկական կերպարը:

Բուրժուական պրոպագանդան փորձում է բանն այնպէս պատկերել, թէ իբր Սովետներին գրուածքները Սովետական Միութիւնում չլին տպագրուած, որովհետեւ նա իբր գրում է Վաշատակիւնը սովետական պետութեան մի քանի տրամադրիկ պահերի մասին, առանձնապէս տեղի ունեցած անօրինական ռեպրեսիաների մասին:

Դա չարամիտ յերիւրանք է: Սովետական Միութեան կոմունիստական կուսակցութիւնը բացէիբաց անգիջում քննադատութեան ենթարկեց անհատի պաշտամունքի հետ կապուած՝ սոցիալիստական օրինակահմութեան խախտումները, լիովին վերականգնեց կեանքի լենինեան սկզբունքներն ու նորմաները կուսակցութեան եւ հասարակութեան մէջ, ապահովեց սոցիալիստական զեմոկրատիայի հետադայ գորգացումը:

Մեք երկրում հրատարակուել են մի շարք ստեղծագործութիւններ, որոնք բովանդակում են անցեալի այն թերութիւններէ եւ սխալների քննադատութիւն, որոնց վերաբերում է խօսքը, եւ սովետական հասարակայնութիւնը զրականապէս ընդունեց այդ ստեղծագործութիւնները, որովհետեւ նրանց հեղինակները գրում էին իսկական ճշմարտութիւնը, չընկնելով միակողմանիութեան մէջ, չկորցնելով պատմական հեռանկարի զգացումը:

Սովետներինը այդ հարցերին մօտենում է ուղղակի հակառակ դիրքերից: Աս ճշմունք է ապացուցել, թէ իբր օրինակահմութեան խախտումները ոչ թէ սոցիալիստական հասարակութեան նորմաներից կատարուած շեղում էին, այլ բխում էին սոցիալիզմի բուն էութիւնից:

Սովետներինը արժանացաւ այն բանին, ինչին այնքան մոլեռանդօրէն էին, այլ բխում էին սոցիալիզմի բուն էութիւնից: Սովետներինը արժանացաւ այն բանին, ինչին այնքան մոլեռանդօրէն էին, — դաւանանի բախտին, որից չէ կարող զարթոթում եւ արհամարհանքով երես չդարձնել իւրաքանչիւր սովետական աշխատաւոր, աշխարհի իւրաքանչիւր ազնիւ մարդ:

Ի. ՍՈՒՍՈՎՅՈՎ

(«Պրավդա» 14 Յունուարի)

Խորհրդային լրագրական գործակալություններն ու մամուլ օրգանները «Պրազա»յէն թարգմանուած վերի յօդուածին հայտոյիչ լեզուով կարգացուցին Սոյժենիցինը իր հայրենիքէն դուրս դնող իշխանութիւններուն «պատճառաբանութիւնները» եւ մինչեւ օրս կը շարունակեն խաչակրութիւնը, որուն իրենց մասնակցութիւնը բերին հայաստանեան շարք մը դպիրներ:

«Պրազա»յի յօդուածէն ներընչուած մեր փրփրերաին դատախայկներուն ամեհի այս վճիռները քաղուածաբար արտագրուած են «Գրական թերթ»ի այս տարուան երկու (5, 8) թիւերէն: Մեզի հասնող Հայաստանի միա թերթերուն՝ «Սովետական գրականութիւն», «Սովետական արուեստ», «Սովետական Հայաստան» եւ «Հայրենիքի ձայն»ի էջերուն Սոյժենիցինի դէմ կազմակերպուած գրոհին մասնակցող ուրիշ հայ գրիչներու գոնէ մենք չհանդիպեցանք, այդ կապակցութեամբ վայրահայտութիւններ լոյս չտեսան «Գրական թերթ»ի հետագայ համարներուն մէջ եւս: Եղածները շատ են արդէն, բնձ են՝ թէ՛ հիւրընկալ թերթին, թէ ընթերցողին յիշողութեան վրայ: Ահա՛ թէ ինչու:

ՉԱՅՐՈՅԹ ԵՒ ԱՐՀԱՄԱՐՀԱՆՔ

Անունն այդ մարդու, որ գրող է համարուում, ահա արդէն քանի տարի է զանազան առիթներով հօշոյւում է թերթերում: Հիմա նորից արտասահմանեան մամուլը լաւ առիթ է գտել իր սիւնակները լցնելու Սոյժենիցին անունով. քանի որ այդ մամուլի սրտին մօտ չէ լարուածութեան վերացումը եւ քանի որ Սոյժենիցինը իր հերթական յօդուածներով առիթ է ստեղծել արտասահմանեան, ապա սառը պատերազմի անփառունակ ասպետները կըրկին ջրի երես են ելել:

Կարգացի եւ կրկին կարգացի «Պրազա»յի Յունուարի 14ի «Գաւառաճառութեան ուղիմ» յօդուածը, կարգացի նաեւ արտասահմանեան մամուլի առաջադէմ լրագրողների արձագանգները, սովետական մարդկանց զայրոյթի արտայայտութիւնները: Մի պահ չէի հաւատում աչքերիս, մի՞թէ ճիշդ եմ կարդում, մի՞թէ այդպէս է գրուած:

Յիրուի, մի՞թէ նորմալ մարդը, սովետական երկրում մեծացած, նրա աղ ու հացով սնուած մարդը կարող է այդ աստիճան վարնոց դառնալ, այդ աստիճան խիղճը կորցրած զրպարտել իր հայրենիքը:

Յաճախ ենք լսել եւ պատերազմի օրերին էլ յաճախ էինք լսում ու կարդում. «Զկայ անլի եկկելի ու գարշիլի բամ, քամ սեփական հայրենիքին դաւաճանելը»: Իրենց կեանքի դնով սովետական հայրենիքը պաշտպանող բազմազգ բազմիկները անարդանքի սիւնին դամեցին վրասովականներին եւ կրկնապատկուած եւանդով մաքտեցին նրանց ու նրանց հովանաւոր Փաշտանների դէմ: Եւ այսօր, Սոյժենիցինը ձգտելով արբարացնել վրասովականներին բարբառում է, թէ՛ «Առհասարակ այս պատերազմը բացայայտեց, որ աշխարհում ամէնից վառ բանը ռուս լինելն է»- անելի՛ն. ըստ Սոյժենիցինի՝ «Թուս մարդը պատրաստ է ծախել հօրն ու մօրը մի փայ հացի համար»: զրպարտութեան ո՞ր աստիճանն է սա, որ գրող կոչուած Սոյժենիցինը իբրեւ կեղտաշուր թափում է իր ժողովրդի դէմին:

Իհայ նա անլի հեռու է գնում: Ըստ այդ բանասրկուի, «Յարկան կարգերի պահպանում մը բացայայտօրէն անլի գերադասելի կը լինէր», «Հռկտնմբերեան գարծը պատմութեան սխալն է»:

Ո՛չ, ամէն շափ ու սահման անցել է Փաշտական եւ սպիտակ գըլարդիական տակակներէց քաջալերուած այս գրչակը:

Յարական կարգե՞րը. հին սերնդի մարդիկ լաւ դիտեն, թէ ինչ հրէ-
շաւոր բան է դա. նոր սերունդն էլ լաւ է ուսումնասիրել անցեալի դառն
պատմութիւնը: Մեծ Լենինը, բուլշեւիկները հազար անգամ իրաւացի էին,
երբ ցարական Ռուսաստանը ժողովուրդների բանտ էին համարում: Մեր
երկրի բոլոր ժողովուրդները, այդ թւում նաեւ հայ ժողովուրդը, այդ բանն
զգացել են իրենց մաշկի վրայ:

Իսկ ուսւ մարդու, ուսւ ուղղիկ մարդասիրութիւնը տարբեր ժո-
ղովուրդների գաւակներն զրացել են անձամբ: Այդ «բրատ-սալթաթն»ն էր,
որ Առաջին Համախառնային պատերազմի օրերին թուրքական կաթաղանից
մաղապուրծ եղած բեկոզներին հասցնում էր հանգրուան եւ կերակրում:
Այդ ուսւ դիւնուորն էր, որ Հայրենական մեծ պատերազմում ազնուօրէն ու
հերոսաբար կատարում էր իր աւագ եղբոր դերը եւ հայրենասիրութեան ջերմ
օրինակ ցոյց տալիս բոլորին: Չլինէր ուսւ մարդու հերոսութիւնը, չլինէին
նրա հետ ձեռք ձեռքի առած սովետական եղբայրական ժողովուրդների անձ-
նուբաց ջանքերը, այժմ մեր ժողովուրդները ֆաշիստական բարբարոսների
սարուկները կը լինէին:

Այս ամէնը լաւ դիտէ սովետական ամէն մի մարդ, լաւ դիտեն մեր
երիտասարդներն ու պատանիները, որոնք մեր յոյսն ու ապագան են:

Իսկ Սուխոմիլի՞նը: Նա ցանկանում է սովետական երկիրը զազատա-
դրել» այն մարդկանց ձեռքերով, որոնք թաթախուած են սովետական ժողո-
վրդի արեան մէջ: Ո՛չ, սառւած ենք մենք, մեր ձեռքերը կարճ են, պարո-
նայա: Իսկ իրեն դրող հայական հայրենազուր թող զղայ մեր ամբողջ ժո-
ղովրդի ցասումն ու արհամարհանքը:

ՀՄԱՅՆԱԿ ՍԻՐԱՍ

ԱՌ-ԱՆՅ ՀԱԻԱՏԻ, ԱՌ-ԱՆՅ ԽՂՃԻ

Ռոսքը Սուխոմիլիի մասին է:

Ինչպէս նշում է «Պրաւդա»ն «Դաւաճանութեան ազիւն» յօդուածում.
«Հինաւ շոտլանդ Արիւսկոյազը հերթական գրուածքում Սուխոմիլիինը արդէն
աչ թէ պիեսի հերոսի բերանով, այլ իր անունից յայտարարում է, թէ հիւ-
լեթականները, իբր, «ենթադամիտ» եւ «ցթասիբոս» էին ստրկացում ժողո-
վուրդների հանդէպ, թէ՛ Ստալինգրադի նահատաւարը Սովետական բա-
նակը շահեց պատմական գումարտակների շնորհիւ...»

Ահա թէ ուր է հասել խիղճն ու պատիւը կորցրած, հիւլերականներին
ու վլասովականներին խնկարկոյ Սուխոմիլիինը, որը ճգնում է ապացուցել,
թէ Ստալինգրադի համար կուտւմ էին ոչ թէ մեր երկրի քաջարի որչիներն
ու դուստրերը, այլ՝ ինչ-որ զպատմական գումարտակներ»:

Ասենք այստեղ զարմանալու բան չկայ: Ձէ՞ որ այդ սառւած է մէկը,
որը փորձում է մինչեւ անգամ արատաւորել իր ժողովրդին՝ ուսւ մեծ ու
հերոսական ժողովրդին, որի Հզօրութեան, մեծութեան, փառքի ու հան-
ճարի մասին մեծագոյն պատկասանքով է խօսում աշխարհը, ժողովուրդ,
որը պատմութեանը տուեց Մեծ Հոկտեմբեր, տուեց Լենին, տուեց բուլշե-
ւիկները կուսակցութիւն, տուեց յաղթանակներ ու վերելքներ, տուեց ան-

մահ հանճարներ, ժողովուրդ, որը կոմունիզմ է կառուցում: Եւ ահա, Սոյ-
ժենիցիների նման քաղաքական մի խրատութեակ համարձակուած է ոռւա ժողո-
վըրդի մասին գրել այսպիսի խօսքեր.

«Առհասարակ այս պատերազմը մեզ համար բացայայտեց, որ աշխար-
հում ամէնից վատ բանը ոռւա լինիլն է...»:

Բայց դա դեռ բոլորը չէ: Սոյժենիցիներ գնալով աւելի է «բացուած»,
ցոյց տալով իր թունոտ հոգու նորանոր շերտերը: Սրբապղծութիւնը հաս-
նում է այն աստիճանի, որ նա ծագրուծանակի է ենթարկում Հայրենական
մեծ պատերազմի հերոսներին, որոնց արեան ու կեանքի գնով հայրենիքը և
աշխարհը փրկուեց հիտլերական համաճարակից, կորստից, մահից: Այսօր
ամբողջ աշխարհի բարի կամքի տէր և խաղաղասէր մարդիկ պատկառանքով
ու երախտազիտութեամբ են կրկնում մեր հերոսների սնունները, որոնք
ընկան յանո՛ւն յաղթանակի և յանո՛ւն աշխարհի փրկութեան: Մեր հերոս-
ների սնուննով պողոտաներ ու հրապարակներ են կաշում: Սոյժենիցիները կոյր
է և չի տեսնում այդ ամէնը: Պուլ է, չի լսում այլ ամէնը:

Հիտլերականները «ներողամի՛տ» կամ «հումանի՛տ»:
Սոյժենիցիներ, չգիտես ինչու, մոռացել է, որ այդ «հումանիտ» հը-
րոսակների յանցանքով Սրկրորդ Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ
զոհուեց 50 միլիոն մարդ, որից զսանճ՝ միայն Սովետական Միութիւնից:
Աշխարհում դեռ չի մոռացուել միլիոնաւոր մայրերի, միլիոնաւոր որ-
բերի անէծքը՝ հիտլերականներին և վլասովականներին, որոնց մասին այն-
քան պատկառանքով է խօսում Սոյժենիցիներ: Այսօր այդ անէծքից բաժին է
հասնում նրան՝ հիտլերական հորդաններին ու վլասովական բանդաններին
դրուատող Սոյժենիցիներն:

ԱՐՇԱՒԻՐ ԴԱՐՔՆԻ

ՀԱՍՐԵՆԱԴՍԱՌԹԵԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՎ

Ինչի՞ մասին է գրում այս պարոնը... Անձի պաշտամունքի տարիներ-
ին տեղի ունեցած մի շարք ցաւալի անօրինականութիւնների մասին: Եւ
այնքան էր կարճամիտ ու անխոհեմ, որ չկարողացաւ տեսնել ու հասկանալ,
թէ ինչպէս մեր կուսակցութիւնը առանց երկմտելու, արիարար և ուղղա-
մարէն ջննեց ու ջննադատեց բոլոր այդ խոտորումները լինիսեան ճիշդ գը-
ծից և միանգամ ընդմիտ շտկեց այն, ինչը անյարբր էր մեր օրինականու-
թեանը:

Ո՛չ, Սոյժենիցիներ չուզեց տեսնել այս ճշմարտութիւնը:
Նա չկարողացաւ հասկանալ ու գնահատել նաեւ մեր հասարակութեան
և պետութեան համբերատարութիւնն ու ներողամտութիւնը և ի՛նքը, մի-
այն ինքը իրեն հասցրեց այն բանին, որ զրկուեց սովետական քաղաքացու
պատուաւոր կոչումից և արտաքսուեց մեր երկրի սահմաններից:

Ես ասում եմ մեր երկրի ու ոչ թէ իր հայրենիքի, քանի որ Սոյժենի-
ցիներ վաճառել է այդ հայրենիքը դուրսով ու մարկով, ստերլինգով ու լի-
բայով վաճառել է նա իր բաժին հայրենիքն ու իրեն ամբողջապէս:

Պանի նա այստեղ էր, արտասահմանեան մեր հակառակորդների հա-
մար քաղաքական բիզնէսի մեծնտու մի խաղաքարտ էր՝ մարդը մեր հացն էր
ուտում ու գրում մեր դէմ, ինչպիսի՞ «խիզարութիւն»:

Բայց ահա մեր կառավարութիւնը պարզապէս արժէքազրկեց այդ խա-
զաքարտը, կտրելով ու դէն նետելով նեխած մի սլալար, որն անհամատեղե-
լի էր մեր հասարակութեան առողջ օրգանիզմի համար:

Ուրեմն, ստացուեց այն, որ Սոլժենիցինն այլևս լիցքաթափուած մի
պարկուճ է, կրակելու համար ոչ-պիտանի:

Նւ հիմա ի՞նչ է մնում նրան, եթէ ոչ քարշ դալ սպիտակ-մտարանդիա-
կան յետնարակներում ու կերակրուել հայրենազաւութեամբ վոստակած փո-
ղերով: Ի՛նչ ինչ, այստեղ է առուած՝ խոտորնակին՝ խոտորնակ:

ԱՂԱԻՆԻ

ԵՐԴՈՒՆԵԱԼ ՎԼԱՍՈՎԱԿԱՆԸ

.. «Հայրենասիրութիւն, — գրում է Սոլժենիցինը, — ոչ մի հայ-
րենասիրութիւն էլ չկար, սովետական զինուորները կուսում էին Ստալին-
գրրադի, Լենինգրադի եւ այլ մակառամարտերում միայն իրենց քիկուճ-
ֆում դրուած գնդացիների ահից»: Նրա՝ այդ զրպարտելի պնդմամբ, իս-
կական հայրենասէրներ էին դաւանան Վլասովը եւ նրա հաւաքազրած թափ-
թըփուկները, որոնք Փաշխտաներից ստացած մի թաս ոսպաղուրի համար
պատրաստ էին կուուել սեփական հայրենիքի եւ իւրայինների դէմ:

Կար ժամանակ, երբ այդ մարդը՝ Սոլժենիցինը, պնդում էր, թէ կրու-
ւել է սովետական բանակում «յանուն հայրենիքի»: Բայց ահա նա վերջա-
պէս դէն նետեց դիմակը եւ յայտարարեց ի լուր աշխարհի, որ ինքը միայն
ծպտուած էր սովետական սպայի համազգեստով, իսկ հոգով ու համոզ-
մունքներով վլասովական է եղել եւ ցաւում է, թէ ինչու այդ մեծ պատե-
րազմում յազթեց Սովետական Միութիւնը եւ ոչ թէ Փաշխտական Գեր-
մանիան, որը իր համար զբարձր հումանիզմից երկիր է հանդիսանում:

Դժուար չէր ժամանակին կուուել այն կատաղութիւնը, որ համակեց
գերմանական Փաշխտաներին, երբ լենինգրադցիները, մէկ առ մէկ բռնեցին
ու ոչնչացրին քաղաքում գարան մտած հրթիռածիղներին: Նւ նոյնչափ հա-
կանալի է այն օտնոցը, որ այսօր բարձրացրել են մեր երկրի թշնամիները՝
Սոլժենիցինին Սովետական Միութիւնից դուրս վոնտելու առթիւ. չէ՞
որ նրանք կորցրին իրենց հաւատարիմ հրթիռածիղին:

Կասկած չկայ, որ Սոլժենիցինը այնտեղից, թշնամու որջից էլ կը
փորձէ բաց թողնել իր «հրթիռները», լոյս ընծայելով իր լկտի, թոյնով ու
մաղձով լի գրուածքները: Բայց դա արդէն ուրիշ է, այդպիսի «հրթիռածիղ-
ներ» առանց նրա էլ այնտեղ շատ կան, եւ Սոլժենիցինի «հրթիռներ» ար-
ժէքը միայն այն էր, որ արձակուում էին դիրքերի այս կողմից:

Ահա թէ ինչու մեր ողջ ժողովուրդը խորին գոհունակութեամբ ընդու-
նեց մեր կառավարութեան որոշումը՝ զրկել Սոլժենիցինին սովետական քա-
ղաքացիութիւնից:

ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱԹԻՐԵԱՆ

Ուրեմն, ռուս հռչակաւոր գրագետին դէմ նիպակ ձօճող հայ գրողները
ասունք են միայն, թիւով չորս, — արդիւնաբերական գրականութեան տժգոյն
ներկայացուցիչ մը, շնորհալի առակագիր մը, գրողի տարտամ անունի տեր
տիկին մը եւ տիկինէն անմիջապէս ետք եկող ուրիշ անժառանգ մը:

Վերի կարգով առաջինը, խոտանը, Հմայեակ Սիրաս ստորագրող
մարդն է:

digitised by A.R.A.R.@

Երեսնական թուականներուն երեցած ու մինչեւ շառասուն իրենց ներքին խաթարման պլանը գերակատարած արարածներուն մէկ տիպարն է Սիրաս, որ արձագանգ ըլլալու «կոչում» մը հետապնդեց շարունակ, եւ ատիկա՝ յաճախ առանց հարկադրանքի, կամովին, իր խանգարուած ուղեղին եւ անխանգարելի հաշիւներուն դրդումով միայն, իրենց ոչնչութիւնը ծառայամբողջութեամբ ջնարակել ձգնող ոչնչութիւններու փութկոտութեամբ:

Հայաստանի մտաւորականութիւնը ու նաեւ ընթերցող վանգուածները լաւ կը ճանչնան հարապատներու եւ տաղանդաւորներու հասցէին դահիճներուն մահացու վրպարտութիւնները դեռ իր երիտասարդութեան, դեռ 36ին թուրքերու անհոգի այս հողեղէնը, պայն կը ճանչնան նաեւ ստալինեան մաքրագործումներու մոայլագոյն շրջանին հայրենի թերթերուն հետեւած արտասահմանի սակաւաթիւ ընթերցողները: Մենք՝ ոչ: Այդ օրերու վրպարտչական իր ելոյթներուն լուրջակիօրէն չենք հանդիպած մենք, ունինք անոնց լուրերը միայն: Գիտենք, որ ի՛նք եւս կը գտնուէր անոնց մէջ, որոնք

«Միւսական որոշել են վտարել Միութիւնից նացիոնալիստ-տրոցկիստ-հակայեղափոխականներ՝ Գր. Սիմոնեանին, Ալպանին, Ա. Բակունցին, Գ. Մահարուն, Վ. Թորովենցին, Գ. Վանանդեցուն եւ Վ. Նորենցին»:

Ու կը գտնուէր դարձեալ այն միւսներուն շարքին, որոնք

«Իրենց անսահման շնորհակալութիւնն էին յայտնել Անդրերկրումն եւ անձամբ ընկեր Բերիային՝ այն հոգատարութեան համար, որ նա ցոյց է տալիս հայկական արուեստի եւ կուլտուրայի վարզագման գործին»:

Այսքանը՝ ոչինչ: Այսքանը կրնայ վերին հրահանգ ըլլալ, է՛ր, այսքանը սպասուելիքի տակ պարտադրուած արինոտ օրէնք էր, որուն առջեւ խոնարհեցան ո՛չ միայն հոգեպէս պղտորները, այլեւ արուեստագէտ մարդիկ: Անհանդուրժելի՝ դահիճներուն աչքին հաճոյ գալու համար հանդիսադրուած անհատական նախաձեռնութիւնն է, զոհը վրպարտող եւ ոճրագործը արդարացնող մարդոց (մարդոց) փութաջանութիւնը, բնատրութեան գիծ մը, որ ի միջի այլոց մաս կազմեց նաեւ Սիրաս կոչուած այս պտուտակին էութեան թէ՛ ստալինեան մոայլին եւ թէ՛ «Ստալինի ժառանգորդներուն» մառախլապատ շրջանին:

Սիրասի սեւ վարքին մասին ըստ բաւականին բնորոշ վկայութիւն մը տալու համար մէջբերենք «Հայրենիք» («1936 Դեկտեմբեր, էջ 161) ամսագրի «Հայկական կեանք» բաժնին մէջ արձանագրուած սա փաստը.

«Գրական թերթ»ի 1936 թիւ 21ի մէջ, հիմնուելով թիւ 15ի մէջ պետեղած Բերիայի «Փշիւհացնել, հողմացրիւ անել սոցիալիզմի թշնամիներին» յօդուածին վրայ, Սիրաս կրկին ու կրկին անգամ մերկացնում է բանտարկեւած գրողներին ու մասնատրաբար Բակունցին»:

Այսպէս էր յարմար Սիրաս՝ սկսած 1936ին, պաշտօնական անձի մը յօդուածին վրայ հիմնուելով յօդուած կը գրէր պաշտպանուելու բոլոր հնարատրութիւններէն վրկուած գրողներու դէմ, «ու մասնատրաբար Բակունցին» դէմ: Բնատրութեան գիծ մը, զոր կը պահէ ցայսօր, համարեա՛ր շառասուն տարի անց, պաշտօնական յօդուածէն ներշնչած իր թոյնը արտաշնչելով այս անգամ Սովենիցիին դէմ:

Յօդուածներ կան, որոնք իրենց շօշափած նիւթերէն առաջ ու աւելի կը բացայայտեն իրենց հեղինակներուն բնութագիրը: Բակունցի դէմ Սիրասի ըստորագրած «մերկացումը» այդ ձեւի գրութիւն մըն է անպայման, որ ճշգրտօրէն կը ցայտեցնէ իր ծփուն գոյութիւնը փչող իւրաքանչիւր հովուն հետ ներդաշնակող այս մարդուն նկարագիրը:

Երեկ՝ Բակունցին դէմ:

Այսօր՝ Սոլժենիցինի:

Իր գնդակահարութենէն մէկուկէս տասնամեակ ետք, ստալինեան վարակին ու նոպաներուն յարաբերական թեթեւացման հետ՝ մարդիկ կոտտացող խղճահայթ մը բուժելու ստիպողական արագութեամբ մը վերաբծելութեան Բակունցը, յուշարձան կանգնեցին ի փառս իրեն, դպրոցներ կ'նքեցին իր անունով, գրականութիւնը ժողովրդականացնող մենագրութիւններ հրատարակեցին, բանե՛ր, որոնք չէին կրնար տեղի չունենալ, մօտաւոր կամ հեռաւոր օրերու չկրկնուի՞ն Սոլժենիցինի պարագային:

Բակունցի անունէն բխող ճառագայթներէն ինչպէ՛ս արդեօք Սիրաս կը ծածկէ այսօր վրպարտիչի իր մութ անցեալը եւ մտածած է ընաւ, թէ Սոլժենիցինի փառքին անխուսափելի վերածաղկման ատեն ինչպէս պիտի կրէ իր մեղապարտ հոգիին բեռը:

Մեծերուն դէմ գրոհող այս թոյլ, անողնայար ու տժգոյն ծանծաղամիտներուն անշո՛ւշտ պիտի խնայուէր նոր փոքր շրջաններ ցուցադրելու մոլեգնութիւնը, եթէ առաջինը արդարադատութեան նիւթ դարձած ըլլար, ինչպէս կը թելադրէ Սոլժենիցին՝ անցեալի յանցագործներուն առիթով.

«... Մեր երկրի, մեր երեխաների առաջ պարտաւոր ենք բոլորին զըտնել եւ բոլորին դատել: Դատել ո՛չ թէ իրենց, այլ իրենց յանցանքները»:

Յանցագործները չդատուեցան, Սիրասները շարունակեցին ծփալ եւ արդէն ա՛յս է անըմբռնելին, կոր սկսած են ըմբռնել երիտասարդները: «Երիտասարդները ըմբռնել են, որ սրիկայութիւնը աշխարհում երբեք չի պատժուում, այլ, ընդհակառակն, բերում է բարեկեցութիւն»:

Չարագործութիւններով բարեկեցութիւն ապահոված մարդ մըն ալ ա՛յս ծառայամիտը՝ Հմայեակ Սիրաս: Զրպարտութեան ու հայիոյանքի մարզերուն մէջ ինքնիրեն հաւատարիմ անբուժելի ակտակիր մը...

“ԿՐԿՆՈՒՄ ԵՄ”...

«Բազմն»ի այս տարուան Ապրիլի թիւով ընթերցողին բաւարար ծանօթութիւն տրուեցաւ շարժանկարի ասպարէզին մէջ համաշխարհային ճանաչում գտած հայագի Սերգէյ Փարաճանովի մասին, որ 17 Դեկտեմբեր 1973ին խորհրդային իշխանութիւններու կողմէ ձերբակալուեցաւ Քիւի մէջ եւ դատապարտուեցաւ չորս տարուան աքսորի՝ «ընթացիկ շահադիտութեան եւ միասնականութեան յանցանքներով»:

Փարաճանովի տնձնապէս ծանօթ եւ անոր Ֆիլմերուն հանդիսատես եղած մասնագէտներուն վկայութեամբ՝ շահագիտութիւնն ու միասնականութիւնը որեւէ հիմք չունին, այլ սարքուած են պարզապէս խորտակելու համար հրամանագրուած օրէնքներէն շեղած եւ արուեստագէտի իր տեսիլներուն թելադրած ուղիներէն ընթանալու յամտութեամբ շնորհ մեծ արուեստագէտին կամքը, մանաւանդ Սայաթ-Նովայի ժամանակաշրջանը վերաբառադրող «Նոան գոյնը» անուն ժապաւէնը արտասահման ցուցադրելու անոր բաղձանքը:

Իշխանութիւններուն եւ ամբողջաւորական կարգերուն համար ամէնէն պիտանի անպիտան մանրուցներուն միացեալ քսութեանց դուրս գնաց Փարաճանով, որ, ըստ իր մասին գրուած յօդուածներուն՝ ասպարէզին յայտնութիւններէն մէկն էր, հանդիսատեսը անծանօթին, անակնկալին եւ ուժականին դէմ յանդիման դնող կախարհ մը:

Ու դարձանալի չէ, որ գոյնի, պատկերի, այլարանութիւններու այս վարպետին ժապաւէններուն նուիրուած աննախանձ մեկնարանութիւնները անսովոր են իրենց կարգին, ունին համապատասխան որակ մը: «Բազմն»ի վերոյիշեալ թիւով նման գրութիւններէ քաղուած հատուածներ հաղորդուեցան ընթերցողին: Վերջերս հաս մը եւս դրուեց մեր ուշադրութիւնը, դա՛րձեալ «Գարուն» հանդէսին մէջ, Փարաճանովի ձերբակալութենէն ընդամէնը երկու ամիս (Հոկտեմբեր) ատալ, հեղինակը՝ Լեւ Աննենսկի, խորապիտք՝ «Սերգէյ Փարաճանովի մտքերն ու գոյները»:

Այս պղտիկ նշմարին մէջ կ'ուզէինք ուշադրութեան յանձնել Լեւ Աննենսկիի մէկ պնդումը ուրիշներուն ա'յն ենթադրութեանց դէմ, թէ Փարաճանով

«Իրամամբ նկարել է մի ֆիլմ, որը ճախատեսուած է ընտիր խաւի համար եւ հերմետիկօրէն փակ է հանդիսականների մեծամասնութեան առաջ: Կրկնում եմ՝ իսկական ստեղծագործողները կողմնորոշուում են ո՛չ թէ դէպի «հանդիսականը», այլ դէպի բարոյական ճշմարտութիւնը եւ այդ ժամանակ ստեղծագործութիւնը ինքն է գտնում հանդիսականին»:

Արուեստի այս սկզբունքին ընծայած իր յարգանքին համար չէ՞ր արդէն, որ հրապարակէն ջրուցեալ Փարաճանով: Բայց նուաճում մը արձանագրելու համար («Կրկնում եմ») միակ ճամբան է այս, — գտնել նորը եւ անոր հմայքին ենթարկել նոր հանդիսականներ, նոր ընթերցողներ, ունկընդիրներ: Ա՛յս է՝

— «Կրկնում եմ»...

ՅԱԶՈՐԴ ԹԻՒՈՎ

Յ. ՕԾԱԿԱՆ

ՄԱԹԻԿ ՄԵԼԻՔԻԱՆԵԱՆ

(Վ.Է.Պ)

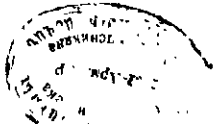
Այս անունը, Մաթիկ Մելիքյաննան, ծանօթ է բոլոր անոնց, որոնք կարգացած են Վեժմուս գրագիտին կաթողական «Մնացորդաց»ը: «Մնացորդաց»ի ամենին խոռվիչ հերթներին մէկն է ան, մէկը հայ յեղափոխութեան բովանդակ խոռվիչը անձնաւորած այն տիպարներին, որոնք ժողովրդագնուէր գործը ճշմարիտ առաքելութեան մը վերածած անցան կեանքէն եւ յանուն ցեղին ու հայրենիքին աստուածաշնչական սարքի մը մաքրութեամբ եւ հեշտանով դիմագրուեցին մահը:

«Մնացորդաց»ին մէջ ներկայացուած են Մաթիկ Մելիքյաննանին քանի մը կողմերը, իսկ անոր անձնաւորութեան բնութագրումը իր լրիւ արտայայտութիւնը գտած է Օշականի հարագատներուն կողմէ «Բադին»ին տրամադրուած ներկայ էջերուն մէջ, որոնց մասին հեղինակը «Մնացորդաց»ի Գ. հատորի ՅՅԵրդ էջին վրայ արձանագրած է սա հետաքրքրական ծանօթութիւնը.

«Մաթիկ Մելիքյաննանցը իրական անձնաւորութիւն է, իր տիտղոսներով, ինչպէս եղբորական սա մասովը: «Մընացորդաց»ի մէջ անոր կեանքն ու ողիտականը հատոր մը լեցնելու շափ նիւթ ունէին, Զատեցի զոյն վէպին մարմինէն: Նպատակս՝ անոր նուիրել ասանձին հատոր: Անձնական իմ ծանօթութիւնը կ'երաշխտուրէ անոր գիմագծին տեւորանելի կողմերը»:

ՅԱԶՈՐԴ ԹԻՒՈՎ

ՄԱԹԻԿ ՄԵԼԻՔԻԱՆԵԱՆ

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ՀԻՔԱՆԱՆ 40 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍՍԱԶՄԱՆ 20 ՏՈՒՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 4 Լ. ՈՍԿԻ

باكين
مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
مدير المسؤول
السيد اوتين كارنيك قزويني

•

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•

Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

•

ԽՄԲԱԳԻՐ
Գ. ՄՆԱԳԵԱՆ

Հեռագրային՝ 296398

վարչություն հասցե

K. ARARADIAN
Rue Selim Boustani
Beyrouth -- Liban